

הקדמה למהדורה המשולבת

אבא נפטר ביום שלישי 26.11.2019 כט מרחשון ה'תש"ף בן 97 ועוד חודש היה בלכתו. החודשים האחרונים לחייו היו קשים וגם שלוש השנים האחרונות לא היטיבו איתו, אך אנו ילדיו ונכדיו הקפדנו לבקרו וניסינו להקל עליו ככל יכולתנו.

החלק הראשון של הספר המקובץ, יצא לפני 30 שנה בחודש מרחשון תש"ן, נובמבר 1989 בעת היותו בן 67. אני הייתי אז בן 37 בעת שסייעתי לו בעריכת זיכרונותיו והוצאת הספר. כעת עברתי את גילו אז, גם אני סב לנכדים ואחיותיי - עדנה ונורית סבתות אף הן לנכדים רבים וכולנו מתגעגעים לאיש הזה שהביא אותנו לעולם ביחד עם אמנו שהלכה לעולמה ב-14 ינואר 2017, (ט"ז טבת תשע"ח) ביום בו אושפזתי בבית החולים ובו בלילה לקיתי באוטם שריר הלב. לכן לא השתתפתי בהלווייתה ולא ישבתי שבעה על אמי האהובה.

הימים חולפים והזיכרונות חומקים מאחיזתנו ואנו מתעקשים להשאיר כמה זיכרונות לדורות הבאים, שלא יהיו רק חלק מהיסטוריה כללית, אלא אף מהסיפור הפרטי שלנו. אולי יהיו בזיכרונות המשותפים גם כדי להגביר את הלכידות של הדורות הבאים שלא יתרחקו יותר מדי זה מזה ויזכרו את סיפורו המופלא של אבינו, אדם שאתרע מזלו לחיות בתקופה סוערת וקשה מהקשות בתולדות עמנו. אבל, על אף כל המהמורות, הקשיים והאתגרים, השכיל להנחיל לנו ערכים אנושיים כאהבת האדם, נדיבות וכבוד לצרכי האחר ולמצוקותיו, בדרך של דוגמא אישית

אבינו לא הלך לפוליטיקה למרות שבקהילה הקטנה בסביבתו הוכיח תמיד כושר מנהיגות וגרם לאנשים לנהות אחריו. הוא לא חיפש להתעשר בכל דרך, אלא הראה לנו כי במסענו הקצר על פני כדור הארץ, העיקר הוא איך לנהל את חיידך, בצניעות, בהומור, בנדיבות. כל אלה הישגים אשר בעינינו חשובים יותר מכל הישג נחשב אחר והאהבה לאיש המיוחד הזה תישאר חקוקה לפחות בליבם של אלה אשר זכו להכירו ואולי נצליח להעביר מקצת מתחושותינו ולקחינו לדורות הבאים.

באהבה אין קץ ובגעגועים לאבינו

מיכאל תבור (טייר) 2/2026

1	הקדמה למהדורה המשולבת
5	חלק א: תולדות המשפחה ומלחמת העולם
6	מעין הקדמה
7	שער ראשון : בין מלחמות עולם
8	פרק 1: מעשי אבות
13	פרק 2: אימא
18	פרק 3: החיידר בבילגוריי
20	פרק 4: הילדים נרתמים בעול
24	פרק 5: ישיבה נפתחת בעיר
27	פרק 6: הווה גולה למקום תורה
33	פרק 7: החיים בעיירה
36	פרק 8: השיא שלפני התהום
43	פרק 9: מלחמה וגלות
47	שער שני: פליטי חרב
48	פרק 10: פליטים ברוסיה
56	פרק 11: נוסעים לסוף העולם
59	פרק 12: חוטבי עצים בטייגה
64	פרק 13: היטלר פולש לרוסיה ומצבנו משתנה
72	פרק 14: שמואל מתאחד עם המשפחה
77	פרק 15: נפרדים מאבא
79	פרק 16: קודחים נפט
83	הסיפור של אביגדור האח הצעיר
85	פרק 17: וולודיה והטרקטור
87	פרק 18: בלעם
89	פרק 19: המצב הכלכלי משתפר אך אמא לא עומדת יותר בתלאות
93	שער שלישי: הסוף שאינו אלא התחלה
93	פרק 20: שלום לך גן העדן הסוציאליסטי
97	פרק 21: כלכלה סובייטית
100	פרק 22: קבלת הפנים הפולנית
105	פרק 23: גרמניה – תחנת מעבר לארץ ישראל
106	פרק 24: הנס המופלא של משפחת אייזנברג
112	פרק 25: אנו עולים לארץ ומשפחת אייזנברג לארה"ב
115	פרק 26: סוף דבר
116	מפת המשפחה

117	חלק ב: אלה הם חיי
118	הקדמה
122	1. מלחמה פורצת ואנו בין הפטיש לסדן
124	2. הגלות הרוסית מתחילה
129	3. אנו מאבדים את הורינו
131	4. לאחר המלחמה
136	5. העלייה לארץ
138	6. השרות בצה"ל ומלחמת השחרור
142	7. אזרח אבל יחפן ופועל לעת מצוא
145	8. שמואל ואני מחדשים את עסקי ההורים

148	9. יש חיים מחוץ לעבודה
149	10. אני מוותר על התעשייה ומנסה את מזלי בחקלאות
150	11. חוזרים העירה ומחפשים פרנסה
153	12. ג'וב חדש – גזבר של מושב
159	13. ההפרטה מתחילה בשדה אילן
164	14. סוף פסוק בשדה אילן
166	15. ספק הזדמנות שהוחמצה ולאחריה נפילה בפח
169	16. הישועה מגיעה מחיפה
172	17. העסק מתפתח
174	18. מפגש עם מע"מ והפגנת תושייה
176	19. עסקי הובלה
179	20. המצב הכלכלי מזדרדר
181	21. אנחנו בכפר סבא והרב שיר מוצא אותי
184	22. ילדינו
188	23. פטירתם של הורי אמא
191	24. פרנסות לאחר גיל הפרישה
195	25. תוספת פיצויים מגרמניה
197	26. הבית בכפר סבא
202	נספח: מאין הגיע "טייר"
202	הסיפור הלא יאמן שסיפר מיכאל בנו של שמואל ז"ל

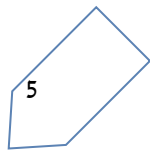
תוכן קטעי הסבר על מקומות ומאורעות

16	הערים גוריי ובילגוריי
17	אזור לובלין ובילגוריי
22-23	יוצאי בילגוריי
35	היהודים בבילגוריי – היסטוריה של פרעות
73	מי הם הבולשביקים, קטע מספר "רב מרגלים ריילי"
83	סיפורו של אביגדור – כתבה בעיתון הארץ
89	פולובינה ואגן הנפט הרוסי

תוכן מפות ותמונות

16	מפת אזור לובלין ובילגוריי
29	מודל בית המקדש
29-30	מבנה ישיבת חכמי לובלין אז והיום
39	העיתון האידישאי היינט
48	מפת אוקראינה, לבוב וברדיצ'ב
52	מפת אוקראינה לבוב וברדיצ'ב
58	מפת נהר הלנה
80	מפת אזור בודייבו
83	הסיפור של אביגדור בעיתון הארץ
103	מודעת האבל של עיתון על המשמר על סטאלין
134	תעודת הרישום של אבא במחנות העקורים

חלק א : תולדות המשפחה ומלחמת העולם

מעין הקדמה

לבני ובנותיי, לאחי ולאחיותיי ולכל בני משפחתי הקרובים, לכם ובשבילכם אני מנסה לשרטט את קורות המשפחה שלנו. חמישים שנה עברו מאז פרוץ המלחמה שהביאה חורבן והרס ועקרה מן השורשים גם את משפחתנו הענפה והמכובדת מעיר מולדתנו בה נולדנו וגדלנו, מהעיר בילגוריי. כבר בתחילת המלחמה נאלצנו לקחת בידנו את מקל הנדודים בשל הנסיבות שנוצרו עם כניסת הגרמנים, נסיגתם הארעית ועד חזרתם הצפויה.

ואז, לאחר שלמדנו להכיר את הגרמנים ואת אכזריותם, אבא ז"ל החליט לסגת עם הרוסים. הוא עשה הסכם עם הרוסים במסגרתו הצבא הרוסי העמיד לרשותו קרון רכבת מיוחד להקל על הבריחה. מאז החלו ימים אין חפץ בהם, ימי פחד ורעב, ימי עוני וסבל, אשר קצרה ידי מלתאר.

כאשר פרצה המלחמה הייתי בן 17 ומאז עברו 50 שנים, כך שגילי הוא כספר הפתוח. בכמה הזדמנויות שונות שמעתי מבני המשפחה את הבקשה להעלות על הכתב את תולדות המשפחה, עד שרעייתי מילכה, החליטה בזמן האחרון להכין עט ומלאי ניירות על השולחן וציוותה עלי לשבת ולכתוב ללא תירוצים.

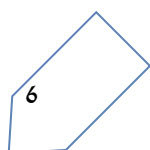
אמנם ידעתי שכישרונותיי דלים בתחום זה, אבל אמרתי בליבי, כעת שאני בטל מעבודה ועברתי את גיל הזיקנה ומתקרב לגיל השיבה, אם לא עכשיו אימתי. הרי איש אינו יודע מה ילד יום. לפיכך, ניגשתי למלאכה הזאת לספר לבני משפחתי הקרובים את תולדות משפחתנו.

אבל זאת לדעת, כי לא באתי לשבח, לפאר ולרומם את משפחתנו, כי בזה אחטא אל האמת, אלא לספר עובדות הידועות לי ללא כחל ושרק ובלי תוספת דמיון. והנותן לאנוש כוח יעמוד לי ויעזרני בעבודת קודש זו. והיה וילדינו ונכדינו יקראו את דברי הימים האלה, זייקחו מוסר ממעשי אבותיהם ואימותיהם והיה זה שכרי.

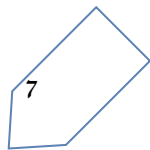
יעקב טייר

מרחשון תש"ן

נובמבר 1989

שער ראשון : בין מלחמות עולם

פרק 1 : מעשי אבות

מה שידוע לנו מתחיל באבי סבי מצד אבא ז"ל ובאבי סבתי מצד אמא ז"ל. אבי סבי מיכאל טייר נפטר בגיל צעיר בהיותו בנסיעות לרגל מסחרו. זה קרה בעת היותו בערך בן 40 והוא נקבר בניכר, כי בזמנים הללו, לפני יותר ממאה שנה, לא הייתה תחבורה מסודרת ולא היה קשר טלפוני להודיע על האבדן שקרה ובמקרים כאלה כשאדם נפטר רחוק מהבית, הוא נקבר במקום שנפטר ורק אחרי זמן הודיעו למשפחה על שארע ובכך הסתיים העניין.

פטירתו של סבא של אבא הייתה מכה גדולה למשפחה, כי הנפטר היה אדם משכמו ומעלה. הוא היה בעל מעוף גדול ונפטר בעת שנסע להרחיב את גבולות הסחר המשפחתי הצר, שהתנהל אז בעיירת מגוריו – בילגוריי מדורות קודמים, ייצור ומסחר בנפות לניפוי קמח שיוצרו בעיקר משערות סוסים.

הסבא של אבינו מיכאל, היה הראשון שיצא למרחבים הגדולים של רוסיה הענקית והמטרה לפרוץ ולהרחיב את הייצור והשיווק. אבל כאמור, נפטר ולא זכה לראות בהגשמת מטרותיו. גיסו, הסבא של אמי – נתנאל שיר, הגשים במידה מסוימת את החלום. נתנאל שיר היה נשוי לאחותו של מיכאל טייר, הלא היא סבתא רויזי שהגיעה קרוב לגיל מאה ונפטרה בשנות השלושים של המאה העשרים כך שזכינו עוד להכירה.

לאחר פטירת מיכאל טייר, גיסו נתנאל שיר המשיך ביוזמות גיסו ויצא למרחקים למרחבי רוסיה. הוא הצליח לפתח מאוד את הייצור והמסחר ואף הגיע לרמה של עושר כתוצאה מהצלחותיו.

התוצאה הייתה כי יותר ויותר משפחות החלו להתפרנס מייצור נפות - זיפצרים קראו להם והענף הזה התחיל להיות גורם רציני בכלכלת העיר¹. לאחר שהתבסס כלכלית, החליט סבא נתנאל לדאוג לצד הרוחני בחייו ושמו הלך לפניו כבעל צדקה גדול.

אמנו הייתה מספרת כי כל בוקר ובוקר בעת התפילה היה מחלק כספים לכל מי שהושיט יד, בלי לספור את הכסף. היה שולח תרומות לכל הישיבות ברחבי רוסיה ובנה בית כנסת בבילגוריי.

---

¹ בתיאורים המופיעים במקורות שונים, הנוגעים לבילגוריי, מצוין הנושא הזה כנושא מרכזי של התמחות של תושבי העיר. אולם משפחתנו הייתה זו שפיתחה את הנושא והביאה אותו לשוקים הרחבים כך שהענף הצליח לספק פרנסה לרבים.

בית הכנסת שבנה, נקרא בית הכנסת הקטן, להבדיל מבית הכנסת הגדול, אבל לא היה מדובר בבית כנסת קטן כלל ועיקר ובשנות השלושים התאכסנה בו הישיבה שנוסדה אז בבילגוריי.

אמא הייתה מתפללת בבית הכנסת הזה עד פרוץ המלחמה. בדרך כלל בבית הכנסת הזה היו מתרכזים מתפללים מפשוטי העם ומלבד העובדה שבית הכנסת נבנה על ידי סבא שלה, אמא חשה נוח יותר בין פשוטי העם.

סבא נתנאל החל לחפש חתנים מיוחסים לבנותיו, תלמידי חכמים בעלי שם. אחד כזה מצא בסבא שלנו, איתמר פפרמן. הסבא התחתן עם ביתו חנה, סבתא חנה שלנו. הסבא איתמר היה מפורסם כעילוי. עד המלחמה ב-1939 שמרנו אצלנו כתבי יד שלו בנושאים שונים ובפרט סוגיות בתלמוד, אך במלחמה הכל נשרף.

איתמר נחשב לתלמיד חבר לרבי מקוצק שהיה עד המלחמה הרב מסוקולוב ונחשב לאחד מגדולי הרבנים בפולין. לימים סיפר לי חבר שלי, מבני העיר – רב לייבל גולדברנר שהיה תלמידו של הרבי מסוקולוב, שכל אימת שחזר מחופשת לימודים וכשהיה עונה בשלילה, היה הרב נאנח אנחה קורעת לבבות.

במהלך מלחמת העולם הראשונה, עזב הסבא איתמר פפרמן את בילגוריי ועבר לגור בברדיצ'ב. היו אז לסבא עשרה ילדים מתוכם שתי בנות בוגרות – אימנו ודודתנו – אסתר דבורה שהיו כבר נשואות ולכן בעת מעברו לברדיצ'ב, הן נשארו לגור בבילגוריי.

בינתיים פרצה מהפכת אוקטובר – המהפכה הבולשביקית ולאחר מכן מלחמת רוסיה פולין והמשפחה לא הצליחה לחזור לבילגוריי ונותרה תקועה בברדיצ'ב. היו כמה ניסיונות להביאם לפולין, אבל ללא הצלחה. בינתיים הילדים בגרו והסבא לא היה מוכן להשאירם ללא השגחת אב ברוסיה הקומוניסטית ולפחות חלקם קשרו את גורלם עם המשטר החדש ולא ששו לעזוב. וכך נותרה המשפחה תקועה ברוסיה הסובייטית מבלי שיוכלו לעזוב גם כשכבר רצו.

אנחנו היינו שולחים להם חבילות של אוכל ובגדים לפי בקשתם, מצות לפסח ושאר דברים שהיו אמורים להקל על סבלם במעט, אך בסך הכול התייחסנו כולנו במשפחה לניתוק הזה כאל אסון.

אדם כמו סבא איתמר היה יכול להיות ברכה לכל המשפחה ושמחה לככדים.
עם סבא כזה היה ניתן להתגאות בו וללמוד ממנו אבל אנחנו נכדיו, לא זכינו
אפילו להכיר אותו.

במשפחתנו, לא חסרים רופאים, מדענים, עורכי דין ושאר אנשים מוכשרים,
אבל אחד הנינים מהענף שהגיע מרוסיה בתחילת שנות השבעים, כנראה
קיבל יותר מאחרים מאותו סבא והפך להיות פרופסור לפיסיקה עוד בטרם
מלאו לו שלושים.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה ולאחר שרוסיה כבשה חלק מפולין, נוצר
קשר בינינו. גם אנחנו לאחר הבריחה מהגרמנים, היינו פליטים בחלק של
פולין שהשתייך לרוסיה ויכולנו לנסוע לברדיצ'ב כמעט בלי קשיים. אבל
הסבא לא המליץ להגיע והיו אנשים, במיוחד צעירים שנסעו לשם ונמלטו
משם כל עוד נפשם בס. הם מסרו לנו דרישת שלום מסבא. סבתא כבר לא
הייתה בין החיים.

הסבא עמד בראש ישיבה שהוא קיים בסתר, עניין שהיה כרוך בזמנים הללו
בסכנת נפשות. לנו ייעץ הסבא לשמור מרחק לאחר שאישית נכוהה כל כך
קשה ושילם מחיר כבד. הסבא איתמר היה אישיות רב-גונית, תלמיד חכם
גדול, חסיד קוצקאי חריף, ירא שמים, אך במידה מסוימת גם מודרני, ככל
שהמודרניות לא התנגשה באמונתו שהייתה ללא סייג.

אחיו של איתמר היה מנהל בנק. בימים הללו זה היה חידוש גדול. עובדה זו
העידה על ההשכלה הכללית לה זכה. גם הסבא דגל בהקניית השכלה כללית.
לשם כך החזיק מורה פרטי בבית, שיקנה לילדיו ידע כללי כולל ידיעת השפה
הרוסית על בוריה ושליטה גם בפולנית שהייתה שפה משנית בעת שברדיצ'ב²
הייתה בחלק של פולין שהיה תחת השפעה רוסית. ידע כזה היה אז נחלת
מעטים בלבד, במיוחד בחוגי החרדים החסידים שאליהם השתייכה
משפחתנו.

אמא הייתה נוהגת לספר סיפור שהיה, שפעם אחת אחיה יעקב, שכמובן
קיבל גם הוא שיעורים פרטיים אצל המורה, הופיע פתאום באמצע השבוע
עם מגפיים מצוחצחות למשעי. קרא לו הסבא – אביו, שיסביר את פשר

---

² העיר ברדיצ'ב עברה בתקופות שונות בין פולין לאוקראינה, בשל מיקומה במחוז גבול.
ובזמנים שונים, אוקראינה ופולין היו תחת כיבוש רוסי. פולין שוחררה לאחר מלחמת עולם
הראשונה מהחסות של רוסיה הצארית. אוקראינה זכתה לעצמאות מלאה רק ב-1991. לפני
כן נשלטה ידי בריה"מ ולפניה על ידי רוסיה הצארית וקודם לכן על ידי ממלכת פולין - ליטא

הדבר, מה יום מיומיים, שהרי לא שבת ולא ראש חודש היום. אחרי הסבר מגומגם שלא הניח את דעת הסבא הבין שיד המורה באמצע, בהלכות גינדור, רחמנא ליצלן.

סבא שלח לקרוא למורה שהיה לו חדר מיוחד בבית לצרכיו וללימודים, ושלם לו את שכרו עד סוף "הזמן" וביקש ממנו לארוז את חפציו ולעזוב בהקדם האפשרי. שכן היה נהוג אז לשכור את שירותיו של מורה או מלמד להוראה לתקופה של "זמן"3. באקט המיותר לדעתו, שכל כולו היה מיועד לשם התייפיופות, ראה סכנה לחינוך הילדים. ידע כללי ורוסית כן! צחצוח מגפיים באמצע השבוע, לא!

לסבא היו כאמור עשרה ילדים ורק שתי בנות זכה להשיא בעודו בבילגוריי, הדודה אסתר המבוגרת שנישאה לאברהם הרמן שזכה לזקנה מופלגת ונפטר כאן בארץ לפני כמה שנים. אסתר דבורה נפטרה בניכר, ברוסיה בזמן המלחמה. אחותה היא אמא הינדה שנישאה לאבא מיכאל טייר ז"ל. גם אבא וגם אמא נפטרו ברוסיה, בזמן המלחמה.

לאבא ואברהם קראו על שם החותן, ככל הנראה בגלל חשיבותו והם כונו מיכאל סומרס ואברימליה סומרס. סומרס הוא שיבוש של איתמר.

אבא היה תלמיד מובהק של הרב הזקן מבילגוריי שהיה עילוי גדול בתורה ובעל שם בעולם התורני בפולין של לפני מלחמת העולם הראשונה והרבה חיבב מאוד את תלמידו – את אבא. הוא היה התלמיד האהוב עליו וקרב אותו וכיבד אותו ואבא היה מאוד גאה בכך כי העריך מאוד את הרב. לאחר פטירת הרב הזקן מבילגוריי, היה לאבא קשה עם ממשיכיו, כי התקשה להסתגל לבינוניות.

כשאבי סבי – מיכאל טייר נפטר בצעירותו בעת מסע עסקיו, היה הסבא שבתאי עול ימים. הוא היה איש נעים הליכות, אך לא עלה בידו להיכנס לנעליים הגדולות שהותיר אביו והוא המשיך את המסחר על אש קטנה, כי הרכוש שהשאיר אביו הספיק לכדי קיום בכבוד. אישתו של שבתאי הייתה הסבתא רחל, ומקורה היה ממשפחת וייץ שהייתה משפחה מכובדת מטרוגורוד – עיר ליד בילגוריי. לימים משפחת וייץ עברה לגור בורשה ואחיה

---

³ זמן היה תקופה שנמשכה חצי שנה ובשנה היו שני זמנים, מפסח עד סוכות ומסוכות עד פסח.

של הסבתא רחל – משה וייץ, היה בין חסידי גור שהתארגנו בסוף שנות העשרים לנסוע לארץ ישראל ולהקים בה עיר חסידית. ואכן, תוכניותיהם התממשו מעל ומעבר לציפיות.

הם התיישבו במקום שהפך להיות בני ברק. הבית הראשון בבני ברק ברחוב רבי עקיבא 2 היה שייך לדוד ר' משה וייץ.

כשבאתי בשנת 1948 לארץ ישראל כמגויס לצה"ל, השארתי את צרור חפצי הדלים אצל הדודה שרליה היפה, כפי שכונתה אשתו של ר' משה וייץ שגרה עדיין באותו הבית. הדוד כבר לא היה בין החיים.

לסבא שבתאי היו שלושה ילדים. אבא היה הבכור, הדודה מטילדה – מטליה שנישאה לבן הגביר של טומאשוב – שלמה לרמן וגרה בטומאשוב עד המלחמה, אך נפטרה ברוסיה במהלך המלחמה. והצעיר ביניהם משה (מויש'לה) שבעת כתיבת הספר חי בבית אבות המבריא בכפר סבא ולפני כן התגורר עם אשתו איטה בכפר גנים בפתח תקווה.

אחרי פטירתם של שני הסבים הזקנים – מיכאל טייר ונתנאל שיר, הייתה נסיגה מסוימת במשפחה. היורשים שקמו להם לא היו מסוגלים ככל הנראה להמריא לגבהים של קודמיהם ולהצעיד את העסקים קדימה. במקרה הטוב היו מסוגלים לשמור על הגחלת שלא תדעך. מצד אחד היה הסבא שבתאי בעל מזג טוב, נחמד ואיש רעים להתרועע. לא מאלה שילחמו לכבוש עמדות ולהשיג הישגים בכל מחיר. היה מסתפק תמיד במה שיש לו, לא שאף לגדולות ותמיד היה חיוך על פניו, מלווה בסיפור יפה ובדיחה טובה. אהב את החיים השקטים והנינוחים בלי מאבקים מיותרים. הסבא איתמר היה יותר איש הרוח מאשר איש המעשה והתאים יותר להיות רב עיר מאשר סוחר וגביר העיר. הוא עסק במסחר בלית ברירה, כאילו כפאו שד. ככלות הכל היה צריך לפרנס משפחה גדולה. אבל רק כאשר נטל לידו את הגמרא וישב ללמוד סוגיה עם רש"י ותוספות, חש את עצמו בטוב. עולמו האמיתי היה מצוי בין תלמידי חכמים וחסידים קוצק החריפים ולא בין סוחרים ויצרנים.

גם בניו של נתנאל שיר לא קורצו מחומר כזה, שיוכלו להתמודד עם קשיים ולנסות להתמודד עם העולם, אחרי שהבן המבוגר ר' מנדל שיר עזב את בילגוריי ועבר לגור בוורשה החלה דעיכה בעסק.

כך קרה שהסבים הזקנים מיכאל טייר ונתנאל שיר, שהיו שניהם אנשי מעשה ויוזמה, לא הותירו אחריהם יורשים שיוכלו להצמיד את המשפחה קדימה. המשפחה עברה לתקופת ביניים רגועה ונינוחה, בה נהנתה מפרי יוזמתם ועמלם של הסבים הגדולים.

ואז הגיע היורש, זה שהיה מסוגל להתמודד עם העסק והאתגרים ולהמשיך את מעשי אבותיו, מיכאל טייר אבי, נכדם של מיכאל טייר ונתנאל שיר. באישיותו כאילו התאחדו מחדש כישוריהם של הסבים הגדולים על מנת שיוכל להצמיד את המשפחה קדימה.

אבא ואמא נישאו בתחילת מלחמת העולם הראשונה, בזמנים קשים מאוד ובמהלך תקופת המלחמה אבא אף נאלץ לחמוק מבילגוריי ולהיות נע ונד בגליציה שם התפרנס מעבודה כמלמד וחזן. עם תום מלחמת העולם הראשונה ולאחריה עוד מלחמה בין רוסיה לפולין שהסתיימה בפועל רק ב-1920, חזר אבא לבילגוריי ללא פרוטה בכיסו והתחיל להתמודד עם כל עיי החורבות שהמלחמה הותירה מאחוריה. למעשה, אבא הגיע לחלל ריק מכל הבחינות, חורבן של ממש.

ככל הנראה הכישרונות של שני הסבים הגדולים מיכאל ונתנאל התממשו מחדש בנכדיהם אבא מיכאל נכדו של מיכאל ואמא הינדה - נכדתו של נתנאל ושניהם ביחד בכוחות משותפים מנקודת התחלה מאופסת, עמלו ויצרו ובכישורונם הגיעו ערב מלחמת העולם השנייה להיות הטובים והמצליחים ביותר בייצור ובמסחר המשפחתי מזה כמה דורות.

פרק 2 : אימא

העסק היה מורכב משני קווי ייצור עיקריים: ייצור נפות משיער סוסים ורשתות מחוטי ברזל. ייצור נפות הייתה המחלקה של אימא, כי זאת הייתה מחלקה שהתבססה בעיקר על עבודת נשים. אלו שעבדו בכך, היו בעיקר פועלות שהועסקו בעבודה קבלנית. כל פועלת הייתה מקבלת חומר גלם ומתחייבת לספק תמורתן כמות נתונה של נפות.

השיטה עבדה כדלהלן: פועלת הייתה מקבלת למשל, קילוגרם של שיער סוס, שתמורתם התחייבה לייצר חמישים נפות ומאחר והכמות של חומר הגלם

הייתה מספיקה לייצר למשל שמונים נפות, הייתה מקבלת בעבור הכמות העודפת את מחיר השוק של הנפות.

לכאורה הפועלת הייתה יכולה למכור את הנפות העודפות בשוק לכל המרבה במחיר, אבל בפועל כשהפועלת הייתה מחזירה את הנפות שהייתה חייבת להחזיר בעבור חומר הגלם, הייתה מוכרת במקום את הנפות העודפות תמורת כסף מזומן. מכיוון שאימא עבדה מול עשרות פועלות כאלה ולכולן הייתה נטייה לגנוב ככל שניתן, ההתחשבות הייתה אינסופית.

אימא הייתה שוקלת את השערות לפועלות, בודקת את האיכות של הנפות המוחזרות ונותנת לכל פועלת יחס אישי תוך התעניינות בשלומה ושלומו בני ביתה ולא רק מן השפה ולחוץ. כל זה היה חלק מעבודתה ומגורמי הצלחתה וזאת כאשר היא כבר אימא לכמה ילדים קטנים וללא עזרה ממשית, בעיקר מפני שבתחילת הדרך, לא יכלו להרשות לעצמם חי רווחה, רק מאוחר יותר כשהעסק התפתח והתרחב החלו לקצור את פירות העושר.

השאיפה הייתה בתחילה להתבסס חזק ובבית נוספו ילדים ואף על פי כן אימא הספיקה הכול. לא פעם תחת ביקוש מוגבר לסחורה, הייתה אימא יוצאת לביקורים אצל הפועלות בבתיהם, לקחת סחורה, לדרבן אותן לעבודה נוספת בשל הביקוש המוגבר. אף אני הצטרפתי לא פעם לאימא בביקורים אלה. זו הייתה הליכה ברגל של כמה קילומטרים טובים שכן הפועלות גרו בכפרים מסביב לעיר.

במושגים של היום, אם כי רחוק מהתנאים של היום, אימא עבדה במשרה מלאה בניהול חלקה בעסק וזאת מלבד ניהול ענייני הבית וגידול ילדים. חלקה בהצלחת העסק בשנותיו הראשונות היה גדול ואולי מכריע. התואר "אשת חיל" לגבי אימא כלל אינו יכול להיחשב מוגזם ואולי אף ממעיט בערכה.

חברותיה הטובות ביותר היו מנשות הסנדלרים שגרו בסביבה. חברתה הטובה ביותר הייתה רבקה אייזעקס, שנקראה כך על שם בעלה אייזיק שהיה סנדלר מעולה ועבד בשביל פריצי הסביבה, ובלי צורך לעבוד בעבור היהודים, מצא פרנסה בשפע. בדרך כלל לא היה מקובל כי אישה שייחוסה גדול ומוצאה ממשפחת למדנים והיא עצמה משועי העיר, תתחבר עם נשות סנדלרים אשר מעמדם לא נחשב גבוה במיוחד. אבל כזו הייתה אימא ובצאצאיה ניכרים עד היום אותה תכונה של ענווה.

חברה מסוג אחר שזכתה לקרבתה של אימא ואולי לא חברות, כי אם יותר רגש אימהי, הייתה בריינה, אשת יעקב הסנדלר. יעקב הסנדלר היה היפוכו של אייזיק הסנדלר שהיה רב אומן. יעקב היה סנדלר סוג גימל שמעבודתו לא היה מסוגל לפרנס את בני ביתו. אף אדם שכיבד את עצמו לא הזמין אצל יעקב הסנדלר נעליים חדשות. וכך יצא, שאנו, או ליתר דיוק רגלינו, היו הקורבנות של הצירוף של ליבה הרחב של אימא וידיו השמאליות של יעקב הסנדלר ופנים כאלה היו לנעליים שתפר לנו להליכתנו.

ומאחר וככל שהיינו משפחה גדולה, לא היה בנו די כדי לפתור את כל בעיותיו של יעקב הסנדלר, נמלכה אשתו בריינה ופתחה מעין מאפייה ביתית ואפתה מידי בוקר פלעצ'ך ובובעלאך טריים. מובן שאימא השתדלה לקנות כמה שיותר אצל בריינה, אך הסתבר שגם הצירוף של סנדלרות ומאפייה, לא הביאו די פרנסה. משיצא לנו לפגוש לאחר המלחמה את בריינה הסנדלרית שהתעניינה מיד בגורלה של אימא וכששמעה שאימא אינה בין החיים פרצה בבכי מר. לאחר מכן סיפרה לנו דבר שלא ידענו, כי אימא הייתה דואגת לשלוח לה מידי יום שישי בשר לשבת. ומה שהפליא אותה במיוחד היה שאימא ידעה בדיוק מה היא צריכה ואפילו מה כל ילד אוהב וכל זאת מבלי שאיש ידע על כך. בשל הדרך הצנועה בה נהגה אימא, היא לא הרגישה מושפלת וחשה כאילו קיבלה מאימא שלה עצמה, עזרה. מתן עזרה היה טבעי לאימא והיא לא הרגישה שהיא הנותנת. חלילה מלהתנשא, חלילה מלהתגאות, שהרי בריינה הסנדלרית חברה שלה ולחברים צריכים לעזור. כזאת הייתה אימא.

בילגוריי, (Bilgoraj) כמו גם עיירה נוספת עם שם דומה גוריי (Goraj) המוזכרת בסיפוריו של חתן פרס נובל לספרות, בן המקום - יצחק בשביס¹ זינגר – השטן מגוריי, הן עיירות מדרום ללובלין שבמזרח פולין, לא רחוק מהגבול עם אוקראינה.

העיר נוסדה במחצית השנייה של המאה ה-16 בידי אציל פולני בשם גורייסקי ועוברים בה שלושה נהרות².

למעשה למרות הפער הגדול בגודל ובחשיבות בין בילגוריי ללובלין³, והמרחק הלא גדול (כ- 90 ק"מ) בילגוריי לא משתייכת למחוז לובלין אלא מהווה בירת מחוז נפרד שנקרא על שמה (והעיירה הקטנה יותר גוריי, שייכת למחוז בילגוריי).

בחלוקה האדמיניסטרטיבית בפולין ברמה של מעל מחוז קיימת פרובינציה ובתור שכזו מחוז לובלין משתייך לפרובינציית לובלין.

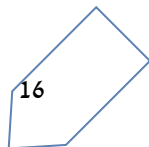
עיירה מפורסמת אחרת, ממש על הגבול ובמרחק 50 ק"מ מזרחה היא חלם³ שנודעה בסיפורים ההיתוליים על טיפשות כביכול של תושביה.

לובלין עצמה הייתה עיר מחוז חשובה והישיבה חכמי לובלין היתה אחת מהישיבות הנחשבות עד כדי כך שנקראה בשם המחמיא "ירושלים דפולין". יהודים התגוררו בעיר לפחות באופן מתועד החל מהמאה ה-15 וכן העיר היתה מקום מושב הפרלמנט הפולני בתקופות מסוימות ובית המשפט העליון של פולין.

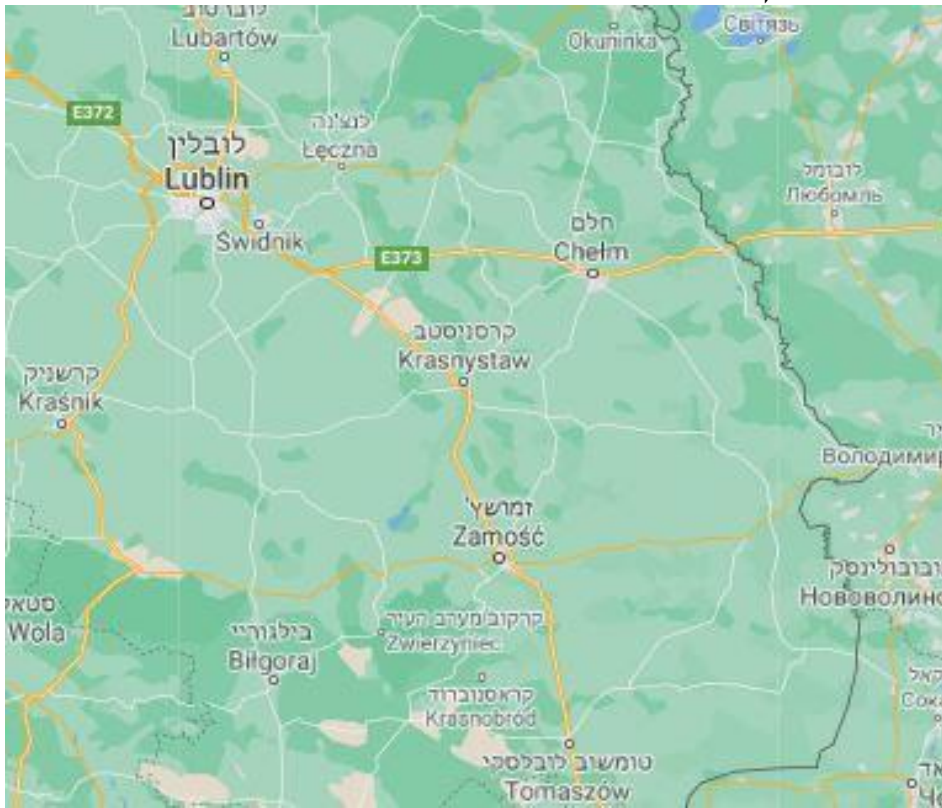
ישראל אייזנברג שנישא לביתו הבכורה של מיכאל טייר אביו של יעקב, היה בנו של משה אייזנברג מנכבדי העיר ושימש כמנהל הישיבה וכן חבר בסיים (הפרלמנט) הפולני.

עיר חשובה נוספת מבחינת ההיסטוריה היהודית הנמצאת בסביבה הקרובה היא זמושץ'.

1. בשביס, "של בת שבע" בהגיה אידישאית. שייך לקבוצת שמות על שם אם דומיננטית כמו נחמקין על שם נחמה ודבורקין על שם דבורה וכיוב'.
2. אבא היה מסוגל להיכנס לים ולשחות שעה בלי להתעייף. להיוולד בעיר עם שלוש נהרות יכול להסביר מיומנות שחייה בזאת.
3. בלובלין יש כ-400,000 תושבים בעיר ובאזור המטרופוליטני 600,000, לעומת זאת בבילגוריי 30,000 בלבד.
4. חלם משתייכת למחוז לובלין ומונה כ- 80,000 תושבים.

מפת אזור לובלין ובילגוריי

הקו הירוק הכהה מצד ימין מסמל את גבול פולין אוקראינה. מימין העיר המפורסמת בהומור על חשבונה – חלם.

פרק 3 : החיידר בבילגוריי

החיידר הראשון שכל ילד צריך לעבור בבילגוריי, בגיל שלוש עד ארבע היה החיידר של ר' לייביש קרעצמאך שבתרגום חופשי היה ר' לייביש המתגרד או גרדני-נא. מאחר ולא מעט מיהודי העיירה לא הקפידו על הגיינה בדרגה גבוהה וגרו בבתים אכולי פשפשים ופרעושים, לא ברור למה דווקא ר' לייביש זכה לכבוד שההתגרדות המתמדת תצטרף לשמו, אבל מרגע שדבק באדם כינוי, בבילגוריי כמו בשאר העיירות שנוצרו בצלמה, הרי השם שליווה אותו עד יום מותו היה שמו בצירוף הכינוי. כי זאת לדעת, ללא הכינויים הללו אנא אנו באים, שהרי כמה וכמה ר' לייבושים איכא בשווקי עיירתנו המעטירה, אך אין דומה סתם ר' לייביש לר' לייביש קרעצמאך, שכן הודות לכינוי, ברור ונהיר לכולי עלמא במי הדברים האמורים.

העוזר על ידו של ר' לייביש קרעצמאך היה הבעלפער מעין שיבוש של המילה שמשמעה עוזר, ועוזר זה נקרא בשם ר' מוישה בערדעליה, על שם עטרת הזקן האדום שנתדבללה לו על לחייו.

תפקידו של ר' מוישה בערדעלה היה לאסוף את התלמידים ולהביאם לחדר. לעיתים היה מושך את הזאטוטים המצעקים בכוח, לעיתים מרכיבם על גבו ולעיתים מוליכם בשורה וכולם מזמרים על פי הקצב שר' מוישה מכתוב והעיקר שהעדר יגיע לחיידר שם המתין ר' לייביש להרביץ תורה לתינוקות של בית רבן.

החיידר של ר' לייביש היה חדר כשמו, חדר יחיד שבו המשפחה גרה, שם אכלו, שם ישנו ושם גם עסקה הרבנית בבישול ואפיה. לזאטוטים שהיו מקבלים בביתם כמה אגורות וקונים אצל הרבנית כעכים בצורות שונות, שהייתה אופה כיד הדימיון הטובה עליה: סוסים, כרכרות ושאר דמויות. בדרך זו עזרה אשת המלמד לפרנסת משפחתה שהייתה מצומצמת עד מאוד.

ככל שאני זוכר, הרי בתקופתי כבר היה ר' לייביש כבן שבעים עד תשעים ואולי כך היה נדמה לי מחמת גילי הצעיר, אך בזכרוני נתקבע כמי שהיה בגיל מופלג.

כך היה ר' לייביש מלמד אלף בית: קמץ אלף אה וכן הלאה. לעיתים היה ר' לייביש נרדם באמצע השיעור ואז הזאטוטים היו קמים ומתפזרים לכל עבר

ועוזבים את החיידר למרות העונש הצפוי ממקלו של הרבי. או אז היה מוישה בערדעליה מתעורר מריבצו ליד התנור ויוצא לאסוף את הקטנים בחזרה לחיידר.

עוד תפקיד חשוב היה לר' מוישה בערדעליה. כשנולד בן זכר בעיירה, היה ר' מוישה אוסף את הנערים והם היו הולכים לבקר את היולדת עם הרך הנולד ולקרוא קריאת שמע שהייתה סגולה בדוקה נגד עין הרע ליולדת ולעולל.

בשכר מצווה זו, היה כל אחד מהזאטוטים מקבל סוכריות ומיד הייתה פורצת מהומה וחרדת אלוהים. דזעקת המקופחים עולה עד לב השמים ומלחמת חורמה הייתה פורצת בין אלה שזכו לשלל כפול ובין אלה שלא קיבלו דבר. אבל היו גם מקרים רבים בהם הוכן כיבוד ברווחה ולכולם היה ולא היה כל פרץ וצווחה וגם ר' מוישה בערדעליה קיבל את שלו וכולם יצאו שבעי רצון.

אחרי שסיימו את חוק לימודיהם בחיידר של ר' לייביש, עברו לחיידר של ר' יענקעל לאנגער, או בלשונו ר' יענקעל אריכא, שכולם ידעו היכן הוא מתחיל, אבל איש לא ידע לומר היכן הוא נגמר.. אצל ר' יענקעל לנגער למדו האלב⁴ טראף וגנץ⁵ טראף, דהיינו קריאה חלקית וקריאה שוטפת ואצלו היו מבליים בערך שנתיים. גם ר' יענקעל זה היה יהודי קשיש למדי שממרחק השנים קשה להגדיר את גילו.

לאחר שני החיידרים האלה, כשהיה הנער בן שבע או שמונה לערך, היה נכנס לבית הספר. בית הספר היה חדר מסודר. הוא שכן בבניין בין שתי קומות ובראשו עמד מנהל והמלמדים היו מקבלים משכורת. עובדה זו הייתה ייחודית למדי ובעיירות הקטנות בוודאי לא היה כמוסד הזה, אך גם בערים בגודלה של בילגוריי ואף בגדולות ממנה, לא היה זה חיזיון נפוץ.

הייתה גם תקופה שבית הספר הזה זכה להכרה מהממשלה הפולנית ומורים מבית הספר הפולני באו לספק בית ספר ספק חיידר מסודר, להעביר שיעורים במקצועות שונים, כגון שפה ודקדוק פולני וכן מדעי הטבע. בסוף השנה קיבלו התלמידים תעודות ממשלתיות. אבל לאחר כמה שנים, ההסדר בוטל וילדים שרצו לקבל השכלה כללית, למדו בבוקר זעד שעה 12:00 בבית

---

⁴ האלב- מחצית באידיש
⁵ גנץ, שלם באידיש

ספר ממשלתי ומשם הלכו לחיידר מקום בו למדו עוד שבע שמונה שעות לימודי קודש.

במסגרת הלימודים היו מלמדים בשנה הראשונה חומש בלבד, בשנה השנייה חומש עם רש"י, בכיתה שלישית – משנה, ברביעית גמרא ובחמישית גמרא עם תוספות ואז בגיל 13 בערך סיימו את בית הספר. מי שרצה להמשיך ללמוד עוד שנה שנתיים, נאלץ להצטרף למסגרות פרטיות של לימודים, עניין שהיה כרוך בהוצאות גדולות שרק יחידי סגולה יכלו להרשות לעצמם.

בערים גדולות יותר היו גימנסיות של החינוך הכללי והיו יהודים, בעיקר כאלה שהתרחקו קצת מהדת, ששלחו את ילדיהם לגימנסיות ומקצתם, המוכשרים שבהם, גם היו מיועדים להגיע לאוניברסיטאות, אך אלה היו מיעוט. בימים ההם, גם בוגרי גימנסיות יכלו להשתלב בתפקידים ממשלתיים ולהתקדם בסולם ההירארכי, שחייבו רמת השכלה מתאימה.

בעיירות הקטנות, היהודים עדיין היו בין מלחמות העולם, מרביתם אדוקים בדתם ורק מקצתם ניסו להעניק לילדיהם חינוך של מעבר לחינוך היסודי, והסתפקו במסגרות החיידר ומעט חינוך יסודי ככל שזה ניתן.

פרק 4 : הילדים נרתמים בעול

כאמור, הכל החל ב-1920 בערך מלא כלום. אבא היה בעל מעוף גדול ומה שמצא לא סיפק אותו. כל הייצור עד אז הצטמצם לייצור נפות, בעיקר משיער סוסים ובמידה פחותה מחוטי ברזל. אבא לא הסתפק בכך והחל להרחיב את הייצור לכל מיני צרכים חקלאיים. העסק הלך והתרחב ונוספו עוד ועוד פועלי ייצור ומנגד גדל והתרחב מעגל הקונים לכל רחבי פולין.

הגידול בעסק גרם לכך ששוב זה לא היה לפי כוחו של בן אדם אחד להשתלט על כלל הפעילויות. אמנם הסבא שבתאי והדוד משה'ה הצעיר עזר במעט, אך לא היה בכך די ואז לא היה נהוג להכניס לעסק משפחתי אנשים זרים, בפרט שהתהליך היה כרוך בלימוד סודות מקצועיים בתהליך הייצור שבו הוכנסו מספר חידושים שהיוו את היתרון של העסק.

המשימות הלכו ורבו: השגחה על תהליכי הייצור במפעל, תשלומים לפועלים הרבים וטיפול בעניינים הקשורים בשכירתם, הדרכתם בעבודה והקצאת משימות. משלוחים לכל רחבי פולין על כל הלוגיסטיקה הכרוכה בכך, אשראי בנקים, תשלומים לספקים וכל הנהלת החשבונות.

משהתגבר העומס, נתגלגלו הדברים לידי כך ששני הבנים הבוגרים, נתנאל ושמואל, החלו להיכנס למעגל העבודה. אולם יש לזכור כי "בוגרים" אלה לא היו אלא נערים וכך חלקים גדולים של העסק נוהלו על ידי שני נערים שנתנו הוראות לפועלים גויים מבוגרים בשנות העשרים ועד הארבעים, והם היו מוציאים ומביאים, קולטים חומרי גלם, עשרות סוגי חוטי ברזל במשאיות, ברכבות ובדואר, מחלקים הוראות ביצוע לפועלים, מקבלים את המוצרים המוגמרים, מבצעים ביקורת איכות ושולחים את הסחורה לכל רחבי פולין ברכבת, במשאיות ובדואר. ואם לא די בכל אלה, הם גם מנהלי החשבונות, הייצור ומשלמים לפועלים את שכרם.

ואבינו, כבר לא עוסק בפרטים היומיומיים, ויושב על ספרי החשבונות ותזרימי המזומן במשך היום כולו ומעביר הנחיות כלליות לשני המנהלים הצעירים.

אך ליבו כבד עליו בשל העקירה הבלתי נמנעת של שני צעירים אלה מדף הגמרא, והוא שוכר עבורם את המלמד הטוב ביותר שהוא גם היקר ביותר הנמצא בעת ההיא בבילגוריי, על מנת שישב עם השניים ערב וערב וילמד איתם דף גמרא. ושני אלה, נתנאל ושמואל, לאחר יום עבודה שהיה מתיש גם גברים בוגרים וחזקים מהם בגופם, יושבים ולומדים בערב דף גמרא. העיניים נעצמות והגוף דווה, אך זהו רצונו של אבא ואחר רצונו אין להרהר וכך נמשך הדבר מספר שנים.

העסקים משגשגים ויחד איתם העול הולך וכבד. העסק מתרחב ומתפתח והשניים בני 15-16 כבר לא מצליחים להגיע אפילו בערב ללימוד גמרא והעניין נפסק. בתחילה יום יומיים, הם אינם מגיעים בזמן לשיעור היומי לאחר מכן מה שראשיתו במקריות, הופך להיות מוצא נוח לעייפות התובעת מהגוף והנפש כל קמצוץ של חיוניות המשאבים העודפים ולבסוף מנסים לקבוע ולו ערב אחד או שניים בהם יתקיים שיעור ויהי מה, אך גם משלט אחרון זה נופל וליבו של אבא נחמץ עקב ביטול תורה.

יוצאי בילגוריי

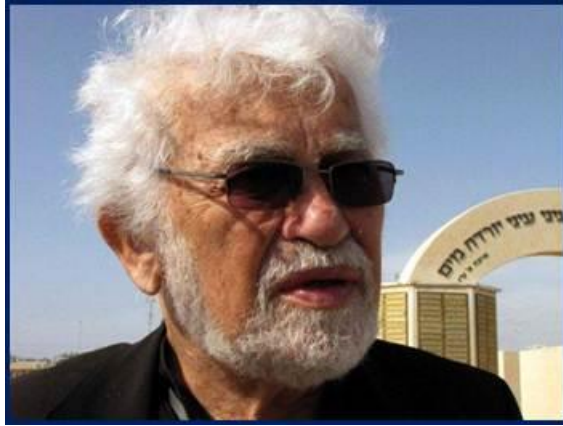
לא הרבה אנשי שם יצאו מבילגוריי הקטנה, מעבר לסופר יצחק לבשביס זינגר שמשפחתו חיה בין העיירות גוריי ובילגוריי. שמואל עצמון שנולד בשם שמואל וירצר בשנת 1929 והיה צעיר מאבא בכ-7 שנים, עבר מסלול דומה של בריחת משפחתו מזרחה לאוקראינה ומשם לתוך רוסיה על מנת להימלט מידי הגרמנים. שמואל עצמון ייסד את התיאטרון היידי ושימש כמנהלו האומנותי. בתו ענת עצמון מוכרת אף היא כשחקנית מפורסמת בזכות עצמה. קרבת המשפחה בין עצמון לאבא הייתה בני דודים מדרגה שניה ובשנים צעירות יותר אף שמרו על קשר מסוים.

דמות מוכרת אחרת היא שלמה שרף מי שהיה שחקן כדורגל בנבחרת ישראל ומאמן הנבחרת וכן מאמן קבוצות שזכו באליפות. אביו של שלמה שרף הוא יליד בילגוריי ואף הוא הצליח להימלט מידי הנאצים ואף הספיק להקים משפחה כך ששלמה שרף עצמו נולד בעת שהמשפחה שהתה בסיביר בזמן מלחמת העולם השנייה. גם שרף האב שמר על קשרים עם אבא בפרט לאחר שההורים עברו לכפר סבא מקום מושבם של משפחת שרף.

שמואל בן ארצי, סופר ומחנך ידוע שכל ילדיו וחלק מנכדיו זכו בתארים בחידוני התנ"ך השונים, נולד בשם שמואל הון או האן, אביה של שרה נתניהו הוא יליד בילגוריי ועלה לארץ בגיל 19 בשנת 1933.

רב העיר בילגוריי משנת 1926 ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה היה ר' מרדכי רוקח, אביו של האדמו"ר מבעלז, הרב יששכר דב רוקח

יש אנשים ששם משפחתם הוא פשוט בילגוריי. אחדים מהם נקראו כך דווקא מפני שעזבו את העיר עוד שנים רבות קודם לכן, כפי שבמקרים רבים אנשים נקראו על שם מקומות מוצאם.

שמוליק עצמון בעת טקס ליד מצבת נספי בילגוריי בבית העלמין בחולון

אביגדור אחיו הצעיר של אבא ושמואל הרמן בן דודה, מהצעירים שביוצאי בילגוריי בעת האזכרה לנספי העיר בשואה

פרק 5 : ישיבה נפתחת בעיר

מי שאמור היה להחזיר במידת מה את המאזן המשפחתי בלימוד תורה, על פי חשבוננו של אבא, הייתי אני. וכך מבלי שאין צו רשמי בעניין, אין מתירים לי דריסת רגל בעסק המשפחתי ואפילו בעונה הבוערת כאשר כל יד עובדת תחשב לברכה. וכך היה כמעט עד פרוץ המלחמה.

ב-1933 נוסדה בבילגוריי ישיבה. אבא לקח אותי אתו לפגישה אצל מנהל הישיבה והשניים ניהלו שיחה ממושכת על איזו דרך תבחר הישיבה ללכת בה, שמא ייחדו זמן להלכות מוסר כמנהג ישיבות נוברדיק⁶, או יעדיפו להתמקד בפוסקים ראשונים ואחרונים ואולי דף גמרא וחידושים יהיו התפריט הבלעדי. אבא רצה לדעת את תוכניות הלימודים והתוכניות לעתיד וכו'. אבא ישב עם אותו מנהל ישיבה כחצי יום, עובדה שנחרטה במוחי כיוצאת דופן, שכן לנוכח אינספור עניינים דחופים וחשובים, לא מצא זמן גם לנושאים בוערים, אך לימוד תורה לבנו, ובפרט שחש עצמו אחראי לכך ששני בניו הבוגרים הזניחו את תלמודם, היה מבחינתו עניין ראשון במעלה. ואכן לאחר שיחה זו הצטרפתי לישיבה כתלמיד מן המניין ולמדתי בה כשלוש שנים.

על מנת להמשיך בישיבה, נדרשה מהתלמיד ידיעה מסוימת בתלמוד, נטייה ללימודים ויכולת מוכחת. כשנפתחה הישיבה הגדולה בבילגוריי, היא הייתה למעשה סניף של ישיבה גדולה ממזריטש⁷ שהשתייכה לזרם נוברדיק.

הישיבה הייתה מורכב, מחמש כיתות: א, ב, חצי ג, ג ו-ד. א, ב וחצי ג נוהלו על ידי ר"מים⁸ שהגיעו ממעזריטש למטרה זו. ג נוהלה על ידי מנהל הישיבה וכיתה ד הגבוהה מכולם נוהלה על ידי ראש הישיבה בעצמו.

סדר היום בישיבה היה כדלהלן: כל אחד למד או בעצמו או בחברותא, עם תלמיד אחר מאותה כיתה. בשעה אחת בצהריים היה שיעור. בשיעור נבחנו

⁶ אחת משלושת האסכולות העיקריות של ישיבות: ליטאיות, חסידיות וישיבות נוברדיק שעסקו יחסית יותר מאחרות בבעיות מוסר.

⁷ מעזריטש, עיירה באוקראינה, התפרסמה בעולם היהודי בשלם פעילותו של רב דב בער ממזריטש, שנודע כיהמגיד ממעזריטש שהיה יורשו של הבעש"ט. גם המגיד מדובנה, הנודע, התגורר לאחר נישואיו במעזריטש בבית חותנו. העיירה מנתה ערב מלחמת העולם השנייה 3000 נפש, פחות ממחצית מתושבי בילגוריי. ללמודך שגודל העיר לא תמיד העיד על חשיבותה.

⁸ ר"מ - ראש מתיבתא. בעבר ראש מתיבתא התייחס לראש הישיבה, אולם כעבור זמן חל פיחות במושג והוא התייחס לכל מורה שלימד גמרא בישיבה, בפרט מורה ראשי בכיתה מסוימת.

התלמידים על מה שלמדו במשך היום. הלימודים נמשכו משמונה בבוקר עד שמונה בערב. בשעה האחרונה משמונה ועד תשע למדו מוסר מספרי מוסר כמו מסילת ישרים של הרמח"ל. בתשע היו מתפללים ערבית ולאחר התפילה ניתנה הרשות ללכת הביתה. אבל חלק מהתלמידים נהגו להישאר ולהמשיך ללמוד לעיתים כל הלילה.

אני התחלתי את לימודי בכיתה חצי גימל והר"מ שלי היה בחור כבן שלושים בשם ר' חיים ראובן ושררה בינינו חיבה גדולה. נהגתי לרוץ מבית הספר הפולני ריצת⁹ אמוק ממש, על מנת לא לאחר לשיעורו של ר' חיים ראובן. בכיתה חצי גימל היינו כבר מכינים לשיעור גמרא ותוספות. מי שהתקשה בהכנת השיעור, היה יכול לפנות לר"מים או למנהל או לראש הישיבה, ואילו תלמידי הכיתות הקטנות א ו-ב היו פונים לבחורים מהכיתות הגבוהות. מכל מקום, השיעור בכיתה חצי גימל, כבר היה מעניין ביותר.

בגיל 15-16 הבחורים היו מסיימים את הישיבה לאחר שסיימו כיתה ד. אני אגב סיימתי כיתה זאת צעיר יחסית, בגיל 14, מפני שבחדר דילגתי על שנה או שנתיים מסיבה פרואאית ביותר. בכיתה ג בחדר, במקום שרק התחילו ללמוד גמרא, היה מלמד שהיה מכה את התלמידים מכות אכזריות. כששמעה אמא אודות טבעו של המלמד, הטילה וטו על לימודי אצל המלמד הזה וכך נאלצתי לדלג על כיתה ועברתי מכיתה ד לכיתה ה. המלמד של הכיתה בהכירה בחדר היה יהודי למדן וירא שמים ר' ישראל מאיר שמו והוא קיבל אותי ברצון כנראה עקב ידידותו עם אבא. ואני זוכר כי לעומת חברי ללימודים הייתי ממש ננס, אך השתלבתי בכיתה הבכירה וכך יצא שהגעתי לישיבה הבכירה צעיר יותר וסיימתי אותה מוקדם.

הישיבה הייתה מורכבת מחציתה מתלמידים מבילגוריי ומחציתה מתלמידים מעיירות שכנות ובסך הכל כמאה וחמישים תלמידים. הישיבה הצליחה מעל ומעבר ודיברו בה גדולות ואף שקלו להמשיך אותה לישיבה גדולה, אבל כנראה מחוסר אמצעים לא הסתייע הדבר.

---

⁹ מי שלא ראה את מהירות הריצה של סבא יעקב, יכול לחשוב שמדובר בעוד תיאור סתמי. סבא היה ספרינטר ברמה שבנסיבות אחרות היה יכול להתחרות על אליפות הארץ, אבל הוא היה אתלט רב גוני, שלאחר המלחמה במחנות העקורים זכה גם בתחרויות רכיבה באופניים וכשיצא לים לשחות היה מתרחק מהחוף בשחייה של כשעה וחוזר. כך שאם הוא העיד על עצמו שהוא רץ בכל כוחו, זו הייתה ריצה מהירה של ממש. אנו יודעים על חלק מהצאצאים ששמרו על התכונה הזאת של יכולות ריצה ברמות גבוהות ביותר.

גם שעת לימוד המוסר הייתה אירוע בפני עצמו. בין שמונה לתשע כשלמדנו מוסר, היינו מחכים לבואו של מנהל הישיבה ר' גדליהו רוזנברג. כשהיה נכנס לישיבה בצעדים מדודים, האוירה התחשמלה וחיל ורעדה אחזו בנו, כאילו מלאך ירד משמים. וכשניגש לעמוד והחל בתפילת ערבית: "והוא רחום יכפר עוון..." השקט היה כה מוחלט שגם זבוב במעופו יכולנו לשמוע.

ראש הישיבה היה ר' ישראל שפירא, שהיה בר אוריין ואיש ספר וידע לטחון הרים זה בזה ורק מעטים ירדו לסוף דעתו כשלימד שיעור תורה ברמה הגבוהה ביותר..

במשך חודש אלול היו ערבי התעוררות וראש המדברים בהתעוררות היה המנהל. והיו באים גם בעלי בתים רבים לשמוע את דבריו והיו פורצים בבכי, עד כדי כך שלא היה ניתן לשמוע את דברי המנהל, אלא רק את קול בכיים של בעלי הבתים ומעת לעת היו מפסיקים את השיחה עד שהבכי ידעך.

וכמו שידעו לגרום לבכי, ידעו גם לגרום לשמחה. בחגים ובמיוחד בפורים, הריקודים והשמחה היו למעלה מן הטבע. תקופה זו וכל האירועים האלה הותירו בי רושם בל ימחה.

ההמשך הטבעי ללימוד בישיבה המקומית ובפרט לילדים שנחשבו כישרוניים, היה לנסוע לישיבה גבוהה ולהמשיך בה. אצלנו היו נוסעים למזריטש. ואני שליבי היה הולך אחר אחי הגדולים שהיו בעסק, והיו להם חוויות משותפות ועולם מושגים משלהם, ואשר נטו כדרך נערים שבגרו קודם זמנם, להבליט את עליונותם עלינו הצעירים, נמשכתי אל עולמם. מאידך, בטבעי יש בי משהו מן הלמדן וביחד עם שלוש השנים שעשיתי באותה ישיבה, אהבתי את הרעיון להמשיך ולהתעמק בסוגיות הגמרא, לעקור הרים ולטחנם זה בזה. בין גיבורי אז, תפסו מקום גדל והולך, גאוניים מקומיים, חלקם השתייכו לפולקלור המשפחתי וחלקם היו גאוני עולם של ההלכה היהודית.

ואני ממשיך ומשתוקק בעת ההיא להגיע לאותה ישיבה במזריטש, ואפילו חולם בהקיץ ומשחזר לי את הלימוד באותה ישיבה, שמקירותיה נודף אותו ניחוח עתיק יומין ששל דורות של תלמידי חכמים, בתוך אותה חדווה ממכרת שבסודה באים רק אלה היודעים להתמסר לחלוטין ולשקוע בלימוד תורה.

פרק 6 : הווה גולה למקום תורה

נושא לימודי היה כמובן, עניין לכולם לענות בו. האם ישלח הבן שיועד ללימוד תורה למרחקים בעיר זרה ללא השגחת אם ואני כבן 14 בעת ההיא. אמא הייתה הראשונה להטיל ספק. יענקל אינו אוכל כל דבר, צריך להכין לו את הקציצות שיהיו עגולות ותפוחי האדמה אפויים ללא מתוס ואוי להם ללוקשען אם לא יהיו לוקשען על פי ההנחיות המדויקות של ספר הלוקשען הגדול. איסטניס שכל מה שיראה לו יוצא מגדר שהוא רגיל בו, ייפסל. ואיך יוכל הבן יקיר להחזיק מעמד?! אילו רק ידעה מראש האימא על איזה תפריט יהיה על בנה המפונק להתקיים בתוך חמש שנים ויעבוד עד אפיסת כוחותיו בצד אחיו הבוגרים שהורגלו לעבודה קשה, ייתכן והייתה משנה את דעתה, אך בעת ההיא גברו רחמי האם ואני נותרתי בבית. לא נוסע לישיבה ומנגד מנוע מלקחת חלק בעסק המשפחתי.

לסבא שבתאי הייתה אחות, הדודה רבקה, זקנה שחיה לבדה לא רחוק מבית משפחתנו. דודה רבקה התפרנסה מאחזקת מצרכי מכולת בביתה, אותם מכרה לפועלים שאבא היה מפנה אליה. היא הייתה ערה כמובן לכל הלבטים שליוו את המשך דרכי. כמוה כמו כל האחרים, ראתה בהליכת בן משפחה לישיבה הגבוהה עניין שיש להתברך בו ולכן בעוד אני מקווה להליכתי לישיבה והנושא הולך ועולה בדיונים המשפחתיים, הלכה היא ונתנה בידי 10 זלוטי¹⁰, תרומתה הצנועה לבן הנוסע ללימוד תורה.

עשרת הזלוטי שהעשירו אותי בין לילה, דחפו אותי לעשות מעשה. נדברתי עם שלושה מחברי, אשר גם הם השתוקקו לנסוע ללימוד בישיבה הגבוהה ואשר גם בבתיים מסיבות שונות לא הסתייע הדבר, צררנו את צרורותינו בחשאי ובוקר אחד בעוד כולם נמים במיטותיהם, פסענו חרש ונפגשנו בתחנת האוטובוס.

עלינו על האוטובוס שנסע לזוויזעניץ, עיירה המרוחקת כעשרים קילומטרים מבילגוריי ואשר נתברכה בתחנת רכבת. ברכבת בה מכרו כרטיסים מוזלים לילדים בחופשת הקיץ, היינו אמורים להגיע ללובלין ומשם למחוז חפצנו.

מאחר וחברי היו חסרי פרוטה, שילמתי אני את הכרטיסים לאוטובוס, שיצא לדרכו מקרטע ומעשן ונחבט בדרכים הסלולות למחצה שהולכו

¹⁰ המטבע הפולני זלוטי = זהוב, זלאטה = זהבה.

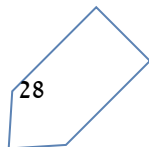
בואכה זוועזעניץ'. מאחר והאוטובוס ששירת את האזור באותם ימים, לא היה פאר היצירה המוטורית וגם הכבישים עליהם נסע, לא היה בכוחם לבייש את האוטוסטרדות הנבנות כיום, הרי שעד שחלפה לה אותה נסיעה, חלפה גם שעת הצהריים ואנו איחרנו להגיע לרכבת ללובלין – עיר הפלך, אליה תכננו להגיע.

תחנת הרכבת מסתבר, לא הייתה רשות הרבים בכל מובן שהוא ולנו כילדים ללא השגחה לא נתנו להישאר כך סתם ברציפים ולהמתין עד שתעבור הרכבת הבאה בחצות הלילה. הלכנו תועים ותוהים עד שהגענו למאפיה יהודית לא רחוק מתחנת הרכבת ושם הרשו לנו להמתין עד שיגיע הזמן לנסוע. חמימותה של המאפיה וריחו הטוב של הלחם הטרי שמילא את נחירנו והגביר את תחושת הרעב שהחלה להציק לנו, גרמו להרהורי חרטה להתגנב אל ליבנו, אך עדיין היינו נחושים להגיע ליעד.

הזמן חלף לו, אך נותרה עוד בעיה אחת: למצוא מאנדהו שייקח אותנו תחת חסותו, אחרת לא יתנו לנו, ילדים חסרי השגחה לעלות לרכבת. נתמזל מזלנו ואיתרנו יהודי שנסע לכיוון בו נסענו והוא הכניס אותנו לתחנה כנוסעים איתו ואנו עלינו בשעה טובה על הרכבת הנוסעת ללובלין. הרכבת הגיעה לפנות בוקר ללובלין ושם היה עלינו להחליף רכב למזריטש. בתחנת הרכבת הגדולה יחסית של לובלין, לא עלה בידינו למצוא אף אחד שייקח אותנו תחת חסותו עד ליציאת הרכב למזריטש והשוטרים הפולנים שראו את ארבעת הילדים היהודים משוטטים בתחנה, פשוט גרשו אותנו אל מחוץ לתחנה.

בוקרו של יום שישי בעיר זרה וגדולה, מצא אותנו רעבים ונבוכים. בינתיים, על מנת לפתור את בעיית הרעב, קניתי לחברי אוכל, אך בעצמי לא נגעתי בו. לא היה ברעב המציק כדי לשבור את האיסטניסות שלי, שמנעה ממני לאכול ברחוב.

לאור המצב, החלטנו לשים את פעמינו אל ישיבת חכמי לובלין, מוסד מפואר וידוע בכל רחבי העולם היהודי באירופה. לעיני בני העיירה הדלה יחסית, בניין הישיבה היה מפעים ביופיו, אך יותר מכל משך את תשומת ליבנו חדר שנקרא 'בית המקדש' ובו רוכזו מודלים מוקטנים של כלי הקודש ששימשו בעבודת בית המקדש. **(תמונה ששרדה מהחדר ההוא, מבנה בית שני)**

מבנה הישיבה בתקופה המתוארת

הישיבה היום (המבנה שרד והוחזר אחרי מאבק לקהילה היהודית)

לאחר ששבנו לראות את נפלאות הישיבה, פנינו אל תלמיד הישיבה, כזה שנראה לנו בוגר ומסביר פנים ושאלנו בעצתו מה ואיך לעשות.

בתוך רגע נתגודדו ובאו תלמידים נוספים שהיו חייבים לדעת במה דברים אמורים ומידי פעם הגיח ראשו של אברך נוסף ששאל מי אלו ומה רצונם ולא נתקרה דעתו, עד שאחד 'הוותיקים' הסביר לו במה דברים אמורים. לבסוף גיבש פורום היועצים את עצותיו כדלהלן:

אל תיסעו היום למזריטש, כי ממילא היום קצר והמלאכה מרובה וכלל לא בטוח שתצליחו למצוא דרך ולהגיע. הסתובבו לכם בעיר ועם ערב פנו לאחד מבתי הכנסת ושם תמצאו בעלי בתים שיארחו אתכם לשבת, כמנהג ימים ימימה לגבי תלמידי ישיבה, שחלקם התפרנסו מ"אכילת ימים".¹¹

אני שהמנהג היה מוכר לי, לא יכולתי כלל לחשוב על הוצאתו מהכוח אל הפועל, שאני אלך ואעמוד כקבצן בפתח להתארח אצל אדם זר? שאלה שלו הייתי שואל את עצמי במועד, קרוב לוודאי שהייתה מביאה אותי למסקנה,

---

¹¹ אכילת ימים היה נורמה לפיה בעלי בתים מהמעמד הבינוני ומעלה מאמצים בן ישיבה שהוריו לא מתגוררים בעיר ומאכילים אותם ומשכנים אותם אצלם, בפרט בסופי שבוע.

שמא אמא שהתנגדה לנסיעתי, הבינה ללב בנה טוב יותר ממה שהוא ידע על עצמו.

לבסוף מצאתי מוצא. זכרתי את שמו של אחד מלקוחותינו המכובדים, ר' מנדל זיגלשיפר – איש לובלין, אלא שלא היה לי שמץ של מושג היכן גר ר' מנדל זה. לכשאמצא אותו, לפחות לא אהיה אצל אדם זר לחלוטין, שהרי זכות אבות תעמוד לי. שהרי ר' מנדל יודע שלא קבצן אני ואבא כבר ימצא דרך להביע את הכרת תודתו על שאירח את בנו בכבוד. וכך אני פוסע ומהרהר ברחובות לובלין ומידי פעם עוצר יהודי עובר אורח לשאול שמא הוא מכיר ויודע היכן גר ר' מנדל זיגלשיפר או לפחות היכן הוא מתפלל. לבסוף מצאתי מי שידע באיזה בית כנסת הוא נוהג להתפלל ושמתי פעמי לשם.

הגעתי מוקדם לבית הכנסת והשמש עדיין היה עסוק בהכנות האחרונות לקראת שבת. כשראה אותי שאל לרצוני ואמרתי לו. ענה לי שאמנם ר' מנדל נוהג להתפלל בבית הכנסת הזה במהלך כל ימות השבוע, אך בגלל המרחק, בלילות שבת, מתפלל הוא בבית כנסת קטן הקרוב לביתו וקרוב לוודאי שלא אפגוש אותו הערב.

כפות רגלי שצבו מרוב הליכה שלא הייתי מורגל בה ויומיים שלא בא דבר אוכל אל פי וללא שינה, חברות יחד עם בשורה זו ואני התעלפתי.

היו מי שמצאו אותי ותמהו מאין באתי ואז השמש ידע לומר ששאלתי על ר' מנדל זיגלשיפר. כמה אברכים החליטו שאם שאלתי אודותיו, אות הוא שקרוב אני אליו וידע מה לעשות בנער. וכך נשאו אותי על כפיים אל ביתו של ר' מנדל ושם התעוררתי אל עבר עיניהם המשתאות של ר' מנדל וזוגתו שלא ידעו מהיכן נפל עליהם אוצר בלתי צפוי זה. לאחר שפקחתי את עיני והוברר למעלה מכל ספק שאני חי, עודדו אותי ונתנו לי לאכול. לאחר שאכלתי והתאוששתי קמעה, סיפרתי להם קורות שני הימים האחרונים. מששמעו את דברי פרצו בצחוק גדול. אני מספר והם צוחקים ובמיוחד הגדילה לצחוק אשתו של ר' מנדל. אני מספר וזו צוחקת עד שכמעט נחנקה ובעלה היה צריך לטפוח לה על גבה.

לאחר הדברים האלה, הציעו לי מיטה רכה ונעימה שהשכיחה ממני במעט את מכאובי. למחרת הלכתי עם ר' מנדל לבית הכנסת וכל השבת בילינו בנעימים, שכרב מנדל טורח ומתייחס אלי בכבוד הראוי הן לבנו של מי שהוא מצוי איתו בקשרי מסחר טובים והן כראוי למי שעשה מעשה רב על מנת

להגיע וללמוד תורה. גם אשתו של ר' מנדל טרחה סביבי, אך מידי פעם הייתה מציצה בי במבט אלכסוני ומסתירה צחקוק לא רצוני שנפלט לה.

בבוקרו של יום ראשון, הבהיר לי ר' מנדל שלא ייתן לי להמשיך בדרכי, והוא הביא אותי לתחנת האוטובוסים, שם קנה לי כרטיס עד זמושץ', משם היה קשר ישיר לבילגוריי וכן צייד אותי במכתב לאבא.

הגעתי בשלוש אחר הצהריים הביתה, מסרתי את המכתב שבו תאר ר' מנדל באיזה מצב נמצאה האבדה ביום שישי האחרון וכל הנוכחים פרצו בצחוק לשמע התיאור במכתב. אני התיישבתי לאכול ארוחת צהריים ובכך דומה שפרק הישיבה בחיי הגיע לקיצו.

כאמור, בעסק לא הייתה לי כמעט דריסת רגל. חברי התפזרו לישיבות ואני גורלי לא היה ברור. בתחילה התנדב ראש הישיבה לתת שיעורים לקומץ הבחורים שנותרו בעיירה.

המחזור שלנו נחשב למחזור טוב והיה הראשון שהשלים שלוש שנים מלאות בישיבה ולכן עלה בדעתם של ראשי הישיבה להשאיר אותנו כגרעין לישיבה גדולה שאולי תקום בבילגוריי, לאחר הצלחת הישיבה הקטנה.

שיעורים אלה ניתנו ללא תשלום וכשאני נזכר בזה היום, איך על כל דבר דורשים תשלום, גדול כקטן, הלב נחמץ כי ראש הישיבה חי חיים צנועים ביותר שלא לומר חיי עוני ממש ומן הראוי היה להעניק לו משהו בתמורה למאמציו, אבל לימודים אלה היו על דעת עצמנו ובבית אפילו לא ידעו על כך. רוב הזמן בילינו בבית הכנסת בכאילו לימודים, אבל רק כאילו, מפני שלימוד בבית הכנסת ללא השגחה וללא כיוון, לאו שמיא לימוד, אבל זה מה שהיה.

אבא ניסה לעזור לי ודיבר עם בן משפחה שייקח אותי תחת חסותו ותקופה קצרה אמנם למדתי עם הבחור הזה, אבל לא יצא מזה דבר. אני לא מצאתי עניין בחברותא עם הבחור. אנחנו היינו רגילים ללימוד של ישיבה, לימוד הנותן טעם בשיטה מיוחדת שאז עוד הייתי תחת השפעתה. לטחון הרים זה בזה ולהעביר פיל בקוף של מחט ואת אלה לא מצאתי אצל הבחור שידע אמנם ללמוד דף גמרא, אבל את זה ידעתי בעצמי לעשות יפה מאוד ללא עזרה. וכך עברו עלי הימים בבית הכנסת, בשילוב של מעט לימודים ובטלה.

פרק 7 : החיים בעיירה

כל ימות השבוע כולם היו עסוקים למעלה מראשם. הילדים היו מתפזרים לבתי הספר למיניהם, חלקם לבתי הספר הממשלתיים שם למדו לימודים כלליים עד הצהריים, ואחרי הצהריים למדו לימודי קודש בחדרים עד שעות הערב.

ההורים והאחים המבוגרים היו עסוקים בניהול העסק שסיפק עבודה, יותר מכפי שיכלו למלא והבנות הגדולות, קודם בלה ואחריה שרה שתפסה את מקום בלה לאחר נישואיה, היו עוזרות לאבא בחילופי מכתבים עם כל מיני גורמים מסחריים וגם בעזרה לאימא בניהול הבית, שהרי רק הארוחות היו מיועדות לשלוש עשרה איש. אנחנו וההורים היינו עשרה, עוזרת או שתי עוזרות לפי התקופה ולעיתים בחור ישיבה או אורח לשבת.

ולא רק שמכינים לכמות כזאת של אנשים ארוחה, אלא לא שוכחים את המיוחסים למיניהם, שכן אחדים מאתנו, בתקופות שונות בחייהם דרשו וקיבלו ארוחות מיוחדות, כך שעבודה לא הייתה חסרה.

הבית היה בית פתוח לכולם, ראשית כל לפועלים ולפועלות שבאו כל אימת שרק חפצו, עד כדי כך שלעיתים לא היה מקום לזוז והבית דמה יותר למקום התועדות ציבורית. ואם הייתה לאיזו פועל בעיה אישית, בוודאי שהיה בא להתייעץ, גם אם המדובר במריבות משפחתיות פנימיות, או במקרה מחלה, האם לפנות לרופא או בלשונם: האם יש טעם להשקיע בחולה כסף? ואם צריך כסף, היינו נותנים בין אם מגיע או לא מגיע. ואם אין בעיות מיוחדות, סתם היינו יושבים ומספרים סיפורים ובדיחות טפלות.

בימי ראשון הייתה הצפיפות רבה במיוחד, שכן בעצם הפועלים היו אמורים ללכת לכנסייה, אך רק חלקם הקפידו לפקוד את הכנסייה והעדיפו לבוא ולבלות בביתנו. ולא רק ביום ראשון, אלא גם בשאר ימות השבוע היו פוקדים את ביתנו בתירוצים מתירוצים שונים. וגם אם היה בכך להפריע לחיי הבית, לא עלה בדעת מי מאנשי הבית לומר לפועל שהוא מפריע או הגיע הזמן ללכת לביתו.

שהייתם אצלנו נחשבה טבעית והם נתפסו כבני הבית. אם לאחד הפועלים הייתה בעיה, היה מחפש המלצה אצל אחד האחים הגדולים להתקבל לשיחה אצל אבא וכאשר התקבל, לא היה גבול לשמחתו.

יש לציין שהפועלים החזירו יחס חם ואוהד. על שביתות אין מה לדבר, נהפוך הוא, כאשר היה צורך במאמץ יוצא דופן, הם היו מתגייסים ברצון וללא שיקול כספי, גם אם נדרשה עבודה בלילות או במאמץ מיוחד.

והיה בחור אחד שעבד אצלנו ומילא שליחויות, סיני היה שמו. וכאשר היה צורך בהגדלה חריגה של התפוקה אצל הפועלים שעבדו בביתם, היו שולחים את סיני להודיע על המאמץ הנדרש. ולעיתים על מנת לתת משנה תוקף לשליחות, היו מצרפים אותי אליו. וכאשר היו רואים אותי, היו יוצאים מגדרם לרגל הכבוד שנפל בחלקם, שבנו של בעל הבית הנערץ הגיע. והיו מבטיחים לעשות כל מה שניתן על מנת למלא את בקשתנו ובדרך כלל קיימו מה שהבטיחו.

היהודים בבילגוריי: היסטוריה של פרעות

כמו הרבה עיירות בפולין, גם בבילגוריי מרבית התושבים היו יהודים, כאשר הפולנים גרו בעיקר בכפרים שסבבו את העיירה אליה היו מביאים את מרכולתם והיא שימשה להם מעין מרכז אדמיניסטרטיבי. ערב מלחמת העולם העיירה הגיעה לכ- 5,000 תושבים בלבד.

העיר הוקמה סביב 1576 ואז הורשה ליהודים לבוא ולהתיישב בה, אולם קרבתה לאוקראינה גרמה לכך ששבעים שנה מאוחר יותר בעת פרעות ת"ח ות"ט, השמידו הקוזקים האוקראינים כליל את קהילת יהודי העיר במחצית המאה השבע עשרה.

במאה ה-18 חודש היישוב היהודי בעיר ובמאה ה-19 הקימה משפחת קרוננברג דפוס עברי ראשון בעיר, כאשר כבר בסוף המאה ה-19 רוב תושבי העיר היו יהודים.

פולין הייתה תחת כיבוש רוסי ובמלחמת העולם הראשונה סבלו היהודים בעיר מהתעמרות חיילי הצבא הרוסי וגרמו לרבים מהם להימלט, אך בנובמבר 1918 חיילי הצבא הכחול שהיה הבסיס לצבא פולין החופשית שהוקם על ידי הצרפתים, הוכיחו שלפחות בתחום אחד הם שומרים על מסורת הרוסים וביצעו פרעות ביהודי העיר הנותרים.

פרק 8 : השיא שלפני התהום

העסק התרחב ופרץ את גבולות העיר והמחוז גם ללא השתתפותי הפעילה. חומר הגלם נרכש בכמויות גדולות, הישר מבתי חרושת גדולים והגיע בקרונות רכבת משא. מובן שבכמויות גדולות כאלה, עלויות הייצור הוזלו וגם השיווק עבר לידי סוכנים שכיסו את כל מרחבי פולין והציעו את התוצרת שלנו, רשתות מרשתות שונות, לכל מיני מטרות שלא חלמנו עליהם פעם. ההזמנות מהסוכנים הוסיפו לזרום, ותיבת הדואר נגדשה כל יום בהזמנות מכל רחבי הארץ.

היה ניסיון של מתחרים שלנו לרוקן את תיבת הדואר שלנו, ואז החלנו לקבל את הדואר ישירות על ידי דוור לביתנו שלאחר שפרק את משאו אצלנו, חש הקלה גדולה שכן זה היה עיקר משאו.

הצמיחה הובילה להצטברות סכומי כסף גדולים שלא היה צורך בהם בעסק ואבא החל לשקול כיצד להשקיע את עודפי הכספים שהצטברו. וכך חזר יום אחד מאחת הנסיעות לוורשה ובשורה בפיו. הוא רכש מחצית מבית גדול ברחוב נבינרסקה 11 בוורשה, בסכום של 105,000 זלוטי, מתוכם שילם 50,000 במזומן, מהכסף שהצטבר בבנק ועל היתרה נתן שטרות של 5,000 זלוטי מידי שבוע. לפי זרימת המזומן בעסק, אבא היה בטוח שיוכל לעמוד בתשלומים האלה בקלות.

העסקה הייתה מאוד משתלמת ושנים ספורות מאוחר יותר, ערב מלחמת העולם השנייה הנכס הוערך ב-250,000 זלוטי, הון עתק באותם ימים. ההכנסה החודשית הנקייה מהבית יכלה להספיק לפרנסתם של 10 משפחות ממוצעות ו-250,000 זלוטי היו שווים כ-10,000 לירות שטרלינג של אותם ימים. לשם השוואה, מי שיכול היה להוכיח שיש לו 1000 לירות שטרלינג היה נקרא בעל הון והיה רשאי לקבל מהשלטונות הבריטיים סרטיפיקאט של בעל הון ללא שום בעיה, מחוץ למכסה הרגילה.¹² ¹³

---

¹² גינטלמנים אנגלים שנהנו מהכנסה שנתית של 200 לירות שטרלינג, לא נהגו לעבוד והסתפקו בהכנסה זו.
¹³ הספר הלבן של מלקולם מקדונלד שר המושבות הבריטי, שפורסם במאי 1939 כ-4 חודשים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, הגביל מאוד את העלייה היהודית לארץ כמו גם את רכישת הקרקעות בידי יהודים. בעלי הון כמי שיכלו לתרום לכלכלה המקומית הוחרגו מהתקנות.

כאמור העסקים פרחו ולכך נוסף נכס נדל"ן משמעותי בוורשה ולכל אלה התווסף עוד ענף ייצור מבטיח שהיה קשור בתעשיית הטקסטיל: השתי היה עשוי מכותנה והערב משערות סוסים. בתוך תקופה קצרה הספיק המוצר הזה שנקרא 'וולאשאנקע' לתפוס פלח שוק נכבד ודרש תוספת של עשרות פועלים עם כל הלוגיסטיקה הכרוכה בכך.

משה'יה, אחיו הצעיר של אבא התחתן באותה העת וחिפש דבר מה להתפרנס ממנו. לאחר שזה החליף מספר עיסוקים שלא היו לפי רוחו, החליט אבא למסור לידי הדוד

משה'יה את הענף החדש בעסק. ואמנם דוד משה'יה הצליח בכך ואבא היה מאושר שהצליח לדאוג לאחיו הצעיר לעסק מכובד ומכניס וזה היה שכרו.

לאחר שאבא הגיע להצלחה בעסקים ובהכנסות, החל לחשוב על שינוי כיוון. הוא שוחח איתנו על כך והעלה את האפשרות להגירה מפולין. הוא חש ואמר כי אנחנו יושבים על פתחו של הר געש שעלול להתפרץ בכל רגע. וגם אם לא תהגר כל המשפחה מיד, שכן הדבר כרוך בקשיים לוגיסטיים רבים, אז כדאי לפחות להתחיל להעביר חלק מהמשפחה וחלק מההון לחו"ל והכוונה של אבא הייתה שאחינו הגדול נתנאל יהיה החלוץ לפני המחנה.

אם הרעיון היה קורם עור וגידים, אני מניח שנתנאל לא היה נוסע לבדו. לשם הגשמת הרעיון, החלו לנקוט בצעדים מעשיים: נתנאל יצא לכפר לשהות בין הפועלים וללמוד את תהליך הייצור עצמו וכן למד במקביל תהליכי ייצור של סוכריות ושוקולד במפעל קטן שהיה בבילגוריי. הכוונה הייתה להגר לארץ כלשהי מחוץ לאירופה ולהתחיל שם תעשייה מסוימת בעזרת הידע וההון.

תוכנית חלופית הייתה, שאבא ימסור את העסק לידי הילדים הבוגרים: נתנאל ושמואל ביחד וההורים יעברו לגור בוורשה ומשם יקל עליהם לתכנן את צעדיהם, בין אם הגירה ובין אם כניסה לתעשייה רצינית יותר. אפשרות זו עלתה מפני שנתנאל ושמואל אמנם מאוד הצליחו בניהול העסק, אך בכל זאת הם גדלו והתחנכו בעיר קטנה ופרובינציאלית כמו בילגוריי והיו לאבא ספקות לגבי יכולתם להתמודד בעולם הרחב ללא הכנה מוקדמת וניסיון.

לכל אלה חברה התחושה כי בילגוריי הפכה להיות קטנה עליו ועל שאיפותיו והוא הרגיש שלא יוכל להשתלב בעסקים הגדולים כל עוד מקום מושבו בפרובינציה. היבט אחר שתרם לכך שבילגוריי התחילה להימאס עליו,

הייתה האווירה. בבילגוריי שלטה כיתתיות קיצונית ולא היו לו שותפים להשקפותיו הציוניות. אפילו להיות מנוי על עיתון מנוי כמו ההיינט, היה בלתי אפשרי והיה צריך לעשות זאת בסודיות.

לא שבבילגוריי לא היו יסודות אחרים. הבעיה הייתה שאדם שהוא חלק מהממסד ומאושיות החברה, אינו יכול להתקרב לתנועות הציוניות מבלי לאבד את מעמדו ולגרום נזק. כך למשל כשנוסדה תנועת המזרחי בעיר, לא היה עולה על הדעת, שאבא, תלמיד חכם מכובד, חסיד גור, ייתן את ידו להן. זה היה צעד אנטי ממסדי בוטה שהיה גורם לשריפת גשרים ואף אולי לנידוי.

לכן, כצעד ראשון וזהיר, החליט לעבור לוורשה, צעד שאם היה מצליח, היה יכול לשנות את כל מהלך חיינו וגם היה יכול לבוא לידי ביטוי בעניינים ציוניים פוליטיים ולצאת מהמחנק המחשבתי שנכפה עליו בעיירה הקטנה.

היינט – באדיש "היום" היה עיתון יומי שיצא לאור בוורשה החל מ-1906 ונסגר עם פרוץ מלחמת העולם השנייה ב-1939.

עם היווסדו ב-1906 נקרא בשם "יידישע טאגעבלאט" – כלומר הדף היומי ושנתיים מאוחר יותר שונה שמו להיינט. הוא הפך להיות העיתון הגדול ביותר וקבע שיא בתפוצת עיתון באדיש ב-1913 150,000 גיליונות.

כמנהג הזמנים ההם, חלק מכוח המשיכה שלו, היה פרסום סיפורים על ידי סופרים ידועים, בהמשכים

באוקטובר 1938 פרסמו שלטונות המנדט הבריטי איסור לשלושה חודשים על הפצת העיתון בשל מאמרי ביקורת על מדיניות הבריטים בארץ ישראל. המהדורה האחרונה של העיתון פורסמה 3 שבועות לאחר פרוץ המלחמה ב-22 לספטמבר עם השתלטות הגרמנים על פולין וכללה פרק מספר תהילים שותרגם לאדיש.

גם האפשרות של ארץ ישראל עמדה על הפרק. אולם בתקופה שאבא החל לחשוב על הגירה, הייתה השנה 1936, שנה שבה פרצו מאורעות דמים בארץ ישראל¹⁴ ולא היה יום שבו העיתונות לא דיווחה על קרבנות שנפלו בארץ וכולם קיוו מאוד שזה יסתיים בקרוב.

האלטרנטיבה האחרת הייתה דרום אמריקה, שבזמנים ההם אנשים בעלי הון יכלו להגר לשם בקלות יתרה. אמנם מבחינה כלכלית הייתה זו אלטרנטיבה סבירה, אך לב כולנו נמשך דווקא לארץ ישראל וקיווינו להגיע לשם כולנו ולפתח בה תעשייה ואם רק היינו מצליחים להגשים את החלום במועד, הרי עם הכסף והאנרגיה שלנו, יכולנו ליצור עולם ומלואו וכל מהלך הדברים היה יכול להיות שונה.

ביניים קרה דבר שהשפיע על מהלך העניינים. אחותנו בלה התארסה לישראל אייזנברג מלובלין. אביו של ישראל ר' משה אייזנברג ז"ל, היה יהודי תלמיד חכם שהיה מקובל כאדם בעל כושר ביטוי הרבה למעלה מן הממוצע ועם השפעה רבה על אנשים. גם אבא הושפע ממנו. אבא שראה בו אדם כלבבו, עניין שהועיל מאוד לשידוך ואכן החתונה התקיימה ברוב פאר והדר בבילגוריי בשנת 1938 לאחר אירוסים שנמשכו מתחילת 1937.

מאז האירוסין היו השניים בדידות רבה. משה אייזנברג היה יותר איש רוח מאשר איש מעשה ושמו הלך לפניו במפעלות גדולים כגון מי שביחד עם הרב מאיר שפירא יצא לאמריקה לגייס כספים להקמת ישיבת חכמי לובלין שהפכה להיות שם דבר. הוא היה אדם הבקי בהוויות העולם והשפעתו על

---

¹⁴ בשנת 1936 פרץ בארץ ישראל מרד ערבי מאורגן שבמהלכו נהרגו במאורעות דמים למעלה מ-400 יהודים, כ-200 בריטים וכ-5,000 ערבים, רובם במסגרת חיסולי חשבונות ותקיפת מתנגדים

במסגרת חיסולי חשבונות ותקיפת מתנגדים מספר קהילות יהודיות או יישובים קטנים נחרבו, גלו או פונו, בעיקר באזורי ספר ובערים עתיקות, בעקבות ההתקפות עליהן, המפורסמת ביותר היא חברון בה טבחו הערבים בשכניהם מדורות.

המרד כלל בעיקרו פעולות טרור של ערבים נגד מוסדות המנדט הבריטי ששלט בארץ ישראל ונגד יהודים. פעולות אלה כללו תקיפות כנגד בריטיים, חיילים ומוסדות השלטון הבריטי, תקיפת יהודים והצתת גידולים חקלאיים ורכוש יהודי. המרד כלל גם טרור פנימי בתוך הציבור הערבי, בעיקר כלפי מתנגדי המרד. מאורעות אלה היו שונים מן הקודמים להם בהיקפם, בעוצמתם ובארגונם ונמשכו גם תקופה ארוכה יותר. היקף הפעולות האלימות ועוצמתן גבר עם הזמן. לצד פעולות הטרור נערכו הפגנות, נערכה שביתה רחבת היקף בניסיון לפגוע במשק היהודי, ובוצעו פעולות מרי אזרחי כדוגמת סרבנות מיסים.

אבא הייתה גדולה מאוד. ואם אבא היה מוצא בו תנא דמסייע לתוכניותיו, מן הסתם זה היה מזרז את צעדיו ותוכניות ההגירה היו קורמות עור וגידים. לרוע המזל, קרה בדיוק ההיפך מכך. דעתו של ר' משה אייזנברג הייתה נגד ההגירה. תמצית רעיונותיו הייתה, שעל אף התגברות האנטישמיות בפולין והאיומים שבאו מצד גרמניה כלפי יהודים לרבות דחיקת רגליהם מאז ליל הבדולח, שבפולין מתגוררים מיליוני יהודים ועוד יותר מכך באירופה, אז לא צריכים לדאוג בעולם הנאור של המאה העשרים, עם עיתונות חופשית מסועפת, המדווחת על כל דבר שקורה ורדיו המעדכן את כל העולם באותו יום על כל הנעשה, כקטן וגדול. אין כל חשש לפוגרומים ועל השמדה טוטאלית מי בכלל חשב?! העיקר הוא שהחיים צריכים להימשך כרגיל, הסערה תחלוף והכל יבוא על מקומו בשלום.

אין להסיק מכך שאבא השתכנע לחלוטין מרעיונות אלה כאילו הם האמת לאמיתה ואין מקום לדאגה. ההיפך הוא הנכון, הוא לא השתכנע לגמרי, אך עצם השמעת הרעיונות מצד אדם אותו אבא כיבד מאוד, גרמו לדחיית ביצוע התוכניות של אבא.

בינתיים העסקים נמשכו כרגיל. בלה הייתה לפני חתונתה המזכירה של אבא והייתה מנסחת את המכתבים שהיה צורך לכתוב בפולנית. ואז לאחר החתונה, שרה תפסה את מקומה והכל התנהל על מי מנוחות..

אמנם בפולין של ערב המלחמה, האנטישמיות השתוללה במלוא עוזה והממשלה עודדה חרם על היהודים, ועודדה פולנים לפתוח חנויות ותעשייה על טהרת הפולנים והייתה מוכנה להושיט עזרה לכל עשייה כזו. הקו הממשלתי היה אנטי יהודי במפגיע, אך הצלחת הממשלה במדיניותה הייתה מועטה. אמנם היו פה ושם פגיעות ביהודים בתחום המסחר, אך כמגמה כללית, המדיניות הזאת נחלה כישלון חרוץ.

גם לענף שלנו ניסו לחדור והממשלה סייעה לפתוח קואופרטיב, שחברו בו גויים מנכבדי העיר והם ניסו לעשות דבר מה בייצור ובשיווק, אבל מלבד לבזבז את כספי הסיוע, הם לא הצליחו לעשות מאומה. וכשכבר הצליחו לקבל הזמנות, במיוחד מקואופרטיבים פולנים אחרים שנוסדו באותו זמן ולאותן מטרות בכל רחבי פולין, בעזרת הממשלה, העבירו את ההזמנות אלינו על מנת שנבצע אותן. ההזמנות כמובן יצאו על שם, עובדה שהוסיפה למחיר ההזמנה, מפני שהקואופרטיב הפולני היה צריך גם הוא לקבל אחוזי

רווח לטובת הפקידות והמינהל, כך שלפחות בבילגוריי, הכישלון היה מושלם.

גם האנטישמיות שהתארגנה בחסות הממשלה, לא זכתה להצלחות רבות. באחד המקרים, בחור פולני שעבד אצלנו, משכיל למחצה, שהיה בעל מעמד בכפרו והיה גם ראש התנועה האנטישמית שהוקמה בכפר מגוריו. יום אחד כשנכנס למסעדה בבילגוריי, הבחין כי על הלחם הייתה פתקית שהעידה כי הלחם נאפה במאפיה בבעלות יהודית. הבחור קרא לבעל המסעדה והודיע לו כי הוא מסרב לאכול לחם ממאפיה יהודית, כי זה צו התנועה האנטישמית, לעשות חרם על מוצרים יהודיים.

למחרת הופיע בעל המסעדה להתלונן על הפועל הלז, אצל אבא שהיה מעסיקו, על התנהגותו הבוטה. מובן שלאבא לא היה פתרון מידי לבעיה, מאחר וזו הייתה מדיניותה הרשמית של הממשלה ואילו פיטורי הפועל היו עלולים להביא לתוצאות לא רצויות, אבל אבא חיכה להזדמנות מתאימה.

לבחור קראו יאנטק. כעבור זמן יאנטק דן התארס ומשפחתו תכננה לערוך לו חתונה מפוארת, שכן גם יאנטק וגם כלתו היו מהמשפחות המכובדות באזור והרושם היה חשוב. טבעי הדבר שהחתן רצה שאבא - המעסיק המכובד בסביבה ישתתף בחתונה כאורחו, מפני שעצם השתתפותו של אבא, הייתה מוסיפה לו כבוד ומעמד.

כשהופיעה המשלחת במיוחד להזמין את אבא לחתונה, הודיע להם אבא שמי שמסרב לאכול לחם שנאפה במאפיה יהודית, לא ראוי שיהודי, יהיה מי שיהיה, ישתתף בחתונתו.

לאחר משא ומתן והפצרות מרובות, במיוחד מצד אביו של החתן, הוסכם כפשרה שיאנטק מפסיק את כל הפעולות בתנועה האנטישמית בכפר ולאות כי הדבר יקוים, הוא מביא לאבא את כל הכרטסת של כל חברי הכפר בתנועה האנטישמית והכרטסת תישרף. ועוד מתחייב יאנטק לא לעסוק בשטויות כאלה ואז מסכים אבא להשתתף בחתונה.

ביום החתונה שלחו עגלה מקושטת עם שני סוסים יפים ואבא נסע לחתונה, שהה שם כחצי שעה וחזר. זה תרם למעמדו של יאנטק בכפר יותר מאשר להיות יו"ר התנועה האנטישמית שם.

מאורע זה ממחיש יותר מכל, את המצב ששרר לפני המלחמה, לפחות בעירנו.

פרק 9 : מלחמה וגלות

מלחמת העולם פרצה ב-1 לספטמבר, בעת שגרמניה פלשה לפולין¹⁵, לאחר שמעצמות המערב – בריטניה וצרפת, נכנעו לתוקפנות הגרמנית בעניין ציחה, הרי בעניין הפלישה לפולין לא יכלו יותר להבליג, אם כי בשלב הזה צבא פולין ניצב לבדו מול הצבא הגרמני כשהסיוע של בעלות הברית בושש לבוא.¹⁶

החזית התקרבה לעירנו והגרמנים הפציצו את העיר ללא רחמים ושרפו אותה עם פצצות תבערה ואבא החליט שבמצב הזה מוטב להתפנות לאחד הכפרים ולשהות עם משפחת אחד הפועלים עד יעבור זעם ואמנם כך עשינו. לאחר כמה ימי שהות בכפר החל אבא להרגיש כי יחס הגויים אינו כתמול שלשום וזאת מפני שהפולנים שמעו על יחסם של הגרמנים ליהודים וחששו להיתפס כמשתפי פעולה ואז הוחלט לחזור לעיר.

חזרנו לעיר ממש ברגעים האחרונים לפני כניסת הגרמנים לעיר ואז החלו הימים הקשים. העיר הייתה שרופה כולל הבית שלנו ומה שלא נשרף חולק בין כל אנשי העיר. משפחות החלו להצטופף בתנאים די קשים. הרכוש ירד כמעט כולו לטמיון. חלק מהסחורה אמנם נשאר במחסנים שלא נפגעו, אך מי חפץ בסחורה כזו בעת הזו.

נשארנו כמעט ללא כסף והמחסור במצרכים חיוניים החל להיות מורגש והחלנו לחוש תא טעמו של הרעב.. בנוסף לכך, הגרמנים נכנסו לעיר והחלו להראות את פרצופם האמיתי: צריחות כלאחר יד, טרור לשם טרור, חיפושים בדירות ללא סיבה המותירים אחריהם הרס וחורבן והנה אנחנו כבר בתחילת המלחמה ללא דירה וכמעט ללא כסף. מי היה מאמין לפני חודשים ספורים שלכאן נתגלגל, אך עיקר הסבל היה עודו לפנינו.

---

¹⁵ כשבועיים לפני פרוץ המלחמה נחתם הסכם מולוטוב-ריבנטרופ שהיה הסכם בין רוסיה לגרמניה, על ידי שני שרי החוץ של מדינות אלה, לגבי אי לוחמה ועוד מספר סעיפים, חלקם סודיים ובתוכם סעיף המחלק את פולין בין שתי המדינות, הסכם שבמסגרתו פלשה גרמניה לפולין זמן קצר לאחר החתימה על ההסכם.

¹⁶ המתקפה על פולין החלה ב- 1/9/1939 והסתיימה תוך כ-5 שבועות ב-6 באוקטובר 1939, לאחר שגרמניה בריה"מ כבשו למעשה את כל פולין. בריטניה וצרפת הכריזו מלחמה על גרמניה ב- 3/9/1939 אך לא באמת פעלו. הגרמנים פלשו מצפון, דרום ומערב ואילו הסובייטים פלשו ממזרח. הצבא הפולני שלא היה מצויד בנשק מודרני ועדיין עשה שימוש בפרשים אל מול הטנקים הגרמניים הובס ומפקדיו הורו לו להתפנות לרומניה הניטראלית

מאז החתונה, אחותנו בלה ובעלה ישראל גרו בלובלין. ישראל גויס לצבא ושחרר וערב המלחמה ב-31 לאוגוסט גויס שוב והדאגה לשלומה הייתה רבה. ההורים לא נחו ולא שקטו ורצו לדעת מה שלומה ומה קורה אצלם. למרות המצב הקשה בו כולנו היינו מצויים, לא נתנה להם הדאגה לישראל מנוח ולא חדלו מלשוחח על כך ואז החליט אבא להטיל על שמואל שליחות לנסוע ללובלין, על מנת לברר מה שלום חתנו.

אבל כיצד נוסעים? הרי תחבורה ציבורית לא פועלת והדרכים מלאות צבא פולני נסוג וצבא גרמני מתקדם וכל כלי רכב מוחרם. הפתרון הייחודי שעלה על הדעת הוא לנסוע את 120 הקילומטרים שהפרידו בין בילגוריי ללובלין באופניים. והדרכי מסוכנות. אבא כמוכן לא כפה על שמואל לבצע את השליחות, אך מרגע שהועלה הרעיון, שמואל שלא ידע פחד מהו, אמץ את הרעיון וניגש לביצועו ללא שהיות מיותרות.

בדרך ניסו לקחת ממנו את האופניים שהיו מצרך מבוקש. אחרים חשדו בו סתם שהוא עריק ופושעים התנכלו לו בצידי דרכים וניסו לשדוד כל דבר בעל ערך, אך הוא הצליח לחמוק מכל הסכנות. בדרך ללובלין נכנס לעיירה בשם פיוסק ושם נכנס לבית הכנסת. בבית הכנסת פגש את ישראל והשמחה במפגש הגיסיס הייתה גדולה מאוד.

ישראל סיפר לו שהאנדרלמוסיה בצבא הפולני גדולה מאוד ולכן החליט לערוק. הוא השיג בגדים אזרחיים מיהודי בדרך וכעת הוא עושה את דרכו הביתה ללובלין. ישראל אכן חזר לביתו ומשפחתו בלובלין ושמואל חזר ללובלין לספר את שנודע לו. זו הייתה רק אחת הנסיעות שיצא לשמואל לערוך בזמן המלחמה ובדרך נס הוא יצא מכולם בשלום.

לאחר כניסת הגרמנים לעיר, היה מצבנו קשה מאוד. ההשתוללות שלהם לא ידעה גבולות ואנו חשנו חסרי אונים. לפתע קרה משהו ששינה את פני הדברים ונתן לנו תקווה מסוימת. התחלנו להרגיש איזו רגיעה מסוימת אצל הגרמנים החלנו לראות אותם פחות ופחות ולא ידענו מה קורה. בינתיים התחילה שמועה שהגרמנים מתכוננים לנסיגה. על מה ולמה הנסיגה, לא היה לנו מושג, אבל קשה לתאר את השמחה. השמועות גברו ובאמת הגרמנים החלו לסגת מהעיר.

החידה נפתרה כאשר הרוסים נכנסו לעיר במסגרת ההסכם שערכו עם הגרמנים לחלוקת פולין, שכן החלק שבו הייתה בילגוריי, לא רחוק מהגבול

האוקראיני, כנראה נחשב שייך לחלק הרוסי. אנו ראינו ברוסים מצילים וגואלים והיינו המאושרים באנשים, כי באותם עשרה ימים שהגרמנים היו בעיר, הם הצליחו ליצור בעיר גהינום ולהשניא את עצמם עד כדי כך שראינו בצבא האדום מצילים ומושיעים.

השמחה לא ארכה זמן רב כי החלו שוב שמועות על נסיגת הרוסים. התברר כי קביעת הגבול בין הגרמנים לרוסים לא הייתה ברורה והייתה אי הבנה וכעת נקבע סופית כי בילגורי תהיה בשליטת הגרמנים. פרק הזמן הקצר הזה היווה לגבינו עוגן הצלה ומשהתברר כי השטח אמור לעבור לידי הגרמנים, החליט אבא שהוא לא נשאר בשליטת הגרמנים והחל לנהל משא ומתן עם הרוסים על מסירת הסחורה ששרדה את השריפה, לידיהם תמורת עזרה בנסיגה לשטחים. על מנת לעזור בהצלחת העסקה, נתן אבא לקצין בכיר שעון זהב ולבסוף נחתם פרוטוקול כדת וכדין, שהרוסים מקבלים את הסחורה ותמורתה הם מעמידים לרשות משפחתנו קרון רכבת ומתחייבים להעבירו לשטח הנמצא בשליטתם. כמו כן נהיה זכאים לתמורה כספית בעת שנגיע לאזור הרוסי.

הרוסים שלחו משאיות, העמיסו את הסחורה והעמידו לרשותנו קרון רכבת עליו העמסנו את מה שנותר מהשריפה ואשר היה טעם לקחת אותו איתנו ויצאנו מבילגורי ועד עצם היום הזה לא ראינו אותה שוב.

לבילגורי הייתה נכנסת רכבת צרה, קוליקה היה כינוייה והיא הייתה נוסעת עד זוויזניעץ' ושם מתחברת לרכבת הרגילה.

התחלנו לנסוע כשאנו על הקרון והתרחקנו מאוד מהעיר, אבל התחלנו לחוש דאגה גוברת, מפני שבינתיים למדנו להכיר את הרוסים ואת ההתחייבויות שלהם. בתחנה מסוימת, ראוה רוסקה כמדומני היה שמה, עמדנו וחיכינו עד בוש. העניין החל להראות בעינינו חשוד, כי הקרון שלנו היה מנותק מהרכבת וקיבלנו את הרושם ששכחו אותנו לגמרי. כמו כן ראינו כבר סימנים של צבא גרמני מתקרב ואז החלטנו ברגע האחרון לנקוט יוזמה שהצילה אותנו.

זנחנו את הקרון המיוחד ואיתרנו רכבת, שלאחר זמן נודע לנו שהייתה הרכבת האחרונה שעברה לאזור הרוסי והעברנו את מה שיכולנו בריצה מבוהלת וממש בשניות האחרונות לפני שהרכבת זזה הצלחנו לעלות עליה ולהימלט.

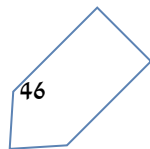
כשהגענו לאזור הרוסי, החל אבא מתרוצץ בעיר המחוז למברג¹⁷, ממשרד למשרד, עד שבסוף נתנו לו להבין כי אם האישור שקיבל בחתימת הצבא האדום עשוי מנייר רך וגדול דיו, יוכל לשמש אותו לצורך מסוים ותו לא.

הרכבת שעלינו עליה ברגע האחרון, הייתה עוצרת בכל תחנה ועומדת שם שעות ארוכות עד שהדבר נמאס עלינו. ואז כשהרכבת עצרה בעיר בשם זולקוו, כ-50 קילומטר מלמברג, החליט אבא שמאחר וממילא אין לנו מטרה מוגדרת, נרד שם וננסה את מזלנו בזולקוו.

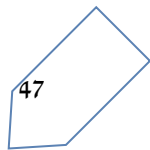
העיר הייתה בגודל של בילגוריי בערך, ואבא מצא בעיר לקוח שלו מלפני המלחמה, ששמו היה ברל. ברל דן קיבל אותנו בכבוד גדול והעמיד לרשותנו את ביתו, על אף שהבית לא היה מרווח דיו כדי להכיל את כל משפחתנו.

---

¹⁷ היא העיר לבוב שהיא בירת מחוז לבוב באוקראינה. למברג אמנם נכללה באוקראינה, אולם על כל אוקראיני מתושבי העיר, היו 3 פולנים. העיר מנתה כ-340 אלף בני אדם ומתוכם 110,000 יהודים ערב מלחמת העולם השנייה. מחוז לבוב נכלל בגליציה שמאז 1087 הייתה נסיכות עצמאית, בין מלחמות העולם הייתה חלק מפולין ולאחר מלחמת העולם נחלקה בין אוקראינה (גליציה המזרחית שבירתה לבוב או לביב באוקראינית וגליציה המערבית שבירתה קרקוב בשליטת פולין).

שער שני : פליטי חרב

פרק 10 : פליטים ברוסיה

לאחר שהתארחנו כמה ימים אצל ברל, החל אבא לחפש דירה על מנת להתמקם בה ולאחר שיטוט וחיפוש מאומץ, מצא בקושי דירה בפרבר של העיר. חשנו בהקלה זמנית והודינו לה' על מזלנו הטוב כי בינתיים העיר התמלאה פליטים שנסו על נפשם מפחד הגרמנים.

אירועים אלה קרו בסוף 1939, החורף התקרר במהירות והיה צורך לדאוג לפרנסת בני המשפחה, לשכר דירה, להסקה בחורף ואנחנו כאילו נולדנו זה עתה, בעירום בחוסר כל, פליטים בעיר זרה.

אבא החל מתעניין בעיר מה ניתן לעשות במצב החדש שנוצר, ללא מקצוע ביד ובלי כסף.

ואמנם, בעזרת קשרים, אנשים שהיו להם מהלכים אצל הרוסים, סידרו כי אנו שלושת הבנים הגדולים: נתנאל, שמואל ואנכי, נתחיל לעבוד אצל הרוסים במחנה צבאי גדול שהיה שייך לצבא הפולני וכעת חנו שם חיילי הצבא האדום.

לפי עולם המושגים שלנו שהיה שריר וקיים עד המלחמה, שלושה צעירים המוכנים לבצע כל עבודה, יכולים להבטיח למשפחה פרנסה בכבוד. אני הצעיר מבין השלושה, הייתי בן 17 והצטרפתי לעבודה ברצון ולכבוד היה לי לעזור בפרנסת המשפחה.

וכך בוקר אחד התייצבנו שלושתנו במחנה הצבאי, עם כל האישורים, והתחלנו לעבוד. וכאן, התחלנו לחוש באכזבות. אנו באנו לעבוד ולסייע בנפש חפצה, אבל שם במחנה נתקלנו באוקראינים שנראה היה שיש להם רק מטרה אחת: לבזות ולהשפיל אותנו ככל שאפשר. פתאום גילינו שאם הכרנו את האנטישמיות הפולנית, הרי האוקראינים היו אנטישמים פי כמה וכמה יותר והם מתנהגים בצורה בזויה ושפלה בצורה שלא שיערנו. בכל כוחם השתדלו לגרום לנו צרות צרורות ואין בפני מי להתלונן. הם המנהלים הם בעלי הבית והם העבידו אותנו בפרך וכשהגיעה שעת התשלום הוא היה אפסי.

התחלנו להתפכח ולראות שמהעבודה הזאת לא נוכל להתפרנס ועם כל הרצון הטוב שלנו להתפרנס מעבודה, שהרי המשטר הקומוניסטי העלה על

נס את חשיבות העבודה ואנו רצינו לרצות את אדוננו החדשים, הרי נוכח התנהגות האוקראינים, הכל התנפץ לרסיסים.

לאחר התייעצות עם אבא שקיבל מאיתנו דיווחים על בסיס יומיומי, על היחס מחד וההכנסות הזעומות מאידך, שכבר היה ברור שלא יספיקו לפרנסת המשפחה, הוחלט שעלינו לצאת מהמקום הזה. אבא אמנם חש אי נעימות גדולה, שכן מקומות העבודה הושגו לאחר מאמצים מרובים בעזרת פרוטקציה מיוחדת, אבל אנו קיבלנו שיעור ראשון אודות מהות העבודה תחת משטר קומוניסטי.

בינתיים אבא החל לנסוע ללמברג¹⁸, בתחילה עם תקווה לממש את הקבלה על הסחורה שמסר, אבל משנוכח שלא יצא מכך שום דבר, החל מחפש דרכים בהם יוכל להתפרנס. היו לאבא קשרי מסחר בכל עיר ובלמברג שהיה עיר גדולה, היה לאבא לקוח גדול שהיה גם ידיד ושמו משה וייסמן. הידיד הזה משה וייסמן נרתם בכל המרץ לעזור לאבא והחל שיתוף פעולה בינו לבין אבא. משה וייסמן היה איש עשיר וחכם ושיתוף הפעולה היה לתועלת לשני הצדדים ואנו החלנו לצבור שוב כסף שהספיק לפרנסת הבית ואף הותיר רווחים לעת מצוא.

הזדמנויות מסחריות נוצרו ואבא ושני האחים הגדולים נתנאל ושמואל החלו נוסעים ללמברג כמעט מידי יום על מנת לעסוק במסחר ואז קרה האסון הגדול, הראשון במשפחה. נתנאל אחינו הגדול חצה את הכביש הראשי בלמברג וידיו עמוסות סחורה ומשאית של הצבא האדום שדהרה

---

¹⁸ לאחר הפלישה הגרמנית לרוסיה, כשהגיעו הגרמנים ללמברג-לבוב, מיד החלו בפעולות נגד היהודים. מי שהובילו את עיקרי הרציחות בתחילה היו דווקא האוקראינים שרצחו כ- 4,000 יהודים ביחד עם היחידות הידועות לשמחה של האיינזאצגרופען הנאציות. במהלך המלחמה בכל רחבי פולין הוצאו להורג על ידי הגרמנים, כ- 3,000 כמרים ונזירות, בגין פעולות התנגדות שונות. חלקם של המוצאים להורג היה בגין סיוע והסתרת יהודים.

הארכיבישוף המטרופוליטני של הכנסייה היוונית-קתולית אוקראינית בלבוב, כנסייה שמספר מאמיניה הגיע לכ- 3 מיליון בני אדם, היה דווקא בקשרי ידידות עם רבנים ואישי ציבור יהודיים. אמנם המאמינים של כנסייתו היו ברובם לאומנים אוקראינים שלקחו חלק פעיל ברצח יהודים, אולם הוא עצמו התנגד לכך.

בתחילה אמנם ברך על הכיבוש הגרמני וחשב שלאחריו אוקראינה תקבל עצמאות מגרמניה ותיפטר מעולו של הקומוניזם הסטליניסטי הקטלני, אולם כשנוכח במעשי הרצח נגד היהודים, ניסה לפעול נגדו והחל מפיץ "אגרות רועים" נגד רצח יהודים, ציווה על קליטת יהודים ומתן חסות במוסדות שהיו כפופים לו וכן הורה למספר בכירים בכנסייה לעשות כמוהו, להציל יהודים ובמיוחד ילדים.

במהירות ברחוב, דרסה אותנו למוות. מובן שלא היה בפני מי להתלונן וגם אילו היה, מה כבר היה מועיל. את האסון לא ניתן לתקן ואת המעוות לא ניתן להשיב לאחור.

כל עוד המלחמה נגעה ברכוש, התגברנו על כך, אבל זו הייתה מכה שלא הגלידה אף פעם ואני חושב שהורינו לקחו איתם את הכאב הזה עד לקבר.

הייתה הלוויה צנועה בלמברג, כמו במלחמה, באין כמעט ידידים ומכרים, הכאב נשאר במשפחה. אבל, החיים צריכים להימשך. לאחר שקמנו מהשבעה חזרנו לעיסוקינו הרגילים. ככלות הכל היינו צריכים להתפרנס. עושרה של המשפחה הלך והעיסוק היה מסחר ובהכרח חזרנו לזה.

בעת כתיבת שורות אלה, חלפו בדיוק חמישים שנה מאז שנתנאל ז"ל נפטר בכ"ד מרחשוון שנת ת"ש נובמבר 1939 וכיום אנו במרחשוון - נובמבר 1989.

התחלנו להתרגל למצב כהווייתו. פליטים בדירה מצומצמת עם כאב בלב על האסון וכך עבר עלינו החורף של שנת 1939-1940 בזולקווע.

עם התקרב הקיץ, התחילו להגיע ידיעות מחזית המלחמה, ידיעות לא סימפטיות לגמרי. היטלר ימ"ש הצליח להשתלט על אירופה, מדינה אחר מדינה ועד לנפילת פריס וכיבוש צרפת.

העיתונות הרוסית לא יצאה מכליה בתארה את מה שקורה באירופה. הם לא הזילו דמעה על נפילת כל המדינות הדמוקרטיות. להיפך, מטון הדיווחים ניתן היה לקבל רושם של שביעות רצון מסוימת, כי ככלות הכל ידידיהם ניצחו. באותה עת עדיין שרר בין הרוסים לגרמנים הסכם מולוטוב-ריבנטרופ, כך שהקומוניסטים והנאצים היו למעשה בני ברית. אמנם הייתה מלחמה בין רוסיה הגדולה לפינלנד הקטנה, ונשפך שם דם רב. ההתנגדות הפינית הייתה מלאת גבורה בכושר עמידתה, אך על כך לא דווח כמובן בעיתונות הרוסית, אלא רק על ניצחונות קלים ועל העובדה כי פינלנד הפושעת נדרשת להיכנע.

מה שקרה בין רוסיה לפינלנד לא נגע לנו, אך מה שהתחולל באירופה הדאיג אותנו מאוד. הניצחונות של היטלר הכניסו בליבנו ייאוש, אך לא יכולנו לעשות דבר, אלא לחכות שאולי יקרה נס.

רצינו לשבת מעט במנוחה, לאחר כל מה שעבר עלינו מאז מרוץ המלחמה, בפרט אחרי שמצאנו את מקומנו בזולקווע, בה הצלחנו להתפרנס בכבוד, אבל אז התרגשה ובאה עלינו צרה חדשה.

פקודה יצאה מאת השלטונות: על כל הפליטים להירשם במשרדי השלטון המקומי במקומות מגוריהם ולהודיע מה רצונם: אם הם רוצים לחזור לביתם – למקום ממנו נעקרו, הנמצא כרגע תחת שלטון הכיבוש הנאצי וזאת מכיוון שכעת שורר שלום בין רוסיה הקומוניסטית וגרמניה הנאצית וברצונם להסדיר ביניהם את בעיית הפליטים. מאידך, מי שאינו רוצה לחזור, יצטרך לקבל אזרחות סובייטית על כל הכרוך בכך, קרי שרות צבאי וכל החוקים החלים על אזרחי ברית המועצות הגדולה. סטטוס של פליטים יחדל מלהתקיים.

לכאורה, הצעה אידיאלית וצודקת שאין טובה ממנה. המדובר היה באוכלוסייה של כמאתיים עד שלוש מאות אלף איש שברחו מזרחה לאוקראינה ורוסיה בשל מוראות המלחמה והרדיפות הנאציות שאת תחילתן חשנו מיד עם כניסת הנאצים לעירנו.

אנו שהספקנו לטעום את טעמים של הנאצים וברחנו ממנה כמו מאש אוכלת, לכאורה, ההצעה הייתה טובה עבורנו, שהרי אנו רוצים להישאר כאן ובשום אופן לא לחזור אל השלטון הגרמני.

אפשר לראות במפת אוקראינה שהייתה כמובן חלק מברית המועצות של אז, את **לבוב** (הלא היא למברג בשמה הגרמני), מסומנת בעיגול כחול והקרובה לגבול פולין. האזור המערבי של אוקראינה היה בתקופות שונות תחת שלטונות שונים והשבטים הסלביים הצפוניים¹⁹, שבסופו של דבר התגבשו כרוסים, אוקראינים, פולנים, ביילורוסים וליטאים²⁰ העבירו ביניהם שטחים וההתגבשות כעמים נפרדים היא תוצאה של תהליכים ממושכים שהסתיימו למעשה רק במאות האחרונות. **ברדיצ'ב** נמצאת מימין למעלה, כלומר במרכז אוקראינה, לכיוון קייב מעט צפונה.

¹⁹ הסלביים הדרומיים כוללים את עמי יוגוסלביה לשעבר שהתפרקה לסלובנים, קרואטים, סרבים ובלגרים. כאשר מקדונים ובוסנים הם סלבים מעורבבים בתורכים. הרומנים והמולדבים הם סלבים עם השפעה חזקה של איטלקים/רומאים. ההונגרים והסלובקים הם סלבים המעורבבים עם מונגולים ממזרח אסיה.
²⁰ הצי'כים שלכאורה גם הם ממוצא סלבי צפוני, מעורבבים יותר מעמים אחרים, בגרמנים המזרחיים.

אבל הדברים לא היו כה פשוטים. לאחר שהספקנו להכיר את המשטר הקומוניסטי, ואלפי אנשים נרשמו לעבודה ברוסיה בהתלהבות רבה, החלו לחזור משם טיפין טיפין, המעטים שהצליחו בכך, ובפיהם סיפורי זוועות על תנאים תת אנושיים, על כך שבחורים צעירים ללא משפחות עבדו עשר שעות ביום במכרות פחם ולא היו מסוגלים לפרנס את עצמם מעבודה, שלא לדבר על דיור ועל עתיד ולא כל שכן על להחזיק משפחה. הייאוש החל לכרסם בלבבות ואנשים החלו להבין מה מצפה לנו כאן ברוסיה וכל זאת עדיין בימי שלום.

אנשים הסתובבו בלי לדעת מה לעשות, כשבפניהם שתי ברירות, האחת גרועה יותר מהשנייה.

מכיוון שהיה לנו סבא בברדיצ'ב²¹, הרצנו מכתב לברדיצ'ב על מנת להתייעץ עם סבא, מה לדעתו עלינו לעשות ואיך להירשם.

למרות הטרור הסטליניסטי שחדר לכל פינה והטיל אימה על משפחות בשל הלשנות הדדיות, סבא ענה בלי היסוס ופחד שבשום פנים אסור לנו לקבל אזרחות סובייטית שתנחיל לנו חיי שיעבוד ועבדות לעולמים. חזרה לשטח הכיבוש הגרמני, נותנת איזו תקווה שכאשר המלחמה תסתיים, נוכל אולי לחזור ולחיות כבני חורין. קרוב לוודאי שאז טרם ידעו ברוסיה מיהו היטלר ולמה מסוגלים הגרמנים, שכן גם כלי התקשורת ברוסיה העבירו מידע מאוד לקוי ומגמתי ואת עיקר המידע על הגרמנים שאב הסבא ובני משפחתו מניסיון מלחמת העולם הראשונה.²²

לנו היה ברור שאיננו רוצים לחזור ולחיות תחת שלטון הגרמנים, אך מכיוון שגם באזרחות סובייטית לא חפצנו, ההתלבטות הייתה קשה מאוד ואנשים הסתובבו ברחובות ושוחחו רק על כך.

---

²¹ ברדיצ'ב, אחת מהערים המפורסמות ביהדות החסידית, מקום מושבו של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב – סניגורן של ישראל, רחוקה מלבוב כ- 400 קילומטר מזרחה, מרחק שבימים אלה תחת השלטון הקומוניסטי היה קשה מאוד לעשות באמצעות תחבורה אזרחית. המרחק כמעט כמו המרחק בין חיפה לאילת. ראו מפה.

²² היכרות טובה עם הגרמנים של מלחמת העולם הראשונה גם היא לא הייתה משובבת לב. בבלגיה בה היו ניסיונות למרוד בחלקים של המדינה שהיו תחת כיבוש גרמני, הושמדו כפרים שלמים על יושביהם והוכחדו כמאתיים אלף אזרחים בלגים, בכפרים ועיירות על זקניהם, נשיהם וטפם, בכל מקום בו הייתה אפילו תחילתה של התקוממות. אבל כמובן יהודי מזרח אירופה, לא הכירו עדיין את האכזריות הנאצית והיקף האכזריות אף לא עלה על דעתם למרות שהיו מורגלים בפוגרומים ואנטישמיות חריפה במיוחד.

כמו תמיד במצב של חוסר וודאות, החלו להסתובב שמועות משועות שונות, אך למרות הכל אף אחד לא האמין שיחזירו אותנו לאזור הכיבוש הנאצי, ומאחר ולא רצינו בשום אופן, להפוך לאזרחי המדינה הסובייטית, הרי משאל שנערך על ידי השלטונות הסובייטים, הראה רוב ברור לרצון כאילו לחזור לאזור הכיבוש הגרמני, תוך תקווה שדבר זה לא יתממש.

הערכה הייתה נכונה ואמנם לא החזירו אף אחד, אך במקום שיעבירו אותנו לאזור הגרמני, שלחו אותנו לסיביר. על כך אין לבוא בטענות לשלטונות הרוסיים, שכן בהצבעתנו הבענו בהם אי אמון וככלות הכל היו אלה זמני מלחמה.

עם קבלת תוצאות המשאל החליטו השלטונות לטפל בנו. תחילת הטיפול הייתה בחטיפת אנשים, בפרט בלמברג, כאלה שלא יכלו להוכיח שיש להם משפחה בעיר והם נעלמו. בין החטופים האלה היה גם שמואל שבמקרה נסע ללמברג לרגל עסקי המסחר שלנו ולא חזר הביתה. בבית החלו דואגים לגורלו שכן כבר גונבה השמועה לאוזנינו שבלמברג חוטפים גברים צעירים ומעלימים אותם.

אמא ושרה נסעו ללמברג לחפש את שמואל ונשארו ללון שם על מנת להמשיך את החיפושים למחרת. לגברים כבר היה מסוכן מדי לנסוע בגלל מדיניות החטיפות של השלטונות. בינתיים ארגנו הרוסים מבצע שרק הם יכולים לעשות כדוגמתו. בכל עיר ועיירה שהיו בה פליטים שנרשמו לחזור לגרמניה, דפקו בדלתות בשתיים בלילה, אנשי הבולשת הרוסית דאז ה- נ.ק.וו.ד והודיעו שעל כולם לארוז את כל החפצים שרוצים ויכולים לקחת, מאחר וכל הנרשמים חוזרים לגרמניה לפי משאלת ליבם.

בתחנת הרכב המתינו כבר הרכבות – שאלונים כשםם ברוסית, ועד הבוקר היו ברכבות כרבע מיליון בני אדם, כל הפליטים למעט בודדים שהצליחו לברוח. ישבנו בשאלונים והמתנו לבאות, אבל ללא אמא ושרה, כך שחשנו בטרגדיה בתוך טרגדיה, כשהמשפחה לגמרי מפוצלת. כעבור זמן נודע לנו כי אמא ושרה נלכדו גם הם בלמברג ואף הן יצאו לדרך בשאלונים.

היו לנו עוד חפצים שהצלחנו להציל מבילגוריי ולמרות כל תלאות הדרך היו לנו מלבושים וכסתות, אבל לאמא, שרה ושמואל לא היה מאומה. השארנו מאחורינו הרבה, אך הקשרים שאבא קשר עם משה וייסמן, אפשרו לנו

פרנסה בכבוד וגם צברנו מהרווחים עודפי סחורה למכירה, אבל כמובן שוב לא יכולנו לקחת דבר והכל ירד לטמיון.

לאחר שתמה ההתארגנות בתחנות, החלו השאלונים לזוז. מובן שהמדובר היה בקרונות משא והצפיפות הייתה גדולה מאוד והתנועה הייתה איטית ביותר. המזון שקיבלנו בדרך היה דל מאוד, אבל ראשנו לא היה נתון למזון²³, אלא לאמא ושרה, אולי יתמזל מזלנו וניפגש בדרך.

בדרך למדנו לדעת שיש רכבות רבות כאלה, ומאחר והרכבות התעכבו בכל תחנה שעות רבות, היינו מנסים בכל עצירה לחפש את אמא ושרה. אחרים היו רצים לקנות דברי אוכל, או לשתות קופיאטוק – מים חמים שניתן היה לקבל חינם בכל תחנה, אך אנחנו ויתרנו על כל אלה והיינו רצים בין הרכבות על מנת לנסות ולאתר את אמא ושרה.

---

²³ אני מניח שסבא יעקב סיפק את נקודת מבטו כבחור צעיר שחלק את הדאגה ביחד עם אביו, אבל מלבדו היו שם עוד שלושה קטנים, זאב כנער צעיר ואביגדור הילד ורחל הפעוטה ומן הסתם הם סבלו יותר מהרעב וכדרכם של ילדים הם בוכים ומתלוננים, אבל השנים, הצרות והסבל מן הסתם הקהו את הזיכרון. רחל הצעירה בילדים (נפטרה בגיל 92 ב-20/11/2025) מספרת שהיא זוכרת את אמא כחולנית ובעיקר שהאחות הבכורה – בלה טיפלה בה עד שהתחנתה ואז החלה לטפל בה שרה. גם כאן הדברים לא לגמרי מתיישבים עם הסיפורים של סבא יעקב על אשת חיל שסייעה לבעלה בניהול חלק של העסק, במגעים עם העובדים, בניהול אירוח של בית מאוד הומה, פעילה במעשי חסד וכאן, כשבנה לא חוזר, היא קמה ונוסעת בתנאים הקשים של המלחמה על מנת לחפש אותו. זו לא אישה מפונקת או חולנית מדי.

פרק 11 : נוסעים לסוף העולם

לאחר שבועיים של נסיעה²⁴, התמזל מזלנו ומצאנו באחת התחנות את אמא ושרה. כמובן שהשמחה הייתה גדולה, אך גם הדאגה רבה שמא אחת הרכבות תזוז פתאום. ואנו התחלנו לפעול במהירות. פנינו לקצין הנקוו"ד שהיה מופקד על השאלון שלנו, שירשה להביא את אמא ואת שרה אלינו, עניין שהיה ברור ומובן מאליו, אך למרות כל ההפצרות וההסברים, המנוול לא הסכים בשום פנים ואופן.

לאחר שנאשנו ממנו, רצנו למפקד של השאלון שבו היו אמא ושרה והמפקד של השאלון הזה, דווקא הסכים. היה עלינו להזדרז ולהעביר את כל הכבודה, כאשר המעבר הוא מתחת לקרונות או מעליהם והמרחק היה יחסית גדול, כשאנו חוששים שהרכבת של אמא תזוז בכל רגע. רצנו כמו משוגעים ולמזלנו הצלחנו להעביר את כל החפצים, ממש לפני שהרכבת של אמא החלה לזוז. אנו כבר ישבנו בפנים מאושרים על האיחוד המחודש, אך חשנו צער חלקי בשל העובדה שלא ידענו מה עלה בגורלו של שמואל.

לבסוף התברר כי המעבר בין הקרונות היה גורלי עבורנו. השאלון המקורי בו שהינו שיצא מזולקווע, הגיע בסופו של דבר לקרסנווויארסק, שהיא אמנם עיר בסיביר²⁵, אך קרובה יחסית ואנחנו שהצטרפנו לשאלון שיצא מלמברג, נסענו לאירקוטצק ומשם הפלגנו באוניות עוד כשישה שבועות, עד שהגענו לאחד המקומות הנידחים ביותר ברוסיה. מובן שגם השאלון שהגיע לקרסנווויארסק, לא היה היעד הסופי של היהודים, אלא שם הייתה התחנה האחרונה של הרכבת ומשם התפזרו לטייגה הסיבירית האינסופית לעבוד ביערות. אבל מיקומם, מאות רבות של קילומטרים לפני אירקוטצק, באזור חם יותר יחסית, וקרוב יותר למוקדי האספקה, היווה יתרון משמעותי אותו החמצנו במעבר²⁶.

²⁴ גם עניין זה שופך אור על התחושה שלא אכלנו ורק רצנו לחפש את אמא ושרה. מן הסתם לא צמו שבועיים.

²⁵ שטחה של סיביר הוא כ- 13 מיליון קמ"ר, לבדה גדולה מכל מדינה אחרת בעולם. קנדה, ארה"ב וסין שהם מדינות הגדולות בשטחן מיד אחרי רוסיה שטחן הדומה בקירוב, מגיע לקצת פחות מ- 10 מיליון קמ"ר כל אחת. סיביר עצמה מהווה מעל 75% משטח רוסיה

²⁶ קרסנווויארסק אמנם נמצאת קרוב יותר למרכז רוסיה, אולם היא דווקא צפונית יותר מאירקוטצק שכנראה קרה יותר.

אנחנו שנסענו לאירקוטצק, עלינו על אניה על גבי נהר האנגרה, ושטנו אל מקום שאת שמו איני זוכר ומשם עלינו על אוניה שהפליגה על נהר הֶלְנָה^{27 28} ובין נהר לנהר עברנו כשלוש מאות קילומטרים ביבשה, עד שהגענו לעיירה בשם ויטים (Vitim) על שם נהר גדול באזור. את הדרך הזו עשינו על גבי משאיות שנסעו על גבי קיטור שיוצר מעצים. בכל כמאה קילומטר, הייתה תחנת עצים במקום תחנת דלק ובתחנות האלה ישבו נשים רוסיות שחתכו עצים לחתיכות קטנות, אותן היו ממלאים במכלים מיוחדים ומשריפת העצים יצרו קיטור שהניע את המשאיות.

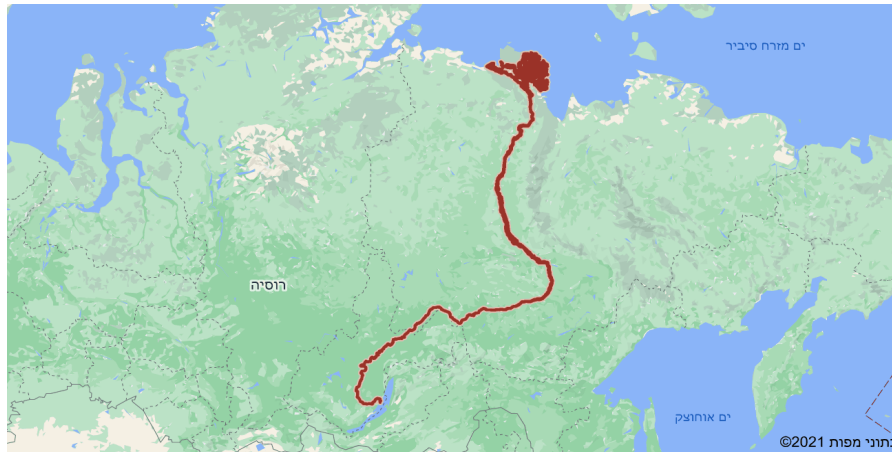
התקלות בדרך היו רבות. מוסכים אין והנהגים חייבים להתגבר בכוחות עצמם על כל תקלה. בסופו של דבר עברנו איכשהו את הגשר היבשתי בין הֶלְנָה והויטים ועלינו על אניה שהייתה אמורה להוביל אותנו ליעד הסופי, לבודייבו. עובדה זו הייתה קריטית בסופו של דבר כי כשקיבלנו מעט חופש, יכולנו לעזוב את הטייגה.

ירדנו מהאניה והתפזרנו בכל הסביבה. גורלנו היה להגיע לטאנכארה, נהר קטן הנופל לויטים שלאורכו הקימו צריפים. הצריף הראשון בקילומטר השלישי, אחר כך בקילומטר השמיני, השניים עשר והארבע עשר. בכל צריף אכלסו בין עשרים לשלושים אנשים והתחבורה מהנהר ויטים לאורך נהר הטאנכארה ועד הקילומטר הארבע עשר שבו שכן הצריף האחרון, היה שביל ביער שהספיק רק למעבר סוס ללא עגלה, שהוא היה אכן הקשר היחידי שלנו עם העולם החיצון.

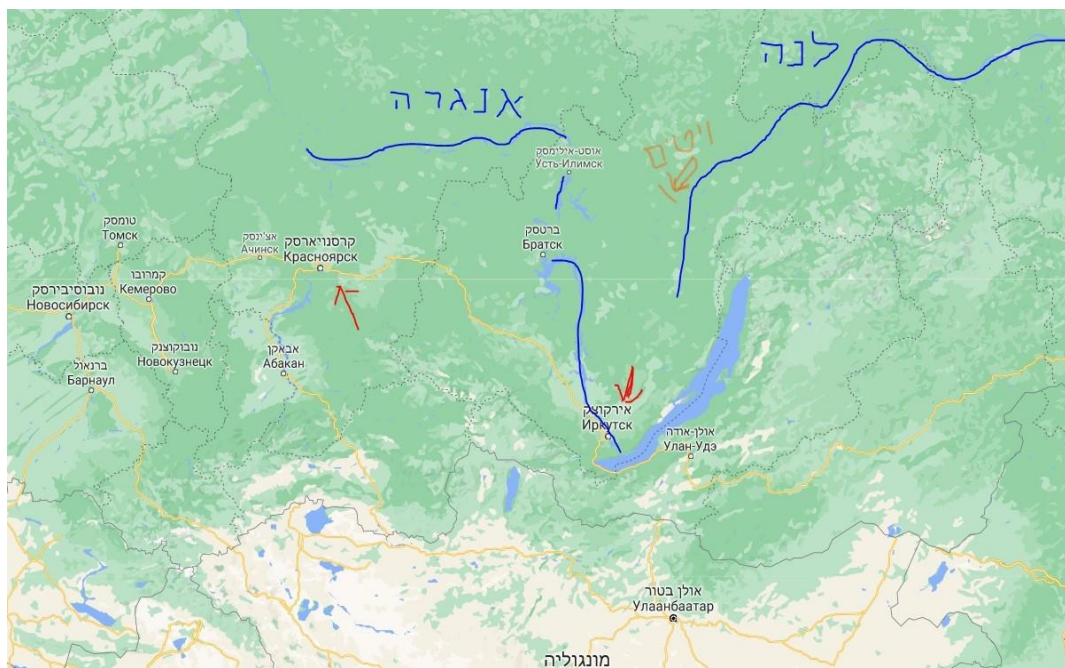
על הסוס היו מעמיסים לחם וחלב בשקים ופעמיים בשבוע מכרו לנו את המצרכים הללו. בתחילה ניסו להביא לנו גם בשר מאיכות ירודה, אך לא קנינו אותו מטעמי כשרות, כך שלבסוף הביאו לנו רק לחם וחלב אותם היינו קונים רק במידה והיה לנו כסף. ואמנם לרוב היה לנו מעט כסף, אך לאחרים לא תמיד היה.

---

²⁷ שמו של לנין, מנהיג המהפכה הקומוניסטית, נגזר מנהר הלנה.
²⁸ האנגארה שהוא יובל של היניסיי יוצא מימת בייקל ונשפכים לאוקיאנוס הארקטי. אבל הלנה זורם מזרחה לאנגארה. מאחר והם עשו את דרכם ממערב למזרח לא ברור המסלול, אם כי יכול להיות שהמסע הוכתב על ידי אילוצי נהרות ואוניות שאיננו יודעים לשחזרם היום, ללא ירידה לעמק הפרטים במקום.

נהר הלנה, התשיעי באורכו בעולם, ארוך כמעט פי 9 מאורך מדינת ישראל ממטולה ועד אילת. בצפון הדלתא הנשפכת לאוקיינוס הארקטי, בדרום נקודת המוצא הגבוהה באזור ימת בייקל. אגב, שמו של לנין נגזר משם הנהר. נהר האנגארה, יוצא מחלקה הדרומי של ימת בייקל. אירקוטסק נמצא על נהר האנגארה. בתמונה למעלה הלנה במלוא אורכו, למטה מרכז סיביר מקום ההתרחשויות. מדרום לימת בייקאל נמצאת מונגוליה.

פרק 12 : חוטבי עצים בטייגה

עבודתנו הייתה ביערות בכריתת עצים והכנתם למטרות שונות. תנאי העבודה והקיום היו מחפירים ואיני יודע למה ניתן להשוותם. התשלום היה לפי קוב עצים ולכאורה היו פרמיות על הספק, אך השיטה הרוסית הייתה רמאות ועושק כל הדרך.

עד 40 מטר קוב היינו אמורים לקבל 2 רובל וארבעים קופיקות. מארבעים ועד שישים היינו מקבלים 3.60 ומשישים ומעלה היה עלינו לקבל 4.80 לכל מטר מעוקב.

משמונים מטר מעוקב ומעלה היינו מקבלים לפי המחיר הגבוה. אבל התנאי היה שנקבל את המחיר הגבוה רק אם לא עברנו עבירה.

לעבירה קראו – פרוגול. עבירה הייתה למשל איחור לעבודה, או החסרת יום עבודה, אך הממונים עלינו תמיד מצאו סיבה לרשום פרוגול ואנחנו עבדנו תמיד לפי התעריף הנמוך 2.40 רובל לקוב.

מהקבוצה שלנו יצאו לעבודה שלושה: אבא שרה ואני, ובאופן בלתי רשמי ארבעה כי זאב שעדיין לא היה מחויב לצאת מפאת גילו, יצא גם הוא, על מנת שנספיק כמה שיותר קובים. הקבוצה שלנו הצטיינה מאחר ואבא סבר שאם אנו חוטבי עצים, עלינו לעשות זאת על הצד הטוב ביותר. אבא היה אומר: כשהייתי חייל השתדלתי להיות חייל טוב, וכשהייתי סוחר השתדלתי להיות סוחר טוב וכעת כשגורלנו להיות חוטבי עצים, נשתדל להיות חוטבי עצים טובים.

כשבאנו לטאנכארה, מצאנו שרידים של הקולאקים²⁹ שסטאלין שלח לשם בשנות השלושים, לאחר שהתנגדו לקולחוזים וכמובן רבים מתו שם. כשבאנו לשם בסוף חודש אוגוסט והתחיל להיות קר מאוד, שאלנו אותם איך חיים ושורדים בקור כזה, ענו לנו בשאלה, איך אתם חושבים לחיות פה, אם כבר כמו שבאתם אתם מתלוננים. ובתמצית: תתרגלו, שאם לא כן, תתפגרו. אכן דברי עידוד ונחמה.

---

²⁹ קולאקים כונו האיכרים העצמאיים בעלי החוות שנושלו מבתיהם לאחר שהביעו התנגדות לתהליך הפיכת משקיהם לקולחוזים קומוניסטיים שנודעו בחוסר יעילותם ובשחיתות בהם נוהלו. בתהליך הלאמת חוותיהם והגליית הקולאקים לסיביר, נרצחו כארבע מאות אלף והוגלו מיליונים מהם. רבים מתו רעב ומחלות. ממדי המוות נאמדו במיליונים רבים.

שרידי הקולאקים היו ההנהלה שלנו והמדריכים שקלטו אותנו. היה שם גם רוסי אחד מתנדב שלא הוגלה לשם בעל כורחו והיה משוכנע שהוא מתקן את העולם. התואר שלו היה אינסטרקטור – מעין מדריך עליון. מטבעו היה כעסן ועצלן, כך שהרבה ללמוד ממנו, לא למדנו. גם הוא חי חיי כלב, כך שלא היה מה לקנא באורחות חייו.

מלבד ההנהלה המקומית, היה קצין נ.ק.וו.ד שישב בסינוגה. סינוגה הייתה כפר של מספר צריפים ומשם שלט הקצין על כל האזור שכלל כמה נקודות כמו טאנקארה, שהיו מפוזרים לאורך הנהרות הקטנים שירדו מההרים בטייגה ונשפכו לויטים. קצין הנ.ק.וו.ד שלט בסביבה שלטון ללא מיצרים. הוא הגיח לביקורים רק לעיתים רחוקות, רכוב על סוס שהיה אמצעי התחבורה היחידי באזור. הוא היה אדם אינטליגנטי שדיבר באדיבות ומידי פעם ניסה לנחם אותנו שעוד נזכה לצאת מכאן.

כנראה גם הקצין הזה הגיע למקום בגלל חטאים כלשהם שחטא למשטר הקומוניסטי. הוא הסביר לנו שעלינו לעבוד כמה שיותר על מנת להרוויח את לחמנו, מאחר ואף אחד לא ייתן לנו לחם מבלי שנשלם עבורו. ועל מנת שיהיה כסף, על כולם היה לעבוד. אמנם אנו לא נזקקו להסבר הזה, אך לא כולם היו בדעתנו וחלקם ככל הנראה מתוך עצלות גרידא נמנעו מלעבוד קשה. היו בצריף שלנו משפחות שלא היה ביכולתם לרכוש לעצמם לחם ובמיוחד משפחה אחת שהיו בה שלושה אחים ואחות. קראו להם ליפשיץ ומוצאם היה מהעיר לנצוט. מבין הארבעה שלושה היו בגיל העבודה ובשום אופן לא הצליחו להרוויח די כסף על מנת שיהיה להם לחם למחייתם. זה שהיה מביא את הלחם והחלב לא היה מוכן לתת אשראי ואפילו לא במעט. אנו שלא יכולנו לראות בסבלם היינו חולקים איתם את הלחם שהרווחנו בחטיבת העצים, ולמרות שהיינו משפחה של שבעה נפשות, מצאנו די כדי לחלוק עם המסכנים שחיו במחיצתנו.

וכך התנהלו להם החיים ביערות ואבא אמר שעלינו להיות מאושרים שאנו רחוקים מהמלחמה וחיים בשקט ויש באפשרותנו להרוויח בכבוד את לחמנו. אף על פי כן, היה צער על כי שמואל אינו איתנו ואין איש יודע מה עלה בגורלו וישראל ובלה נמצאים באזור הכיבוש הנאצי והלוואי והיו יכולים להיות איתנו ואז היינו באמת מאושרים.

האופטימיות שאבא נטע בנו הייתה בניגוד לרוב מוחלט של האחרים ובפרט לחייט אחד שהיה איתנו בצריף וכל הזמן קונן על מצבו הקשה והיה עסוק מבוקר עד ערב ברחמים עצמיים. אבא מעולם לא הזכיר ולא הביע צער על כל העושר והמעמד שהשאיר מאחוריו. הוא קיבל את המצב באהבה וניסה להפיק ממנו את המקסימום וכך גם אנו והודינו לה' על מה שיש מבלי להצטער על מה שהיה.

בחגים ובשבתות היה עלינו לצאת לעבודה כרגיל. היינו מכינים בערבי החגים ובימי השישי כמויות גדולות של עצים בשטח ובשבתות היינו רק אוספים אותם, וכך היינו עוברים את הביקורת איכשהו.

בינתיים התקרב יום הכיפורים שבו לא רק שלא רצינו לעבוד, אלא היינו מעוניינים להתפלל, אבל איך עושים את זה?!

טיכסנו עצה והחלטנו שבבוקר נלך ליערות ונמתין עד שהביקורת תעבור ואז נחזור הבייתה לצריף, נעמיד את הילדים בחוץ לשמירה ואנחנו נאסף בפנים לתפילה. אבא היה אמור להיות שליח הציבור וכך עשינו. חזרנו מהיערות והתאספנו לתפילה והילדים לשמירה. הצריף שלנו עמד באמצע היער ומשלושת צדדיו הייתה גישה נוחה אך מהצד הרביעי היה הר תלול שהקשה מאוד על הגישה לצריף. אנו לא עלינו על ההר הזה מחמת תלילותו וגם לכרות עצים היה בלתי אפשרי שם. וכך עמדו הילדים לשלושת הכיוונים ולכיוון ההר לא הצבנו שמירה.

באמצע התפילה נשמעה מהומה גדולה ומבחוץ עלו קולות נהמה ולפני שהספקנו להבין מה קורה פרצו פנימה כמה מאנשי ההנהלה עם האינסטרקטור בראשם, כשהם מנפנים בידיהם בסכינים ובגרזינים ומכוונים לראשו של אבא. כל האחרים הספיקו לחמוק ורק אני ואבא נותרנו. אבא נותר מפני שהיה שליח ציבור ולא הספיק לחמוק ואני העדפתי להישאר לידו.

אלה מנופפים בגרזיניהם בצעקות איומות ובקללות עד לב השמים ומאשימים אותנו שאנחנו קומץ היהודים בצריף הדל, רוצים להחריב את כל רוסיה ומטיפים למרד והם מאיימים עלינו שנשלם על כך ביוקר. הם יעמידו אותנו אל הקיר וירו בנו ללא משפט.

אנו עמדנו שם דוממים והם השתתקו לאט לאט והבטיחו שיטפלו בנו מחר.

למחרת בא הנאטשלניק שהיה גם הוא מהקולאקים, אבל היה אדם פיקח. הוא הסביר לנו שבעבור פשע כזה מגיע לנו שישלחו אותנו לארץ גזירה. ואמנם התברר כי במרחק לא רב מאיתנו, היה הרב מלנצוט שנתפס בעוון אותו "פשע" וכבר באותו יום שלחו אותו ואת בני משפחתו למקום מבודד. אבל הנאטשלניק שלנו, כך הודיע לנו, הצליח לרכך את העונש שלנו ואותנו לא ישלחו לארץ גזירה.

נשארנו במקום, אבל עם אזהרה חמורה שלא נעז לחזור שוב על פשע חמור כזה.

הנטשאלניק – אלסאחין היה שמו, שמר עלינו לא מאהבת מרדכי, אלא מפני שידע היטב שאנו מבין הפועלים המצטיינים ולא כדאי לו להפסיד אותנו שכן גם הוא היה חייב לתת דין וחשבון על המכסות שבאחריותו.

לאחר החגים הגיע החורף במלוא עוזו ולמרות הקשיים, היינו יוצאים מידי בוקר לעבודה, בהליכה של כמה קילומטרים. ההנהלה הייתה מחליטה היכן לעבוד ולמרות שיכולנו לעבוד ליד הצריף הם תמיד לקחו אותנו לעבוד במקום מרוחק ממקום מגורינו.

היה עלינו ללכת מהר כדי שלא נקפא מקור, אבל כשהתחלנו לעבוד היינו מתחממים. היינו חייבים לאכול משהו ולקחנו איתנו מעט לחם. אבל הלחם היה קפוא והיה כמעט בלתי ניתן לנגוס בו והרעב היה מציק. כאשר היינו מנסים לאכול את הלחם היו שפתינו ושינינו מדממות וכל הלחם היה ספוג בדם. אבל היינו חייבים לאכול כי העבודה הייתה מאומצת ולנוח היה אסור בקור הזה, כי בלי עבודה מאומצת פשוט קופאים. לא פעם ולא פעמיים אצבעות הרגליים קפאו. אנחנו עבדנו באופן מאומץ ולכן קפאנו פחות מאחרים, אבל היו כאלה שפשוט לא היו מסוגלים לעבודה מאומצת כזאת, הם סבלו מקפיאה והיו מגיעים לצריף עם איברים קפואים, מתים למחצה.

בכל הצרות האלה, אבא שמר על מורל גבוה ואמר שצריכים להודות לה' על ריחוקנו מהמלחמה והלוואי ובלה וישראל ושמואל היו איתנו. אבא היה בדעה שלעבור את המלחמה הנוראה הזאת בסיביר, עדיף על להיות במרכז אירופה היכן שהיא התנהלה על כל מוראותיה. אמא לעומת זאת הייתה חולה מהמצב. לא תנאי החיים הגרועים הדאיגו אותה, היא הייתה מהמסתפקים במועט ובפרט שאנו הצלחנו להרוויח את לחמנו בכבוד ואף

לעזור לאחרים. אבל היא הייתה מדוכאת מהמצב המשפחתי האומלל אליו נקלענו.

אמא לא יכלה לשכוח את נתנאל ולא הפסיקה לדבר על כך שלא שמרה עליו מספיק, כאילו היה בידה לעשות דבר מה ושמואל שנעלם ואיש אינו יודע מה עלה בגורלו ובלה וישראל שנמצאים אצל הרוצחים הגרמנים שלמדנו להכיר מי הם באותם עשרת ימים. כל אלה לא נתנו לה מנוח ובריאותה ומצב רוחה גרמו לנו דאגה חמורה, אך לא היה בידינו להושיע, כי ידענו שדאגותיה לבלה ושמואל מבוססות וחוף מדברי ניחומים שלא האמנו בהם בעצמנו, לא היה לנו דבר בכדי לסייע.

המסירות והדאגה שלה לילדים הייתה גדולה מאוד. וזכור לי מקרה שהיה בחורף בעת הכפור הגדול, החלו פני צבים ומתנפחים מצידם הימני ולא ידענו מה סיבתה של ההתנפחות הזאת והיינו חסרי אונים. לאחר מספר ימים החליטה אימא שהיא אינה יכולה לשבת יותר בחיבוק ידיים והיא הולכת איתי לסינוגה. סינוגה הייתה המרכז האזורי ושם גם הייתה מרפאה. היה עלינו לעבור כ-23 קילומטרים מתוכם לרדת לאורך נחל טנכרה (Tanchara) ³⁰ כ-14 קילומטר שם הגענו לנהר ויטים (Vitim) ולאורכו היה עלינו ללכת עוד כשמונה קילומטרים עד לכפר סינוגה.

איני זוכר את הפרטים, אם התקבל אישור להליכה הזאת, אבל אמא בנחרצותה החליטה שאנחנו הולכים לסינוגה. ההליכה הייתה דרך השביל היחידי שעבר ביערות וכבר אז הייתה אמא חלשה מאוד ואנחנו שנינו יצאנו לדרך. הליכה זו זכורה לי היטב כי אמא, למרות תשישותה, מספרת לי בדרך סיפורים מסיפורים שונים על מנת להשכיח את תלאות הדרך. הגענו למקום לפנות ערב ואיני זוכר היכן בילינו את הלילה, אך אני זוכר שלא עזרו לנו במאומה וכך צעדנו למחרת את כל הדרך בחזרה. בסך הכל עשינו באותה דרך קשה כחמישים קילומטרים כשלפינו באה רק פרוסת לחם יבשה, אבל אמא רצתה לדעת שעשתה את כל שיכלה למען בנה.

חוף מסימן שנשאר, הנפיחות לא הפריעה לי בחיים וכנראה שהעניין הסתדר ואנו המשכנו את החיים כרגיל. היינו יוצאים בבוקר לעבודה ועבדנו עד

---

³⁰ אבא קרא לו טאנארך

ירידת החשכה, כי רצינו להספיק כמה שיותר קובי עץ שסיפקו לנו כסף לרכישת אוכל.

היינו לוקחים את פרוסת הלחם היבשה ונוגסים בה והפה מתמלא בדם ואנחנו עובדים כאשר הקור מגיע למינוס חמישים מעלות צלזיוס וכל שנתר היה לנסות ולהתגבר ולקוות לימים טובים יותר. כך עבר לו החורף של שנת 1940-1941.

במאי 1941 הפשיר הנהר ואז החלנו משליכים את העצים שחטבנו במשך החורף אל נהר הטאנאכארה והזרם של הנהר היה מוביל את העצים לנהר ויטים. שם עצרו את העצים, חיברו אותם לרפסודות והשיטו אותם על הויטים עד בודייבו. לבודייבו הייתה חשיבות בפני עצמה, שכן בבודייבו היו מכרות זהב, ואולי בזכות הזהב של בודייבו התפתחה כל הסביבה.

בודייבו הייתה צרכנית גדולה של עצים. ראשית לצרכי חימום והסקה, אך גם להפעלת תחנת חשמל שהופעלה על ידי שריפת עצים, למכרות כקורות תמיכה ועוד שימושים שונים. הקיץ נמשך באזור כשלושה חודשים, ממחצית מאי ועד מחצית אוגוסט.

כשסיימנו עם משלוח העצים, היה עלינו לחזור לעבודת כריתת העצים. העבודה בקיץ הייתה כה בלתי נסבלת בגלל שפע היתושים והברחשים, בנוסף לאופי העבודה עצמה, עד שהתחלנו מתגעגעים לחורף. היער כולו היה מוצף מי הפשרת שלגים עד גובה מטר והיה כמו ביצה אחת גדולה. אבל בלית ברירה יצאנו לעבודה ועבדנו כפי יכולתנו.

פרק 13 : היטלר פולש לרוסיה ומצבנו משתנה

ב-22 ליוני 1941 תקפה גרמניה הנאצית את רוסיה וחדרה עמוק לתוכה. עובדה זו השפיעה על מצבנו. ראשית, מצב האספקה הורע מאוד והתחלנו להרגיש רעב ממש. אם קודם לכן יכולנו להשיג תמורת עבודתנו לחם בכמות מספקת, עתה חל שינוי במצב. אמנם גם קודם לכן, הייתה הקצבה בלחם, אך המחסנאי לא הקפיד ותמורת כסף היה מוכן למכור כל כמות שהיינו צריכים. אחת הסיבות לעודפי הלחם הייתה, שלא כולם הצליחו לעבוד במידה שאפשרה להם להשיג לחם, כך שבצריף שלנו אף אחד לא נותר רעב.

עם פרוץ המלחמה התחלנו להרגיש את המחסור בלחם ומנגד, מצבנו הפוליטי שופר לאין ערוך. אמנם בתחילה היה זה מצב תיאורטי, אבל להלכה, הפכנו מאויבים לידידים. גנרל פולני בשם שיקורסקי, הצליח לברוח מפולין ללונדון וכתר ברית עם סטאלין, ברית ידידות, ללחום יחד נגד הנאצים. אחד התנאים בברית הזאת הייתה לשחרר את כל האזרחים הפולנים ולתת להם חופש יחסי. לא עוד אסירים פוליטיים, כי אם בעלי ברית הלוחמים ביחד כנגד הנאצים. ההסכם חל גם עלינו ולהלכה יכולנו לצאת מסיביר ולגור ברחבי רוסיה, היכן שנחפוץ.

להלכה ולא למעשה, מפני שאנחנו היינו מרוחקים מאירקוטסק מרחק של שישה שבועות הפלגה באוניות והאוניות שטות רק בין מאי לאוגוסט, לכן שנה זו הייתה כבר אבודה מבחינתנו. מלבד זאת, למי שמכיר את רוסיה תחת המשטר הסטליניסטי, איך עולים לאוניה, היכן קונים כרטיס והיכן משיגים כסף לכרטיס ומחליפים אוניות שלוש פעמים. ובדרך כל שוטר וכל איש נקוו"ד, או סתם מלשינים בשרות המשטר, חוקרים אותך, מי אתה ומה אתה והיכן תעודותיך ורשאים לעכב אותך. וכל מה שנראה מובן מאליו במדינה מתוקנת בת ימינו, היה רק חלום רחוק באותה מדינה ענקית מושחתת ותחת שלטון טרוריסטי, שבה שום דבר אינו פועל כפי שצריך לפעול ושום דבר אינו מובן מאליו.

ונניח שהגעת לאירקוטצק. איזה מקום הוא זה, הרי אירקוטצק בעצמה היא חור נידח מעבר להרי החושך. כך שכעת ניתן לקלוט טוב יותר את האסון שניחת עלינו כשלא עלינו לשאלון המקורי שלנו שהגיע לקרסנויארסק.

יכולנו לעזוב את היערות ולעבור לבודייבו, שהייתה במרחק של 150 קילומטר משם, או להישאר חורף נוסף ביערות ולקראת האביב לתכנן מה לעשות. סביב היערות באזור בודייבו היינו כאלף וחמש מאות איש, אבל בודייבו עצמה הייתה עיירה בת אלפיים או שלושת אלפי נפשות בלבד לכל היותר ולא היה ברור כיצד עיירה כבודייבו תצליח לקלוט אותנו, שהרי גם קודם לכן, לא היו דירות מיותרות בבודייבו.

לאחר ששקלנו את כל הדברים הללו, החלטנו כי הדרך הטובה ביותר תהיה להישאר חורף נוסף ביערות, מאחר והחורף האחרון היה יחסית טוב, עבדנו והרווחנו את לחמנו בכבוד. עצים להסקה לא חסרו לנו והתנור עבד 24 שעות ביממה, והיה לנו חם בצריף ואם כן למה לא להישאר שם עוד חורף.

וכאן ארע דבר שהגלה כטעות קשה בשיקול הדעת והסתיים באופן טראגי מבחינת המשפחה. בזמנים רגילים אדם המשתמש בהגיונו הטוב, יכול לכלכל את מעשיו על פי הגיונו. בזמן מלחמה ובמצבים חריגים, השיקולים הרגילים והנחות היסוד לא תמיד עובדות לנוכח כל הדברים הבלתי צפויים שיכולים לקרות. מרבית האנשים, משהגיעה הבשורה המשמחת שאנחנו חופשיים, לא עשו חשבונות, התחילו לארוז ולצאת, לא חשוב לאן, העיקר לצאת מהגיהנום הסיבירי.

לרובם גם היה רע יותר מאיתנו. הם לא הצליחו להרוויח את לחמם ואם בחורף הראשון עוד היו להם מעט חפצים אותם יכלו למכור, הרי לקראת החורף השני הם פחדו מהמחסור והרעב הצפויים ומיהרו להימלט על נפשם. היער היה בעבורם הבטחת מוות, אבל הם היו הרוב ואת זה לא לקחנו בחשבון ואנחנו ועוד מספר משפחות שלקו באופטימיות מסוימת, סברנו שניתן יהיה להתגבר על הקשיים ונותרנו לבדנו להתמודד עם אימי החורף.

כשהחל החורף השני, החל הספק לכרסם בנו. אם רוב האנשים עזבו, האם היה זה הגיוני להישאר ביער? והכוחות הרזרביים שנותרו לנו משנים קודמות אזלו במהלך המתיש של החיים ביער ובפרט לנוכח התקופה בה בוססנו בבזך בקיץ, מותשים מעבודת פרך.

אם בחורף הקודם עוד היה לחם לשובע, הרי כעת הפכה להיות הקצבת הלחם חמורה והקשיים הלכו וגברו ולא ראינו מוצא מהמצב הזה. הידיעות שהגיעו מהעיירה בודייבו, היעד המיידי האפשרי ליציאה מהיער, הוכיחו שלפחות חלק מהערכות שלנו היו נכונות מאחר ובבודייבו שררה אנדרלמוסיה ושרר שם מחסור חמור הן בדויר והן במזון.

רבים ניסו לנוע הלאה אבל לנוכח הקשיים שתיארתי, רק בודדים הצליחו. משפחות שלמות התקשו לנוע במשטר ששרר ברוסיה ונתקעו במקום ללא תוחלת.

אנחנו הרגשנו שלא נוכל להחזיק מעמד עוד חורף שלם ביערות, אבל השם הטוב שרכשנו לעצמנו בין הממונים, בא לעזרנו. הם אלה שהפצירו בנו להישאר חורף נוסף ביערות כי אין טעם לרוץ הלאה, כי הכירו היטב את התנאים במדינה ובאזור, אך משראו את מצבנו המחמיר, טיכסו עצה כיצד לעזור לנו ובאמצע החורף, סייעו בידינו גם בנושא התחבורה לצאת מהמקום, לעבור לסינוגה ולמצוא שם דויר.

באמצע החורף מצאנו את עצמנו בסינוגה שהייתה העיירה המרכזית באזור שבו התרכזו המוסדות המנהליים של הסביבה וגם מרכז של הנקוו"ד.

הדיוור שקיבלנו בסינוגה היה חדר די מצומצם באחד הצריפים. קיר דק הפריד בינינו ובין משפחה שחיה בחדר צמוד וכך התחלנו את החיים בסינוגה, חיים שהיו קשים מנשוא. אני הייתי היחידי שיצא לעבודה על מנת שיהיו לנו זכויות לתלושי לחם, מאחר ועבודה המתאימה ליתר בני המשפחה, לא נמצאה בסינוגה. השלטונות מצידם לא לחצו לצאת לעבודה כי לא היה להם במה להעסיק אנשים. איני זוכר מה עשיתי, אך כמדומני שגם העבודה שלי לא הייתה חיונית במיוחד.

מרבית הפועלים היו רוסים והיינו יוצאים לעבודה עם חשכה וחוזרים עם חשכה. הם היו מרתיחים מים, מושג שנקרא קיפּיטוק³¹ טרתם הייתה לרמות את הבטן ההומה ברעב ובזמן שלגמו מהמים החמים פטפטו לילות שלמים ולא היה ניתן להירדם. התקופה הזאת למזלנו לא נמשכה זמן רב מדי והיא עברה עלי בקהות חושים, כך שלא ממש זכרתי ממנה הרבה בעייפות כרונית ורעב מתמשך. החורף בסינוגה היה קשה מאוד ולא היה ניתן להשיג אוכל בשום מחיר למעט הקצבות הלחם הזעומות שאיכשהו השאירו אותנו בחיים.

ניסינו לשמור על צלם אנוש, אבל המשפחה שגרה בשכנות לנו, שהיו בעלי עבר מכובד, איבדו לחלוטין כל בושה וכל רצון לשמור על מראית עין מכובדת. הצעקות היו מגיעות שם עד לב השמים. האם שהיתה מופקדת על הבאת הלחם מהחנות היתה מקבלת את החלק של הלחם שהגיע להם ומאחר והמשקל לא היה מדויק, היו מוסיפים עוד כמה פירורים. אבל הילדים ואב המשפחה חשדו באימם שהיא אוכלת את כל הפירורים שהיא מקבלת בחנות ולא מביאה אותם הביתה לחלוק עם כולם, וכך נמשכו הצעקות תוך חילופי האשמות הדדיות.

אחת הבעיות שלהם הייתה העצלות. על מנת להביא עצים להסקה היה צורך ללכת כברת דרך ולסחוב עצים לחים, אבל הם התעצלו לצאת מהמיטה וכך האם הילתה היחידה שיצאה מהמיטה והביאה את הלחם ומכאן הצעקות

кипяток³¹

של משפחה שלא הייתה מסוגלת להתמודד עם המצוקה הנוראית שנכפתה עליה.

וכך עברה לה המחצית השנייה של החורף הקשה בסינוגה, חורף שנתן את אותותיו בבריאותנו והשפיע על גורלנו בעתיד.

רצינו רק לברוח משם מבלי לחשוב מה יהיה הלאה וכפי שהתברר לנו, החורף השני בסיביר היה קשה מהראשון ובהתקרב האביב של שנת 1942, חיכינו להפשרת הנהר ולאנחה שתגיע לסינוגה ומשזאת הגיעה, עשינו הכל על מנת לעלות עליה ולברוח מסינוגה לבודייבו כאמור גם היא לא הייתה מציאה גדולה.

הצלחנו למצוא איזה חדר בעזרת מכרים וכבר התחלנו לבחון כיצד מצליחים לברוח גם מהמקום האומלל הזה בודייבו. אבל הידיעות שהגיעו מהדרכים שבהם אנשים ברחו, היו איומות. אנשים מתו בהמוניהם ורק מעטים הצליחו לצאת מהטייגות של סיביר. רק בודדים שנוותר עליהם מעט זהב בעזרתנו יכלו לשחד מישהו וצעירים וחזקים במיוחד יכלו לשרוד את תלאות הדרכים ולהגיע למקום סביר יותר. העובדות האלה גרמו לנו להחליט להישאר לפי שעה בבודייבו, כי כפי שהבנו אין לאן ואין איך לברוח.

שוב הייתי היחיד שיצא לעבודה, אבל בבודייבו העבודה הייתה נעימה יותר, בפרט שהיו בסביבה הרבה יהודים, והתמקדה בסבלות. נשאנו שקי קמח מבטן האונייה וכל שק שקל כ-100 קילוגרמים. היה צורך לשאת את השקים על מעבר צר של קרשים והיא הייתה למעלה מכוחותיי הדלים. עדיין לא מלאו לי עשרים והייתי אחרי שני חורפים קשים בתת תזונה, אבל ניסיתי להחזיק מעמד כי בעבודה הזאת גם התאפשר לנו לאכול יותר וגם הצלחתי לגנוב קמח לטובת המשפחה ומעט הקמח בהחלט סייע לכולנו.

העניין לא נמשך זמן רב. באחד הלילות בו היה עלי לעבוד במשמרת לילה, נדברתי עם אבא שיבוא בשתיים בלילה בערך, קרוב למקום העבודה ואני כשאצא עם שק קמח על הגב אסטה מעט מהדרך. לצורך כך לבשתי מכנסיים עם כיסים גדולים שאמא תפרה לי ובמהלך הערב מילאתי אותם אט אט, בקמח וכשיצאתי ראיתי לפתע שהמקום מוקף בשוטרים.

הספקתי לסגת בחזרה, שפכתי את הקמח מהמכנסיים וחזרתי ריק לאבא שהמתין לי, לדווח לו על מה שקרה. אבא בעצמו שם לב למארב השוטרים

ושמח שיצאנו מהעניין בלא קמח ובלא פגע, אבל למחרת התברר כי אחד הבחורים הסבלים נתפס עם 2 תפוחי אדמה בכיסיו ונשפט לעשר שנות מאסר. כשהתברר לנו שלא ניתן לגנוב קמח, התחלנו להתפטר מהעבודה, ובהיותנו אזרחים פולנים, השלטונות הנחו לנו לנפשו.

אני נימקתי את התפטרותי בגילי הצעיר והסברתי שאיני יכול לעמוד בעומס העבודה הקשה. הרוסים הבינו את הרמז ומאחר וחששו להישאר ללא פועלים, כי כל הצעירים גויסו, החליטו בעזרת רמז מגבוה, לאפשר לפועלים לגנוב תוך העלמת עין.

אחד מאלה שעבד יחד איתי היה שמעון צוויבל. העובדה שהוא נשאר בעבודה עד לשינוי המדיניות, גרמה לכך שמשפחתו הייתה במצב מצוין. אני כבר לא יכולתי לחזור לעבודה בגלל הנימוק שנתתי לגבי חוסר יכולתי להתמודד עם הקושי שבעבודה. יכולתי רק להצטער על שלא החזקתי מעמד עוד כמה ימים, כי הייתי יכול להביא הביתה עוד קצת קמח ומצבנו היה משתפר מאוד, אבל את הנעשה לא היה ניתן להשיב.

בינתיים התחלתי לעבוד בלעסא טסקי, המחסן המרכזי של העצים שהגיעו ברפסודות מכל האזור למעין נמל. אנחנו משינו את העצים מהרפסודות והעלינו אותם למחסן המרכזי. משם חולקו העצים לכל הצרכים שבעיר ובפרט למכרות הזהב.

היינו מספר יהודים בעבודה הזאת ועם אחד מהם הצלחתי לשמור על קשר גם כאן בארץ, קובה קרפף שאף הוזמן והשתתף בחתונות ילדי. כשנפגשנו נהגנו להפליג בזיכרונות מהעבודה המשותפת בבודייבו ובלעסא טסקי. אחד הסיפורים שבהם נזכרנו וגרם לנו לצחוק ביחד היה סיפור הסובחוז בבודייבו. סובחוז היה הכינוי הסובייטי לחווה חקלאית ממשלתית, בניגוד לקולחוז שהוא חווה חקלאית משותפת של האיכרים המתחלקים ברווחים אם ישנם, אך יותר שכיח לחלוק בהפסדים. בסובחוז למעשה כולם הם שכירי הממשלה ומקבלים משכורת על עבודתם וגונבים כמה שניתן. מי שנתפס נשלח לכלא וגם שם עובדים וההבדל בין העבודה בחווה ממשלתית לעבודה בכלא, לא ממש ניכר.

בסובחוז הזה הייתה מסעדה לפועלים; ומתוך סיבות של שיתוף אינטרסים היה הסכם בין הסובחוז ובין הלעסא טסקי שלנו, שהחל משעה 12:00 בלילה ועד אחת אחר חצות, אנחנו יכולים לאכול בחינם אם נשאר אוכל. אנשי

הסובחוז השתדלו שיישאר קצת אוכל ובעיקר מרק כרוב. הכרוב לא הספיק להבשיל בשדה וטבעו של הכרוב שקוטפים אותו טרם זמנו, הוא בצבע ירקרק שחרחר וטעמו מר. רק לאחר שמבשיל ומקבל את הצבע הלבן הוא מקבל מתיקות. אבל שם באזור בגלל הקיץ הקצר, לכרוב מעולם לא ניתנה שהות להבשיל, ומהכרוב במצבו הזה, עשו מרק.

כשהיינו גומרים את העבודה, היינו פותחים בריצה על מנת לגמא את המרחק בינינו ובין הסובחוז שהיה מרוחק כשני קילומטר, על מנת לאכול מהמרק ולעיתים אף שאריות נוספות של אוכל. מובן שבעבורנו המרק הזה היה מחייה נפשות ממש. מלאנו את בטננו בכמה צלחות מרק וזה היה מצוין.

בינינו היה בחור גבה קומה אחד וחיים שמו. חיים זה היה רעב תדיר ולא היה מסתפק בשתיים שלוש צלחות מרק. הוא היה מוריק אל קרבו את כל תכולת הסירים ואוכל כל מה שהיה ולעיתים אף כעשר צלחות מרק כרוב. וכשהיינו הולכים הביתה, היה מקבל שלשול והוא היה מתחנן שנמתין לו ולא נשאיר אותו לבד בדרך והיה מבטיח שזו הפעם האחרונה שהוא הגזים ולמחרת יהיה זהיר יותר.

אבל כשהגיע ליל המחר, וחיים דגן היה רואה את הסירים, היה הבולמוס תוקף אותו ושוב לא עוזב את הסירים עד שהערה אל תוכו את כל תכולתם. ושוב בדרך היה עוצר לשלשל ומתחנן בפנינו, עד שהסיפור נמאס עלינו והיינו משאירים אותו לשלשל לבד.

כך הודות למרק הכרוב, מצבי היה טוב אם כי מצב המשפחה היה פחות טוב, מפני שהיה אסור לקחת שאריות הביתה. אף על פי כן, יחסית לסינוגה, מצב המשפחה שופר ובתקופה זו מכרנו עוד כמה חפצים שנותרו בידנו וקנינו עוד אוכל מעל המוקצב להחיות את נפשנו, והייתה אפילו תקופה שקנינו קמח בשוק השחור ואמא אפתה עוגיות. פראניקיס קראנו להם שם. ואבא והילדים מכרו אותם ברחוב. זה עזר במעט, אבל המצב נשאר קשה.

איני זוכר מדוע אמא הפסיקה עם האפיה, אך זה נפסק והרעב המשיך להיות אורח קבוע בביתנו. היינו מנסים ללקט פטריות וזכור לי מקרה בו הלכנו ללקט פטריות פעם אחרי הגשם והצלחנו ללקט כמות גדולה מאוד ואותה בישלנו. ואני אכלתי כנראה כמות מוגזמת מהם.

בעת שהלכתי לעבודה, התעלפתי ואיני יודע מה ארע עד שהתעוררתי בבית חולים. כשפקחתי את עיני, חשתי רעב גדול וביקשתי מהאחיות משהו לאכול, שהרי לכל בן אדם מגיע אוכל, גם בבית החולים. אבל האחיות צחקו עלי ואמרו לי כי ההוראה לגבי כי עלי לצום מספר ימים ולהסתפק בשתייה. כששמעתי את "חוות הדעת" הזאת, חשתי ייאוש ורעב איום והרגשתי שהשהייה בבית החולים הזה תקרב אותי אל סופי.

לפתע בעודי מיואש וחושב מה לעשות, שמעתי קול חלוש קורא בשמי: "יעקב, יעקב". אני מסתכל סביבי ורואה פנים מוכרות. ניגשתי למיטה ממנה בקע הקול ושם שכב חיים גולדברג ז"ל, בחור כבן שלושים, ששהה איתנו יחד בצריף בקילומטר ה-14 בטאנארך ובקושי מסוגל להגות מילה מרוב חולשה. והוא שואל אותי מפני מה אני בבית חולים. סיפרתי לו את סיפורי והוספת כי האחיות הודיעו לי שלא יספקו לי מזון במשך כמה ימים.

חיים מאותת לי להתקרב אלי ולוחש לי להרים את הכרית. מתחת לכרית היו מוסתרות פרוסות לחם, שהוא הסתיר לפני כמה ימים והוא אומר לי: קח את הלחם ותאכל.

אני שואל אותו מהיכן יש לו את הלחם הזה והוא עונה לי שהוא כבר לא יכול לאכול והוא שמח שללפחות יוכל לעזור עם הלחם הזה לידיד שהוא מכיר כי הוא לא זקוק לו יותר מאחר והוא חש שקיצו קרב.

לקחתי את הלחם ממנו בכאב גדול ונשארתי לשבת ליד המיטה, מנסה לנחם אותו ולהסיח את דעתו ממצבו המיואש. אבל הוא החזיר לי חיוך שנחרט בזיכרוני כמי שאומר: המשך לדבר דברים בטלים אם זה נוח לך, אבל אני יודע בדיוק מה מצבי. ואמנם לאחר כמה ימים הלך לעולמו.

בינתיים הופיע אבא בבית החולים. לאחר שלא חזרתי הביתה לאחר העבודה, הלך לחפש אותי בעבודה, אבל שם לא ידעו לספר לו שום דבר ואז החליט לנסות לחפש אותי בבית החולים ושם אכן נפגשנו.

לאחר שסיפרתי לו את הסיפור ותיארתי לו את מצבי בבית החולים שלא רוצים לתת לי אוכל "בגלל מצבי", החלטנו שאבא יביא לי בגדים מהבית ואני פשוט אברח מבית החולים, כי בבית החולים לא רצו להחזיר לי את בגדי מאחר וראו בי חולה מסוכן.

וכך היה. אבא הביא לי את בגדי ואני התלבשתי בהסתר וחמקנו לנו מבית החולים. בכל אופן מאז, אפילו ריח קל של פטריות היה גורם לי להקיא.

פרק 14 : שמואל מתאחד עם המשפחה

המצב בבודייבו היה ללא שינוי. אנשים ניסו לברוח משם כי המשך הישיבה שם היה ללא טעם וללא תכלית. הרעב היה גדול והסיכוי לשינוי היה אפסי. מקומות העבודה היו מוגבלים ולא צמח שם שום דבר למעט הכרוב שנאכל שחור וגם הוא היה בצמצום, כך שהחלום היחידי של אנשים היה לברוח משם. אבל הבריחה בנסיבות של המלחמה והשלטון הסטליניסטי, היו בלתי אפשריות, בוודאי למשפח גדולה, וכ הגענו למסקנה שעלינו להמשיך לחכות ולקוות.

בינתיים קרה דבר מרעיש במשפחתנו. שמואל הופיע. קשה להפריז בחשיבות הרושם שזה עשה עלינו, כאילו נפל דבר מה מהשמים, כי ככל שידיעתי מגעת, מאז שבודייבו הוקמה, לא הגיע אליה אף אדם מרצונו החופשי ומיוזמתו הוא.

שמואל הופיע במצב איום ונורא. לבושו היה בלויי סחבות שהיו תלויים על גופו הרזה להחריד. חלש היה ובקושי עמד על רגליו והתקשה להוציא הגה מפיו מחמת חולשתו. אבל מובן שהשמחה היתה גדולה ולאחר שסעד את ליבו, ואני לא יודע מה היה לתת לו אז במצבנו, החל לספר את סיפורו, החל מהחטיפה בלמברג ועד השחרור מקרלו-פינסקי.

התברר שמצבו היה קשה הרבה יותר משלנו. לאחר שתפסו אותם בלמברג, ראו בהם אסירים לכל דבר. הם היו רק אנשים צעירים ובודדים והם הוגלו לקרלו-פינסקי³² שם הקור מתחרה בזה של סיביר. הם נשלחו כסוג של עובדי כפייה בהשגחת חיילים, ללא חופש תנועה ובתנאי רעב ועבודה מפרכת, בקור איום ונורא ותנאים תת אנושיים, בין פושעים מסוכנים שהטילו טרור במחנה ולא אחת גזלו מהם א פת לחמם האחרונה. התנאים הפילו בהם חללים רבים

---

³² לא ידוע ברוסיה על שום מקום בשם קרלו פינסקי. האפשרות היחידה שמדובר בפינסק שנמצאת בבלרוס שהיתה תחת שלטון רוסיה ולמעשה היתה רצף אתני, גיאוגרפי ותרבותי עם רוסיה ושם בפינסק אכן שורר קור נוראי ויש שם כנסייה מפורסם ושכונה בשם סנט קרלו ושכונה בשם קרולין ואולי זה המקום בו שהה שמואל.

ומהאלפי שנחטפו בלמברג שרדו רק בודדים ואלמלא שוחררו המעטים וביניהם שמואל, בעקבות הסכם שיקורסקי-סטאלין, ספק אם היו שורדים. מי שמכיר את הפשעים שהקומוניסטים ביצעו בצורות שונות של רצח עם, שנבלעו בתהום השכחה.

כאן אכניס קטע שנכתב על ידי אנגלי שאביו פעם מטעם הביון הבריטי במהפכה הקומוניסטית, על מנת להמחיש את האכזריות, גם זו שקדמה לסטאלין, בימי לנין וחבורת הפושעים שלו, וזאת על מנת להמחיש כיצד התנהגו הקומוניסטים לבני עמם.

גם ממשלת בריטניה קיוותה למפלת הבולשביקים, אך לא היתה מסוגלת להאמין כי המשטר הסובייטי של טרור ועריצות, שכמוהו לא נשמע עד אז בהיסטוריה - יוכל להימשך. שדרים שהגיעו למשרד החוץ, תיארו את פעולת הציקה כ"מציגות באור ורוד את תולדות המהפכה הצרפתית והאינקוויזיציה הספרדית". התצלומים לא ניתנו לדפוס מרוב זוועה.

מאות ואלפים חפים מפשע עונו ונרצחו באכזריות שלא תאמן. הקומוניסטים נהגו להפשיט את קורבנותיהם מבגדיהם, לשבור את זרועותיהם ורגליהם, לנקר את עיניהם, ולקצץ כמה מאצבעותיהם, או כף יד, לפני שדקרו את כל גופם בכידונים או ניפצו את גולגולותיהם בקרדומים. הם כרתו אשכים מגוף הגברים, ונשים רבות - ואפילו ילדות צעירות שטרם הגיעו לגיל עשר, נאנסו לפני שנרצחו.

שדרים אחרים סיפרו על אנשים שפיותיהם בותקו בכידונים ולשוונותיהם נקצצו. מאות קצינים לשעבר מצבא הצאר עונו בכך שכותפותיהם הוצמדו במסמרים לכתפיהם, ואחר כך נכבלו עירומים בחוטי תיל והורדו לבור שנכרה בקרח עד שקפאו למוות. אינספור בני אדם אחרים נשרפו חיים, נקברו חיים, הושלכו לבארות כדי לטבוע בהם או הונחו בבורות גז במכרות כדי שיחנקו שם למוות. קורבנות שמזל שיחק להם, נורו למוות או ראשם נערף בחרב. זקנים נתלשו מעל הפנים, יחד עם הבשר, מחטים לוחטות נתחבו אל מתחת לציפורניים, אפים נקטעו. כמה קורבנות נוסרו לנתחים וניתנו למאכל לכלבי הרחוב... באודסה, כמה מאות קצינים

מצי הים השחור הומתו למחצה בקיטור רותח ואחר כך הוטבעו בים, או נקשרו לקורות עץ ונדחפו לתוך כבשני האוניות³³.

כאן אפסיק ואציין רק כי מעשי הזוועה האלה בוצעו במאות אלפים בבני עמם והיו מקדמה למסע הרצח הגדול של סטאלין.

יצוין שסטאלין לפני שהחל את מסע הרצח שלו, היה יכול לשמוע את אחד הקולגות שלו זינובייב, ממליץ להרוג מיליון איש או יותר כדי להעביר מסר לכל אלה שהתנגדו למהפכה הקומוניסטית. זינובייב אגב, היה יהודי במוצאו, יליד אוקראינה ושמו, לפני ששינה אותו כמנהג יהודים רבים שרצו לברוח מעברם, היה הירש אפלבאום, לכל מי שחושב שאצלנו לא נולדים חלאות כאלה. זינובייב ויהודי נוסף קמנייב היו ביחד עם סטאלין השלישיה המנהיגה של ברית המועצות לאחר מות לנין ואז כעבור זמן, סטאלין השתלט על ההנהגה וזינובייב הוצא להורג ב- 1936. אחותו של זינובייב - ד"ר דינה ורלינסקי עלתה לארץ וחיה כאן עם משפחתה.

זה היה צוהר לרוסיה הקומוניסטית של טרום מלחמת העולם השנייה, וכמובן במהלך המלחמה בה נהרגו מיליוני רוסים, מצבם של היהודים ובוודאי של הפליטים, לא יכול היה להיות טוב יותר.

ההסכם ששחרר את שמואל וחבריו, הגיע כאמור כמעט מאוחר מדי. רובם התקשו לעמוד על רגליהם, לא היו להם בגדים ראויים ולא היה להם כוח לעבוד.

מידי פעם השלטונות נהגו לעצור אותם לחקירות מפני שהם נראו כמו פושעים שנמלטו מבית הסוהר, אבל אחינו שמואל הצליח איכשהו להגיע לארצות החמות בטשקנט ודז'אמבול, מקום בו התרכזו יהודים רבים שהשתחררו מהיערות והגיעו לארצות האלה שבגלל מזג האוויר הצליחו לייצר אספקת מזון סדירה וגם ניתן היה לשמור על קשר עם העולם.

³³ הקטע נלקח מספרו של לוקהארט שנקרא רב מרגלים ריילי ובו סיפורו של יהודי אחר שהוגדר על ידי מומחי הביון כמרגל הנועז והמוצלח ביותר אי פעם.

אנחנו שהיינו נידחים בקצה הארץ, לא יכולנו להגיע לשם, אבל מי שרק היה יכול הגיע לאזור. שם בדז'אמבול הוא פגש את אחיו הצעיר של אבינו הדוד משה'ה ומשפחתו שהגיעו לשם לאחר שחרורם מקראסנויארסק ומהם נודע לו על מיקומנו שכן הצלחנו לקיים מעט קשרי מכתבים באופן ארעי.

וכשנודע לשמואל היכן אנו בבודייבו, החליט לצאת לדרך, בבריאות רופפת, ללא לבוש מתאים, בלי תעודות וללא אגורה בכיסו ובלי היתר מהמשטרה שבלעדיה לא היה יכול לקנות כרטיסי נסיעה, גם אילו היה לו כסף.

הוא חש שאין לו מה להפסיד ויצא לדרך. לנוכח כל האירועים בזמן המלחמה והטרור הסטליניסטי, הסיכוי הריאלי שלו להגיע אלינו היה אולי אחד למיליון. מצבו היה בכי רע, והדרך היתה קשה ועויינת והוא מחוסר כל אמצעי קיום. אבל בדרך שניתן להגדיר אותה רק כנס ופלא, הוא הצליח לעבור את הדרך והאירועים שקרו לו בדרך, לבדם היו יכולים למלא ספר הרפתקאות שלם.

לשם המחשה אביא כאן את אחד מהסיפורים שסיפר לנו.

כל הדרך התנהלה ברכבות משא והיה עליו לכוון היטב את הרגע בו יכול היה לקפוץ על הרכבת לפני שהיא זזה, לקפוץ עליה בשניות האחרונות, תוך שהוא מוצא מסתור בין המטענים שעליה. אילו היה עולה מוקדם מדי, היו מגלים אותו ומשליכים אותו מהרכבת, או במקרים אחרים היו מוסרים אותו לידי המשטרה. לעיתים התמזל מזלו והיה מוצא דבר מה לאכול על הרכבת, ולעיתים הצליח לעבור עם רכבת אחת מסלול של מאות קילומטרים, אם כי היו מקרים בהם נסע מאות קילומטרים בכיוון הפוך ליעדו..

וכך התגלגל מתחנה לתחנה עירום ורעב עד שהגיע לתחנה שהייתה גדולה מהרגיל. הוא לא הצליח להיזכר בשמה מרוב שהיה מטושטש מעייפות ורעב.

מצבו היה בכי רע מאחר ומספר ימים לא באה אל פיו כל פירור מזון והתחנה שורצת אנשי צבא ובלשי אנקוו", אך הוא בצעדים כושלים פוסע נכחו וכבר אינו מסוגל לעשות מאומה, מלבד לנסות ולהשיג דבר מה לאכול ובכל רגע צפוי שייגש אליו שוטר או בלש ובהיותו מחוסר ניירות, יישלח למעצר ובתנאים ששררו שם סופו היה קרוב.

עודו מתקדם בצעדים כושלים, ניגש אליו קצין גבוה שחזהו עטור מדליות ושואל אותו: "מהיכן נפלת לכאן, האם אתה אסיר נמלט או סתם פושע?!"

ושמואל בכוחותיו האחרונים מנסה להסביר לו מה הוא ומה מטרתו היחידה, להגיע למשפחתו ולהתאחד איתה. הקצין ששמע את דבריו, לוקח את הפליט השחוף והמרופט, מושיב אותו בפינה נידחת ושם לפניו אוכל.

גם לקצין גבוה בימי המלחמה האלה, לא היו עודפים ושמואל לא ידע מהיכן הביא את כמויות האוכל האלה, אולי עמד לרשותו מחסן אוכל גדודי או חטיבתי, מכל מקום הוא עמד והביט כיצד שמואל מערה לתוך בטנו הצמוקה כמויות אדירות של אוכל עד כדי סיכון לעצמו³⁴. לאחר מכן מילא את תרמילו ביתרת האוכל ככל שנכנס והקצין הורה לו להתנדף משם, שלא יראה על מנת שחיו לא יהיו בסכנה.

שמואל רצה להודות לו, אך הקצין לא הקשיב והאיץ בו למהר ולחפש מקום מסתור. שמואל שיער כי קרוב לוודאי שהקצין היה יהודי, אם כי מבחינתו הוא היה המלאך הטוב שבא להושיעו.

שמואל מצא לעצמו פינה נסתרת שבה יוכל לישון לאחר כמויות המזון האדירות שאכל, ונרדם מלא תקווה שהינה כעת יוכל להגשים את חלומו הכמעט בלתי אפשרי ולהצטרף למשפחה.

הסיפור המלא כיצד שט בשלושה נהרות ארוכים וחצה את הגשר היבשתי ביניהם, בהיותו מזה רעב, חולה מאוד ולבוש רק בבלויי סחבות, הינו רצף של אירועים החורגים מהבנתנו, אך מי שמכיר את שמואל ואת עוז ליבו, ידע כי אם יש אדם המסוגל למסע כזה, הרי זה שמואל.

---

³⁴ ידועים המקרים הטרגיים של אלה ששחררו ממחנות ריכוז הנאצים והתחילו לאכול בכמויות ובמהירות ומתו כתוצאה מהזלילה לאחר תקופת רעב ממושכת בה הגוף לא היה רגיל לכמויות האוכל.

פרק 15 : נפרדים מאבא

לאחר ששמואל חזר והצטרף למשפחה, עברו כמה ימים והוא החל מתאושש ומקבל צורת אדם, אם כי בתחילה מצבו לא אפשר לו לעבוד, אך בהדרגה החל משתלב בחיי המשפחה ובמאמצי הקיום. אולם השמחה לא הייתה שלמה מאחר ואבא הלך ונחלש. הוא לא התלונן על שום דבר במיוחד, אך ראינו שהוא חולה ואפילו חולה מאוד ואנו היינו חסרי אוניס.

בבדייבו היה בית חולים, אבל לא כזה שהיה יכול באמת להושיט עזרה אמיתית לאדם חולה. לא היו רופאים ראויים לשם, לא היו תרופות ולא כל מיכשור רפואי ובנוסף לכך, לא היה כל רצון מיוחד לעזור לחולים להחלים, לא מבחינה רפואית ולא מבחינת תזונה. היו בעיקר כמה מיטות ואחיות שהסתובבו ורופא שעניינו בחולים היה מועט ביותר. עיסוקו העיקרי של הסגל הרפואי שהיה רעב תמידית כמו שאר האוכלוסייה המקומית, היה בניסיון לגנוב כל מה שניתן מהחולים או להוציא ממה שקיבל בית החולים כהקצבת מזון זעומה. בית החולים היה רק מקום שבו ניתן היה למות באיטיות.

בשלב מסוים, מחוסר ברירה, נכנס אבא לבית החולים, ומתוך חולשתו וייאושו שאין בכוחו לשנות את המצב, התחיל לאבד עניין בכל הסובב אותו. מצבו הלך והידרדר מיום ליום ואני הגעתי לבקרו מידי יום. הוא נשאר בבית החולים תקופה די ארוכה ובמשך זמן מסוים אסרו על ביקורים, אך מאחר והוא שכב ליד החלון, הייתי מגיע ונעמד ליד החלון והיינו משוחחים.

מצבו התחיל להזכיר לי את מצבו של חיים גולדברג שפגשתי בבית החולים לפני מותו. הדבר חזר על עצמו גם אצל אבא כאשר יום אחד הציע לי את הלחם שהחביא תחת הכרית ואמר שהוא לא מסוגל לאכול יותר וחשתי חסר אוניס נוכח קיצו המתקרב.

אך גם בימיו האחרונים התעניין במהלך המלחמה ויום אחד סיפרתי לו ששמעתי שמוסוליני נפל ויש ממשלה חדשה באיטליה³⁵ והבריטים

---

³⁵ השיחה שהתקיימה עם סבא מיכאל הייתה טרם זמנה. נפילת מוסוליני יכולה להתייחס לשני תאריכים. מוסוליני הודח על ידי מלך איטליה וממשלתו בספטמבר 1943 אך ביולי ערב מותו של סבא מיכאל, כבר היה ברור שאיטליה לא ממשיכה לתמוך במוסוליני וערעור משטרו כבר נראה באופק. לאחר הדחתו בספטמבר, הנאצים התערבו ומוסוליני המשיך לשלוט כבובה של הגרמנים בחלק קטן של איטליה, באזור לומברדיה, עד 27 לאפריל 1945, הדבר היה כבר סמוך לסוף המלחמה.

מתקדמים לאורך החזית. הבשורה הזאת עודדה מאוד את אבא והוא אמר לי: "אתם עוד תזכו לחיות כמו בני אדם לאחר המלחמה, בעולם אחר, טוב יותר, אבל אני כבר לא אזכה".

אבא לא ביקש דבר כי ידע שאנו חסרי אונים וקיבל על עצמו את ההמתנה בשקט ובשלווה, במצב שלא היה ניתן לחמוק ממנו ולא היה את מי להאשים בכך שמסכת של חיים קצרים מדי, אך מעניינים ועתירי מעש והצלחות, הלכו ודעכו לנגד עינינו באופן טרגי במלחמה אכזרית.

אבא הוכרע והלך לעולמו בימים שכבר דומה היה שהאור נראה בקצה המנהרה³⁶, אבל אבא לא זכה לכך. ככל שזכרוני מגיע, זאב ואנכי הלכנו לבי העלמין הכללי שהיה שם וחפרנו לאבא את הקבר שבו נטמן. אני לא זוכר שמישהו אמר לנו היכן לחפור ומה לעשות. אף אחד לא התערב ולא התעניין. האדישות בעולם החרב והמלא מוות שלט בכל ואנחנו חפרנו קבר במקום שנראה לנו ואחר כך הלומי צער ויגון ליווינו את אבא למנוחת עולמים.

הצלחנו לארגן בכוחות עצמנו מצבה, ובכך נסתם הגולל על מסכת עשירה של חיים סוערים ורבי מעש, של אדם שלא הספיק להגשים את כל החלומות והתקוות. חשנו בצער עמוק במיוחד לנוכח המחשבה שאבא ידע עוד בטרם התפרץ הר הגעש הזה לכלותינו, שעלינו לברוח מפולין, וכמה היה חבל שלא הצלחנו להגשים דברים שידע שהם נכונים והיו בבחינת נבואה.

לאחר פטירת אבא התחלנו לחשוב ביתר שאת על עזיבת בודייבו. שמואל התאושש והחל לקחת פיקוד על המשפחה ולתכנן איך יוצאים מכאן כמה שיותר מהר והנה קרה דבר מה שעזר לנו להגשים את משאלת הלב ולעזוב את בודייבו.

---

³⁶ סבא מיכאל הלך לעולמו ב-17.7.43 כמה חודשים לאחר שהגרמנים נבלמו בשערי מוסקבה. במהלך 1944 הגרמנים הפסידו בחזיתות רבות ואיבדו רבים משטחי הכיבוש שלהם, כשכוחות הברית התקדמו מכל הכיוונים, אולם עדיין עמדה בפניהם מלחמה אכזרית וקשה שנמשכה עוד כשנה וחצי עד סיומה. ארה"ב שלחה בתקופה הזאת, משלוחי סיוע בין היתר, מזון רב לברית המועצות, אולם רק מעט מאוד ממשלוחים אלה הגיע להמוני האנשים בעורף שסבלו מתת תזונה חמורה במלחמה וככל שמרחיקים לתוך סיביר, כך היו המשלוחים דלים ביותר.

פרק 16 : קודחים נפט

יום אחד הופיע בעיירה גוי רוסי, שהציע לבוא ולהירשם אצלו לעבודה ובתמורה יוכל לצאת עם כל משפחתו מבודייבו. לאן? לא ידענו, אבל משאת הנפש הייתה לברוח מחור המצוקה הזה.

בתחילה היה הדבר נתון בסוד, אך הסוד כדרכם של סודות הלך והתפשט עד שהפך נחלת הכלל. התברר כי הרוסי הזה הוא חובב שתייה משובע, והצלחת המיון אצלו תלויה בעיקר בדבר אחד: כמה וודקה יכול הנרשם לספק לו בעת המיון. מרגע שנודע הדבר, החלו היהודים מחפשים אחר כל כמות של וודקה שיכלו להניח עליה את ידם ונראה כי הגוי הזה היה מסוגל בעצמו לשתות את כל הוודקה שהייתה בבודייבו ולא נודע כי באה על קרבו.

בוודקה היה רושם מועמדים ובוודקה היה מוחק את אלה שרשם יום קודם לכן ורושם אחרים ובינתיים שב ומתחבא מאלה שהבטיח להם יום קודם. העניין הפך להיות טרוף אחד גדול ואף אחד לא ידע מה מצבו. כאן שמואל נכנס לפעולה והוכיח כי שב לאיתנו ודאג לרשום אותנו אצל השיכור הזה.

בשעה טובה ומוצלחת הגיע המועד ועזבנו את בודייבו. ביום ראשון בבוקר, לפני העזיבה, הלכתי לבית העלמין להתייחד עם אבא ז"ל ולהיפרד ממנו. בדרך נהרו המוני גויים שהלכו ממכרות הזהב בסביבה לבודייבו ואני הלכתי לכיוון ההפוך עד שהגעתי לבית העלמין. כשהגעתי למקום המוזנח, החלתי מתקן מה שיכולתי, הערמתי עפר נוסף, חיזקתי את המצבה ונפרדתי בצער רב מאבא, פרידה שידעתי שתארך זמן רב מאוד ואיני יודע אם נשוב לפקוד את הקבר פעם נוספת.

אבל זו הייתה המציאות. לא יכולנו להישאר בבודייבו ולא יכולנו לקחת את אבא איתנו. חזרתי מבית העלמין להתכונן לנסיעה שממנה לא נחזור לבודייבו.

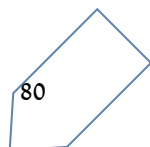
בתמונה, נראית העיר בודייבו בצילום אוויר, מוקפת יערות והנחש השחור הוא נהר ויטיס, שהעיירה שוכנת על גדתו. אגב בודייבו מעולם לא התרוממה מגודל של עיירה קטנה וגם ב-2025 נמנו בה בקושי 7500 תושבים, עוד פחות מאשר היו שם חמש שנים קודם לכן.

למעשה, עד הרגע האחרון לא ידענו אם השיכור שלנו יבטיח את מקומנו, שהרי מישהו יכול להשקות אותו וודקה ולקחת את מקומנו.

בסופו של דבר, הדברים הסתדרו ויצאנו לדרך. הנסיעה התנהלה בעצלתיים ואת מרבית הדרך עשינו בנסיעה בנהרות, כשאנו ממתנינים זמן רב בכל תחנה. בעיירה וויטס חכינו זמן רב במיוחד ובינתיים הציעו לנו עבודת סבלות, הצעה שקיבלתי ותוך כדי פריקת סחורות מהאונייה הצלחתי לגנוב כמה דברים, שביניהם היו גם כמה חפיסות תה שנמכרו במחיר גבוה במיוחד, עניין שעזר לנו בהמשך הדרך.

בסופו של המסע הגענו ליעדנו. המקום היה כפר המרוחק כ-120 קילומטרים מאירקוצק, בשם פולובינה. פירוש השם פולובינה הוא 'חצי', שכן בכפר הייתה תחנת רכבת גדולה שהייתה בדיוק במחצית הדרך בין מוסקבה וולדיבוסטוק, כ-5,000 ק"מ לכל כיוון במסילה עברה הרכבת הטראנס-סיבירית, אחת לכל כיוון מידי יום, עובדה שעזרה לנו בהמשך.

הגענו לפולובינה עם השיכור שלנו ומקום העבודה דאג לנו לדיר. היינו 7 נפשות במשפחה ויחד עם משפחה אחרת שמנתה 10 נפשות קיבלנו דירה שהיתה מורכבת מחדר ומטבח, אך מאחר והם היו המשפחה הגדולה יותר, הם קיבלו את החדר ואנחנו את המטבח. מובן שלא היה מקום לתלונות, כי לאחרונה לא היינו רגילים למשהו טוב יותר.

מקום העבודה היה מרוחק כחצי קילומטר ממקום המגורים וכשהגענו לשם, ראינו רק מגרש גדול וריק. מי שהקדימו אותנו שם היו רוסים וביחד היינו אמורים לבנות מבנים שונים לרבות מגדל שאמור היה להתנשא לגובה של ארבעים מטרים ולהתחיל לקדוח באדמה קידוחים להפקת נפט.

השלטונות החליטו כי במקום יש נפט וכדי להוציאו נדרש מגדל קידוח ושאר מבני העזר. כמו כן, היינו האמורים לבנות מבנה לדודי הקיטור שהיה אמור לשרת את מנועי הקידוחים. בנוסף בנינו אורוות לסוסים שהיו במקום והיו בתחום אחריותו של השיכור שלנו. אולם הקמת האורוות התבררה כמיותרת שכן עד שהתרגלו להתקיים ללא מזון, הם התפגרו בינתיים והפכו בעצמם לחלק מתפריט המחנה.

אם בתחילה חשבנו שהשיכור שלנו הוא הדמות הדומיננטית במפעל הקידוחים, עד מהרה התברר כי הוא מחלק את זמנו בין תרגול שתיה ושליחויות ממין שהשתיקה יפה להן, בעבור מנהל המפעל כעוזרו האישי. בתפקיד הזה זכה לאחר שהסוסים שהיו תחום אחריותו העיקרי, עברו לעולם שכולו טוב.

בנינו מבנה לנפח ולנגר, מאחר וכל דבר היינו חייבים לעשות בעצמנו. בפולובינה היו בתי מלאכה ענקיים שהשתייכו לרכבת, אבל אנחנו נאלצנו לספק את כל צרכינו, החל ממסמרים וכלה בחשמל, מייצור עצמי.

לכל דבר היו הקצבות שעל פי החישובים היו אמורים להספיק. למשל, היינו אמורים לקבל כמות מסוימת של מסמרים שהייתה אמורה להספיק למשימות, אבל ההקצבה לא לקחה בחשבון גם את הצרכים בבית של בעלי התפקידים השונים שכל אחד מהם היה לוקח "מעשר" מהכמות שהגיעה ובסופו של דבר כמובן כשהגיעו לצורך האמיתי, לא נותרו יותר מדי מסמרים לעבודה. אז מה עושים. מפרקים מבנה שהוחלט שניתן להסתדר בלעדיו, מוציאים ממנו את המסמרים והולכים לבנות מבנה "ממש חיוני" שלא ניתן להסתדר בלעדיו.

יצרנו בנפחייה גם מסמרים בעבודה ידנית, אך בדרך זאת לא הצלחנו להגיע ליותר מאשר כמה עשרות מסמרים שלא הספיקו. וכשצריך לבנות מגדל, נוסעים להביא את העצים ממרחקים ויש משאית אחת שהיא יותר גרוטאה לא שמישה מאשר משאית ויש מוסך ויש מוסכניקים, אבל אין להם חלפים וכך יוצאת המשאית לדרך וכמובן נתקעת אחרי כמה קילומטרים, והקור נוראי והברירה האם להתעסק עם חלקי מתכת ולנסות להניע את המשאית או לקפוא במקום למוות והסבל בל יתואר.

ואני ועוד בחור מוצבים למשאית כסבלים ולעיתים נדמה שהמשאית זזה קדימה רק מרוב קללות שהנהג אנטוליה מקלל אותה ואת אבות אבותיה ומאחר והיא כבר אינה יכולה לעמוד מול הקללות שלו היא זזה בסופו של דבר. ולאחר שמתגברים על הקשיים, מביאים את העצים למנסרה שליד פולובינה ומאחר והם מקבלים הוראה ממוסקבה, כי הקמת המגדל חשובה מאוד, הם מבטיחים לנו כי יעשו כל מאמץ לנסר את העצים ולשלוח אותם בהקדם.

רק מי שניחן בתמימות גדולה מאוד, יכול לחשוב שהם אכן בצעו את העבודה וינסרו לנו את עצים. הם אולי יהיו מוכנים לעבוד אם יקבלו איזה שוחד בצורת מוצרי מזון או כל דבר שיביא להם תועלת. ואחרי כמה נסיעות סרק למנסרה שגורמת לנו לחזור בידיים ריקות, ועם רמזים גסים למוצרים שהם ממתינים להם, מצטרף אלינו הנטשלניק עם ערמת המוצרים אותם השיג בדרך לא דרך ושם הוא "מתייחד" עם מנהל המנסרה.

השניים שותים ביחד בקבוק וודקה או שניים, מרעיפים קללות על כל העולם ועל הקומוניזם הארוך, אבל הדורון עשה את פעולתו ויש לנו עצים על מנת לבנות את המגדל בחורף 1944.

האדמה קפואה כי צריך לחפור יסודות די עמוקים, אבל ברוסיה של 1944 אנשים הם לא מסמרים ומהסוג הזה לא חסר, ואם צריך יחפרו בשיניהם וכך הולך ומוקם לו המפעל ואנו במפעל לקידוחי נפט בפולובינה.

הסיפור של אביגדור האח הצעיר

בהיות אביגדור, צעיר הבנים בן 80³⁷, הוא רואיין לעיתון הארץ עם אשתו השנייה אסתר (אשתו הראשונה מזל נפטרה) ומעניין לראות את נקודת מבטו של הילד אביגדור.³⁸ כשהזיכרונות הממשיים שלו מתמקדים בפולובינה דווקא. להלן סיפורו:

משתתפים: אביגדור (80) ואסתר (77). לשניהם אלה נישואים שניים. הבית: "8 בתים מבית העם", בלי גדר. בחזיתו צאלון נאה ופורד פוקוס, בעורפו לולים דוממים וקלנועית. פוסעים על מדרכה מוצלת לאורך קיר שפריץ שמתגנדר בפרפר כחול דקורטיבי, חולפים על פני בולדוג אימתני וגמד טוב-לב (שניהם מחוס), מתייצבים נוכח דלת שצופתה בחומר המשווה לה מראה עתיק ונכנסים בעידוד פריחה שמתפרצת מאגרטים תלויים. נכנסים: בפינת האוכל שולחן עדוי מפה לבנה, "סדר הדלקת נרות" (במסגרת) וטלוויזיה שטוחה. מימין מטבח מסודר (עם קופסאות סוכר-קמח לפי הגובה), משמאל סלון עתיר גובלנים, בובות חרסינה, פמוטי כסף, גביעי פורצלן, פסלוני חסידים וסרוויסים לקפה. יוצאים לחדרים. החדרים: שלושה. אחד לאירוח (נכדים), השני לעבודה (מחשב, כל כתיב שלום עליכם וי"ל פרץ), השלישי חדר-שינה. בצד שלה שולחן טואלטיקה עם מראה משולשת ומפל חרוזים, בצד שלו עגנון פתוח ("על כפות המנעול"). היא אחראית על העיצוב, הוא על הספרים, היא אוהבת "שופינג", הוא נאנח ("זו בעיה").

היסטוריה נדל"נית: אביגדור גר במושב תקומה 58 שנה ואל הבית הנוכחי, אותו הרחיב ל-121 מ"ר, נכנס בתחילת שנות ה-70. בזמנו שילם 20 אלף לירות, קיבל 5 דונם צמודים, 20 דונם רחוקים ועסק בכל ענפי החקלאות (רפת, לול, מטעים, ירקות), "פעם היינו פירמה", אומר. היום, בגין בעיות לב, מתקשה ללכת ויש לו היתר הלכתי לנוע בשבתות בקלנועית לבית הכנסת. בית הכנסת: "אנחנו כולנו ניצולי שואה שקלטנו מכל העדות - תוניסאים, מרוקאים, תימנים - ולכולם יש בית כנסת אחד."

עיסוקים: אביגדור חקלאי בפנסיה ("לשעבר אחד הגדולים"), במשך היום יושב עם חברו אהרון כהן ("תימני שאשתו מפולנייה") ולומד גמרא. "הוא גדול עלי", אומר. "אני בור ועם הארץ". חוץ מזה אוהב לדבריו "סתם לקרוא כל ספר שמזדמן". לאחרונה הזדמנו לו עגנון, עמוס עוז והספר של אלעזר שטרן (אלוף במיל").

אסתר: לשעבר גנת, בבקרים הולכת ל"יחידיו" (פעילויות גמלאים במועצה האזורית שער הנגב), שם היא משתתפת בחוגי ציור והתעמלות. מלבד זה מרבה לתור את קניוני הדרום ("גלובס" בנתיבות, "ביג" בבאר שבע), אוהבת גם לראות עולם (את הבולדוג שבחצר הביאה מרומניה) ולבשל.

לבשל: מרק עוף, כרמזאלך, לאטקס, פפריקאש. לפני חודש (בלבד) הפגישה את אביגדור עם הממליגה.

תולדות אביגדור: יליד 1930, בילגוריי, הסמוכה ללובלין, פולין. אביו, חסיד גור ("אבל לא דומה בכלום למה שרואים היום, לא הבלוטי ציציית"), היה בעל מפעל לייצור רשתות ונפות

³⁷ אבא היה אז בן 88

³⁸ הסיפור סופר לאבנר ורלי אברהמי ופורסם בעיתון הארץ ב-16.10.2010

לקמח, אמו סייעה לו בעסקים. משפחה אמידה, 5 אחים, 3 אחיות, בית פתוח ("קראו אצלנו 'היינט' ו'מומנט'"). ב-1939 פרצה המלחמה.

המלחמה: אל העיר נכנסו בהתחלה הגרמנים, אחריהם הרוסים ואחריהם שוב הגרמנים. אביגדור בן ה-9, שלא היה מצוי בפרטי הסכם מולוטוב-ריבנטרופ, מצא את עצמו עם המשפחה על רכבת בדרך מזרחה לאוקראינה. שניים מאחיו אבדו אז. אחד נהרג בתאונה, השני ניצוד למחנה עבודה בארכנגלסק שמעבר לחוג הקוטב ולא חזר. אביו נותר חסר אוזניים והרוסים העלו את המשפחה על משאיות לסיביר. 6 שנים שהו בטייגה הקפואה בהן "אבא נגמר ואמא נגמרה 10 חודשים אחריו". בהמשך, עם אחיו, נדד מאומסק לטומסק, מנובוסיבירסק לקרסנויארסק, עד שנמצאה להם עבודה בעיר הנפט פולובינה, שבה אפשר היה להשיג 600 גרם לחם ליום ("ואני, ילד בלונדיני, נהייתי שם ספקולנט"). ב-46 חזר לבילגוריי כדי לפגוש "גויים שמחכים עם קילשונים", החליט שעתידו בארץ ישראל, הצטרף לבני עקיבא, הגיע לארץ על סיפון האונייה "המעפיל האלמוני" (47), נעצר על ידי הבריטים, הוגלה לקפריסין, ישב שנה במעצר ונחת בפנימיית "אוניס" בכפר סבא ("מהגיהנום פתאום גן עדן").

גן עדן: עם חבריו יצא לפנימיית מקוה ישראל ("חבשנו קסקטים, עוד לא שמענו על כיפות סרוגות"), שהה שם שנה וחצי ("בסקטור הדתי") ולאחר הכשרה בקיבוץ יבנה ("ראינו בהם את המודל של היהודי החדש") התגייס לגדוד הראשון של הנח"ל.

נח"ל: השתתף בסלילת כביש סדום-עין גדי, בנה את גדר הגבול עם מצרים, יצא ל"הגשמה" בשבי ציון (שליד נהריה), חזר ליבנה (כשהגרעין התפרק), עבד כרפתן והכיר את רינה, מי שתהיה אשתו.

המשך: באוגוסט 52 הגיע עם קבוצת חברים לתקומה, היה שם שותף לקואופרטיב שניהל חיים אוטונומיים במושב, ב-57 קנה משק ואז גם נולדו הילדים.

הילדים: מיכאל (56), איילה (54), ציפי (52) ויוסי (46), מהם נולדו 10 נכדים. רינה נפטרה ב-96 ושנה לאחר מותה פגש את אסתר.

פרק 17 : וולודיה והטרקטור

בין יתר הפועלים הוותיקים שהיו שם לפנינו, היה גם טרקטוריסט ותיק בשם וולודיה. תפקידו היה לעמוד לצרכי המפעל בהובלות שונות בעזרת הטרקטור. וולודיה לא היה רק הנהג, אלא גם המכונאי של הטרקטור ועליו היה לדאוג לכשירותו לשעת הצורך. יום יום היה מגיע לעבודה וכשיצא מתחת לטרקטור, נראה כאילו יצא מאמבט שמן, כולו היה נוטף שמן.

המצב הטבעי של הטרקטור מרבית הזמן היה מפורק וחלקיו טבולים בשמן, כנראה לשם סגולה. וולודיה עצמו היה גם הוא כאמור טבול בשמן ונראה כמו חלק מהטרקטור, ואילו היה נוצר מחסור זמני בשמן, די היה לסחוט את בגדיו של וולודיה ומלאי השמן היה מתחדש.

מאחר וולודיה נחשב בין בכירי העובדים, גם טרקטוריסט וגם מכונאי, לא היה לכבודו לבוא בדברים עם כל אחד, והוא נהד להסתובב במפעל כתרנגול נפוח בלול, תמיד אומר חשיבות ונראה כעסוק מעל הראש.

העבודה במפעל התקדמה. הביאו שני דודי קיטור ענקיים, והגיע קרון פחם לתחנת הרכבת. כאמור התחנה היתה כחצי קילומטר ממגורינו והנה הגיע יומו הגדול של וולודיה – כעת יראו כולם את גדולתו וחשיבותו למפעל. כחודש לפני שקרון הפחם הגיע, הוא החל בהרכבה מחודשת של הטרקטור שהחל אט אט ללוש צורה והנה הטרקטור במלוא תפארתו מורכב ומוכן להביא פחם מתחנת הרכבת למפעל.

ואז מתחיל פעולת ההצתה ווולודיה מנצח על המלאכה ולידו עוזרים כל המי ומי, בעיקר הגרזניקים של המשאית, וכוללם עוסקים במלאכה בכובד ראש ובהמולה רבה, כאילו הטרקטור היה מיועד להמריא לירח לפחות.

הטרקטור מצידו, נוח לו במצבו והוא לא ממהר להיות מותנע, אבל אחרי כמה שעות מאמץ עליון, הטרקטור משמיע נהמה, וולודיה עולה על הטרקטור והטרקטור זז. לא להאמין אחד משבעת פלאי תבל.

הטרקטור הגיע לרכבת בשלום, וולודיה דוחק בנו להעמיס כמה שיותר מהר כי חבל על כל רגע, ואנחנו עובדים בכל המרץ, מזיעים וממלאים את הטרקטור בפחם. וולודיה מטפס שוב למעלה על מנת לנהוג את הטרקטור על מלאי הפחם שבו אל המפעל, אך הטרקטור לא חושב כלל לזוז. ריק עור הסכים לנוע איכשהו, אבל מלא, בשום אופן.

כמות הקללות שניתכות על ראשו של הטרקטור העלוב, די היה בהם כדי לשלח טיל למסלול סביב השמש, אבל הטרקטור שמע את עלבונו ולא הסכים לזוז.

בסופו של דבר גררו את הטרקטור לחצר המפעל, וולודיה עמד עליו ופירק אותו לחלקיו, אחד אחד וסך אותם שוב בשמן בחריצות גדולה.

אנחנו חיינו בפולובינה למעלה משלוש שנים³⁹ למעלה משלוש שנים, ובמשך הזמן הגיעו הרבה קרונות פחם, והסיפור היה חוזר על עצמו כל פעם מחדש. היה נוסע לרכבת, אבל פחם לא הביא למפעל מעולם. הוא היה נוסע בין 100 ל-300 מטר ועומד. ו-וולודיה מצידו המשיך להיות הטרקטוריסט והמכונאי של הטרקטור, בכל הכבוד הראוי והמשיך בהכנת הטרקטור למשימה הגדולה לה יועד, הובלת פחם מהרכבת למפעל.

בינתיים בנינו בקצב מהיר את המגדל, כי הקידוח היה תלוי במגדל ויום אחד עמד המגדל על תילו בכל הדרו, כמלך בגדוד. באותו יום הגיעו ממוסקבה פקידי בכירים, לראות את המגדל ולאשר את קיומו על מנת שנוכל לקבל מפרעות על חשבון העבודה.

עודם עושים את דרכם מהמשרד לאתר המגדל, קרס המגדל והפך לערימת עצים חסרת תועלת. הפקידים עוד הספיקו לראותו עומד, אך גם חזו בנפילתו.

שני גורמים חברו יחד לנפילתו: רוח חזקה ולא מצויה שנשבה במקרה באותו היום ואי כשירותו כיאות. היה נדרש לקשור אותו בכבלים חזקים מארבע רוחות השמים ומסיבה כלשהיא לא עשו כן. נס היה שלא קבר איתו גם כמה פועלים שעסקו בשלבי ההקמה הסופיים ועיקר המזל היה שהמגדל בחר להתמוטט לאחר סיום העבודה, כך שהפועלים היו מרוחקים ממנו.

למחרת כששבנו לעבודה, מצאנו שברי עצים מפוזרים בשטח, רובם מרוסקים, כך שלא ניתן להפיק מהם תועלת בבניית המגדל החדש.

לאחר הנפילה שררה אווירה קשה של השפלה, קללות ונאצות מצד המנהלים וגם אנחנו שכבר היינו רגילים לקללות והשפלות, חשנו שהפעם האווירה קשה במיוחד. שתקנו כמו דגים והתגייסנו במרץ למחוק את החרפה

---

³⁹ הגיעו לשם בסוף שנת 1943, כלומר בעיצומו של החורף ויצאו משם סביב שנת 1946 באביב.

ולהדביק את הפיגור בתמורה שעלינו לתת בעבור לחם החסד שאנו אוכלים מידה הנדיבה של הממשלה הסובייטית.

פרק 18 : בלעם

חוץ מוולודיה הטרקטוריסט שבו ראיתי אב-טיפוס למשטר הקומוניסטי לאי יעילות הזועקת לשמים ואין פוצה פה ומצפצף, היה עוד טיפוס במפעל שניתן היה לסווגו כמספר שניים בחשיבותו ומעמדו. הוא היה באופן בלתי רשמי מנהל הקידוחים שהיו אמורים להתחיל על פי התוכנית, כשנה לאחר בואנו לפולובינה. אבל כדרכם בקודש, היה עיכוב של שנה נוספת והקידוחים החלו כשנתיים לאחר בואנו לפולובינה.

הגוי הזה כונה על ידינו בשם בלעם, כינוי שניתן לו על ידי יהושע עקב היותו שתום עין⁴⁰, והכינוי דבק בו מאז.

בלעם היה ממוצא אוקראיני, אנטישמי ארסי ללא תקנה. במשך שנתיים, עד שהתחילו הקידוחים, היה מגיע יומיום לעבודה, מתיישב באחד המבנים שהקמנו שדלק בו תנור, היה מתחמם ונרדם בשינה קלה, נים לא נים. חצי עין היה מחזיק פתוחה לשמירה, שמא ייכנס מנדהו חשוב.

כשהיינו נכנסים לארוחת הבוקר ולמנוחה קלה בחורף הקשה, היה מתנער כמו סוס מרבצו וזה היה אות ומופת שיש לו דבר מה לומר לגבי נושא השיחה שעל הפרק ואם בלעם רוצה לדבר, חייבים להקשיב ולא חשוב מה היה הנושא: מלחמה, או עניין כלכלי או כל נושא אחר. בכל דבר היה מכניס רעל אנטישמי ארסי ביותר. במשך שנתיים לא נקף אצבע, לא התכופף להרים מסמר מהאדמה ודומה שתפקידו היה שם בעיקר לשאת את נאומיו האנטישמיים. יש לציין, שכמו כולנו גם הוא היה רעב כמו כלב וזה כנראה הוסיף על תסכולו האנטישמי.

כשהתחילו הקידוחים, הגיעה סוף סוף שעתו הגדולה של בלעם והוא הזדקף על מנת לקחת את הפיקוד. גם אז לא הראה ניסים ונפלאות; התקלות

⁴⁰ בלעם מתאר את עצמו בספר במדבר פרק כ"ד *נִישָׂא מְשָׁלוֹ וַיֹּאמֶר: נֶאֱמַר בְּלַעַם בְּנֵי בְעֹר, וַיִּקְרָא הַגִּבּוֹר שְׁתֵּם הָעֵינַי. אֲגַב לְקִיּוּמוֹ שֶׁל בְּלַעַם יֵשׁ מִקּוֹר חוּץ תַּנְכִּי מִכְתוּבַת שְׁגִילָה כ- 800-900 שָׁנִים לִפְנֵי הַסְּפִירָה, בְּאִזְרוֹר שֶׁהִזְיָהוּי הַמִּקְרָאִי שֶׁלוֹ הוּא סוֹכּוֹת.*

בקידוח היו רבות לאין ספור, אך כמובן שהאשם העיקרי היה בצידוד הקלוקל שקיבלנו, הצינורות היו נקרעים וזו הייתה תקלה שכיחה מאוד. במקרים כאלה היה צריך להוציא במומחיות את הצינורות שלא נקרעו וכשהיו מגיעים לצינור שנקרע בקידוח, ביו צריכים להכניס לבור הקידוח מכשיר מיוחד שהיה מתברג על הצינור במקום שנקרע, ואם ההברגה הצליחה, היו מושכים אותו החוצה ואת יתר הצינורות. בחוץ היו משחררים את הצנרת מהצינור הקרוע וחוזרים לקדוח.

אבל בעומק של מאות מטרים, לא תמיד הצליחו לחבר את המכשיר לצינור הקרוע, והיו "יורקים דם" עד שהצליחו. זאת הסיבה שלאחר עבודה של שנה שלמה הגענו לעומק של כמה מאות מטרים, בשעה שבעולם המערבי מגיעים לעומק כזה לאחר עבודה של שבוע שבועיים.

מכל מקום, מרגע שעבודת הקידוח החלה, נשללה מבלעם האפשרות לנמנע ליד התנור שכן היה זה מתפקידו לדאוג שהקידוח יתקדם. במקרה של תקלה סדר הפעולות היה כדה: קודם כל היה מקלל קללות נמרצות את אלה שיצרו את הצינורות הפגומים, את החלק הזה היה עושה בנאמנות ובמסירות רבה. אבל מלבד קללות יש צורך גם לפתור את הבעיה וככלות הכל האיש רעב וקשה להשיג תוצאות כשהרעב מטשטש את הגיוןך.

גם לכך מצא בלעם עצה. במפעל היו מספר בחורים רוסיים מהסביבה שמצבם היה טוב משלנו לאין שיעור. הם כמהו לימי חופש בהם היו יכולים ללכת ולעזור בעיבוד חלקותיהם המשפחתיות, כך שבלעם החל לרמוז להם שיש להם אפשרות לקבל פה ושם ימי חופש וזה רק עניין של מחיר.

הרוסים קלטו את הרמזים בקלות והחלו מספקים לו אוכל והוא היה משחרר אותם ליום יומיים מהעבודה. אבל לחם לא היה להם די ובשר בכלל לא, ואז בלעם מצא פטנט: הוא הציע עסקה. כל מי שמספק לו כלב או חתול, מקבל יום חופש תמורתו. העסקה הזאת התקבלה על דעת הכפריים והם קפצו על המציאה.

כתוצאה מהעסקה הזאת של בלעם עם הבחורים הכפריים, החל בלעם תופח לממדים נכבדים, אך במרחק קילומטרים רבים מפולובינה, לא הייתה יכול לשמוע שום נביחת כלב או יללת חתול.

יצוין כי היישוב פוליבינה במחוז טומסק, הממוקם באמצע המסלול של הרכבת הטראנס סיבירית אכן נמצא באחד מאזורי אגן הנפט והגז הגדולים בעולם, כך שהרוסים לפחות במקרה הזה ידעו מה הם עושים. בסביבת פוליבינה יש שדה נפט ענקי בשם פרמיאנובסקיה וחברות כמו רוסנפט וגזפרום פעילות שם בקידוחים רבים.

פרק 19 : המצב הכלכלי משתפר אך אמא לא עומדת יותר בתלאות

ככלל מצבו בפולובינה היה משופר ביחס למצבנו בבודייבו. ראשית, שמואל הצליח להתאושש אט אט מהסבל שעבר עליו וכמשוחרר ממחנה עבודה או מחנה ריכוז, מצא אווון קשבת אצל הרופאים ששחררו אותו מעבודה.

רק אני וזאב עבדנו. זאב כבר הגיע לגיל שחייב אותו לצאת לעבודה ואילו יתר בני הבית היו משוחררים מעבודה. שמואל הצליח לעניין את הרופאים במצבו והם שלחו אותו לבית חולים באירקוצק.

באירקוצק שהייתה עיר גדולה יחסית, היה בית חולים עם רופאים טובים ובזמן המלחמה בית החולים עוד הלך והתרחב. שמואל קיבל שם טיפול רפואי נאות ואף עבר מספר ניתוחים שממש חוללו פלאים במצבו, והוא חזר משם אדם שונה לגמרי, אדם שיכול לתפקד.

אף אחד מאיתנו לא היה אתו ברגעים הקשים שעברו עליו, לפני הניתוח ואחריו והוא בכוחות עצמו, ללא יד מלטפת ובלי מילה טובה שכל כך חסרה במצבים כאלה, עבר את כל התהליך בכוחות עצמו, סיים את מהלך הניתוחים והריפוי וחזר הביתה שלם יותר בגופו.

במצבו המשופר, נטל על עצמו את תפקיד ראש המשפחה. מובן שהוא לא הציע את עצמו לעבודה מאחר ומהעבודה לא ניתן היה להתקיים. אחדים מאיתנו היו צריכים לעבוד, על מנת שנקבל את הזכויות הבסיסיות, בעיקר זכויות לתלושי לחם, אבל מי שהיה יכול להתחמק מעבודה, בוודאי שהדבר היה כדאי. ושמואל הל לנסוע לעיירה סמוכה טטרניחובע, שם היו מספר משפחות יהודיות, והחל לקשור קשרים ולראות מה ניתן לעשות על מנת להרוויח יותר כסף ולהקל על מצבנו.

בפולובינה, היה לכל תושב פרה או שניים וחלקת אדמה בה זרעו תפוחי אדמה ושאר ירקות, כך שתמורת כסף היה ניתן להשיג מצרכי מזון בשוק החופשי.

המשכורת שאנו קיבלנו באותה תקופה בעבור עבודת חודש ימים הספיקה בכדי לרכוש בשוק החופשי חמישה קילוגרם של תפוחי אדמה. אבל כששמואל היה חופשי מעבודה, היה יכול להקדיש את זמנו למסחר ולהרוויח הרבה יותר מאשר הרווחנו מעבודה.

והיה לו לשמואל, עזר כנגדו, אביגדור שהיה עדיין פטור מעבודה. אביגדור הוכיח שיש לו כישרונות מסחריים מעל המשוער והוא הצליח יותר מאחרים במסחר, כך שהצמד שמואל ז"ל ואביגדור יב"א, הצליחו ביחד להרוויח די כסף שהספיק לנו על מנת שנוכל לאכול יום יום אוכל חם, ומידי פעם גם לחם מחוץ להקצבה הרגילה.

כנראה שהמצב היה טוב מדי, כי באותה העת הלך מצבה של אמא והדרדר מיום ליום. המצב המשופר אליו הגענו ובעזרתו יכולנו לפנק אותה במעדנים מידי יום, כבר לא הספיק והיא התקשתה לאכול. טלטולי הדרך מבודייבו לפולובינה והצטברות כל הצרות שעברו עליה, השפיעו כל כך לרעה עד שלא הייתה מסוגלת לעמוד על רגליה ועקבה אחרי כל הנעשה מהמיטה.

שרה לקחה על עצמה את ניהל משק הבית ואנחנו יכולנו רק לעקוב בדאגה אחרי מצבה של אימא מבלי יכולת להושיע. פטירתו של אבא, וכנראה דלקת ריאות בה חלתה בטלטולי הדרך, הביאו אותה אל המיטה, ממנה לא ירדה עוד.

ימיה האחרונים העידו על כל חייה. כמה ימים לפני שנפטרה, כששכבה במיטה במצב קשה, איחרתי לחזור מהעבודה בגלל תקלה במשאית בדרך. כשהגעתי היתה כבר שעה מאוחרת בערב. אמא שכבה במיטה ומצבה היה קשה מאוד, אך מידי פעם הייתה פוקחת את עיניה ושואלת את מי שהיו שם, אם כבר חזרתי מהעבודה. כשנכנסתי, הספיקה לראות אותי וניסתה לדבר איתי, אך הדיבור היה קשה לה מאוד וניכר היה בה שנרגעה מעט. גם במצב של גסיסה וסבל קשה, כל מעייניה היו נתונים לילד שלא חזר בזמן מהעבודה.

שמואל ושרה עשו מאמצים עליונים והצליח לקחת אותה לטשרניחובע ושם נכנסה לבית חולים. הרופא אמר שיש לה דלקת ריאות קשה ומים בריאות, המצב קשה ואין בידו להושיע, ואכן שם נפטרה כעבור כמה ימים.

זה ארע תשעה חודשים ושבע לאחר פטירתו של אבא וחוץ משמואל ושרה אף אחד לא השתתף בהלווייתה. במשטר הסוציאליסטי הנאור שתחת כנפיו חסינו, פטירת אם לא הייתה סיבה מספקת לקבל יום שחרור מהעבודה, ואם אין שחרור מהעבודה, אין אפשרות לקנות כרטיס רכבת לטשרניחובע. אנחנו, אלה שעבדו היינו בבחינת עבדים ולא התאפשר לנו לנסוע לטשרניחובע להתייחד עם זכרה של אמא שכה הייתה נאמנה לילדיה ותמיד הייתה מוכנה להקריב את עצמה עבורם.

שרה הזכירה לי שכשזכינו בסופו של דבר לצאת מפולובינה בדרך לפולין, עברנו את טשרניחובע והרכבת המתינה בתחנה, אז שרה ועוד מי מבני המשפחה מיהרו לבית העלמין להיפרד מאמא. אני זוכר את זה כמתוך חלום, אך איני זוכר מי מאיתנו הצטרף אליה.

החיים בפולובינה נמשכו כרגיל בלי שום מאורע יוצא דופן. זאב ואנכי המשכנו להיות הפועלים, שרה ניהלה את משק הבית, שמואל ואביגדור עסקו במסחר ורחל הקטנה נשארה ביית ללא תעסוקה מיוחדת וכמובן גם ללא בית ספר, מאחר ושם לא עסקו בזוטות מעין אלה.

התרגלנו לקרוא עיתונים והידיעות בשנת 1944 החלו להיות מעודדות, בעת שהגרמנים החלו לנחול מפלות בכל החזיתות.

העיתון העיקרי שיצא לנו לקרוא היה פרבדה המוסקבאי. ברכבת שהייתה עוברת מידי יום בדרך ממוסקבה לוולדיבוסטוק, היה קרון ששימש כמסעדה, מאחר והנסיעה נמשכה כעשרה ימים לכל כיוון. בקרון הזה מכרו גם עיתונים. מחירו של עיתון היה 20 קופיקות⁴¹, אבל המוכרת לא רצתה להתעסק עם עודף והייתה מוכרת חמישה עיתונים ברובל. מי שהיה מצליח לחזור לקרון המסעדה בזמן החניה בפולובינה, היה יוצא נשכר, אבל זה היה מבצע לגמרי לא קל שדרש זריזות מרובה והעזה. אביגדור הצליח בכך והיה מרוויח ארבעה עשר רובל, מאחר והיה קונה חמישה עיתונים ברובל ומוכר

---

⁴¹ קופיקה = מאית הרובל כמו אגורה לשקל או סנט לדולר.

כל עיתון בודד בשלושה רובל. שלושה רובל היה המחיר הרשמי עליו לא היה ויכוח.

אף אחד לא קנה את הפרבדה על מנת לקרוא בו. על הידיעות שבעיתון לא היו מבזבזים שלושה רובלים, שהרי קריאת עיתון היא עניין קפיטליסטי. את החדשות היו מודיעים ממילא ברמקולים קולניים. הפרבדה שימש לצרכים אחרים, בעיקר עישון והיה לו בכך יתרון גדול וניתן היה לגלגל ממנו המון סיגריות בגלל גודלו. התוצאה הייתה שמי שהצליח להתגנב לרכבת ולרכוש את חמשת העיתונים ברובל, היה יכול להרוויח יותר מפועל שעבד כל יום יותר משתים עשר שעות.

אבל בכל מקרה לא היה מדובר בעניין קל. ראשית הרכבת הייתה צריכה לעצור בשעה אחת בצהריים, אך לא אחת הייתה מאחרת ומגיעה כארבע עד חמש שעות מאוחר יותר, מאחר ואיחור של כמה שעות, לא ממש נחשב ברוסיה עניין יוצא דופן. וכך, היו יושבים וממתנים לרכבת ולא אחת אביגדור היה יושב ומחכה שעות בקור להגעת הרכבת. גם לא אחת האישה הממונה הייתה מקשיחה את ליבה ומסרבת לתת לאנשים להיכנס לקרון והייתה דוחפת אותם מלמעלה בצירוף בעיטה הגונה. הכל היה תלוי בשרירות ליבה. אבל למרות הקשיים, הפכו העיתונים להיות מקור פרנסה וגם מקור לידיעות אודות הקורה בעולם.

שער שלישי : הסוף שאינו אלא התחלה

פרק 20 : שלום לך גן העדן הסוציאליסטי

מאחר והידיעות הפכו להיות יותר ויותר מעודדות, החלו התקוות שהנה המלחמה הארורה הזאת מתקרבת לקיצה והסוף לסבל קרוב ועוד נצליח לצאת מ"גן העדן" הסובייטי. בינתיים החלו מגיעות גם ידיעות מהוועד העליון הפולני שקם במוסקבה. הוועד החל מנסה לקשור קשרים עם כל הפזורה הפולנית ברחבי רוסיה וראוי לציין לטובה, כי אז לא הפלו בין יהודי פולני לגוי פולני וראו בכולם אזרחי פולין על כל הזכויות שנבעו מכך.

גם אנו שהיינו במקום נידח יחסית, הצלחנו לקשור קשר עם הוועד. לא פעם היינו מודאגים אם יזכרו אותנו ביום פקודה ויוציאו אותנו משם, אבל עובדה שבבוא היום, לא שכחו אותנו וזכינו לצאת כמו כולם. אמנם לא היינו בין הראשונים ליציאה כי קודם יצאו הקרובים שיציאתם הייתה קלה יחסית, אבל הצלחנו לצאת.

השנתיים האחרונות 1944 עד 1946 התנהלו בעצלתיים והיו טובות יחסית לארבעת השנים הקשות שקדמו להן. היינו חופשיים יותר עם זכויות כאזרחים פולנים. אמנם מבחינה מעשית זה לא נתן לנו מאומה, אך ההרגשה הייתה טובה יותר בגלל עצם הסיכוי להיחלץ מגן העדן הסובייטי.

המצב הכלכלי כאמור היה משופר, והודות לכסף שהרווחנו יכולנו לרכוש יותר מזון ומצבנו לא היה גרוע יותר ממצב הרוסים שעבדו איתנו, אם כי מצבם של הרוסים המקומיים בעלי המשקים הקטנים הכוללים חלקת אדמה ופרה חולבת, היה טוב יותר.

גם הרוסים שעבדו איתנו חיפשו דרכים להקל על עצמם, ואחרי העבודה היו מציעים את עזרתם בעבודה במשקים, ולעיתים אף נכנסו לגור ביחד עם המקומיים, שכן עקב הגיוס היו חסרים ידיים עובדות.

בסופו של דבר כולם הסתגלו למצב ולמדו איך לעבור אותו ולהישאר בחיים, עניין שלא היה כה פשוט כפי שזה עשוי להצטייר. כך למשל יה עלינו לעבוד שישה ימים בשבוע וביום ראשון היה חופש, אבל זאת רק להלכה. למעשה

לא היה להם לב להניח לנו "להתבטל" יום שלם בשבוע ואז היו מכריזים על יום ראשון כיום התנדבות, מרצון כמובן, אבל אוי לו לזה שלא היה מתנדב. כך למשל באחד מימי ההתנדבות האלה נדרשנו ללכת לזרוע תפוחי אדמה בקולחוז.

כשהגענו למקום הסבירו לנו כי אנו הולכים לעזור למולדת הסובייטית ולכל הקדושים ובראשם לקדוש הגדול מכולם, החבר סטאלין. הגענו לשדה והראו לנו את השטח שעלינו לזרוע ובכדי לדרבן אותנו הודיעו לנו חגיגית כי בגמר זריעת השטח, אנחנו חופשיים.

על מנת לסיים זריעת שדה כזה, נדרש מכוח האדם שעמד לרשותנו, לפחות 20 שעות עבודה ובתום יום עובדה של 12 שעות, היינו אמורים להישאר עם לפחות מחצית מתפוחי האדמה שלא הספקנו לזרוע ואז היינו מוגדרים כבוגדים שלא התאמצו מספיק למען המולדת.

מה עושים במקרה כזה? ממתינים עד שהמנהלים המשגיחים יתפזרו ואין צורך להמתין יותר מדי, כי יש להם עיסוקים חשובים יותר מאשר להשגיח עלינו. ואז מתקדמים מבלי לזרוע את השדות. חופרים בורות גדולים ובכל בור שופכים כמה שקי תפוחי אדמה ולכך יש מספר יתרונו. ראשית, נפטרים מהם מהר. שנית משאירים סימנים על מנת לדעת היכן הם, ובלילות הנועזים שבינינו, בעיקר גויים שפחות חששו, מתגנבים חופרים ומוציאים את תפוחי האדמה מהריכוזים בבורות שחפרנו.

היהודים נזהרו יותר בכגון אלה, מפני שלא רצינו למצוא את עצמנו בבית הסוהר, שהרי באותם זמנים אם היית נתפס ועומד לדין, אם היית נמצא אשם, היית בקלות יכול לקבל גזר דין של 30 שנה בכלא ואם היית יוצא זכאי, היית מקבל 10 שנים בבית הסוהר. אולם, לרוסים שפחות חששו מהסכנות, היה מקור בלתי נדלה של תפוחי אדמה.

כך קורה שבתוכנית יש לקולחוז 1000 דונם של תפוחי אדמה ובפועל נזרעו בקושי 250 דונם.

בפעם אחרת נשלחתי, יהודי יחיד בין רוסים, לעזור לקולחוז לקצור את יבול החיטה שלו. היה זה קולחוז מרוחק מאיתנו מרחק רב ולאחר נסיעה ארוכה הגענו למקום, קיבלנו הדרכה וכלים והתפזרנו בשטח. בפאתי השדה הייתה חלקה קטנה בה צמחה חיטה, אך כשסיימנו לקצור את החלקה הזאת,

מצאנו את עצמנו בשטח ריק. אין יותר חיטה. התקדמנו במישור רחב הידיים ופה ושם מצאנו דונם או חצי דונם של חיטה, אך מרביתו של השטח היה ריק, לא נזרע כלל.

כך היה גם למחרת ובימים הבאים. לאמיתו של דבר יכלו לשחרר אותנו, כי לא היה מה לקצור, אבל בפועל לא יכלו לעשות זאת כי לפי התוכנית היו בקולחוז 10,000 דונם של חיטה ובכדי לקצור שטח כזה גדול, זקוקים לעזרה. כמובן שאלה שהיו אמורים לזרוע את החיטה, העדיפו לגנוב את הזרעים ולטחון אותם לקמח כפי שעשינו עם תפוחי האדמה. וכך נשארנו בקולחוז עשרה ימים בבטלה מוחלטת. זה היה טיבן של תוכניות החומש הסובייטיות של שקר ומרמה להן היו שותפים הקטנים עם הגדולים.

מקרה אחר העשוי לשפוך אור על חיינו בפולובינה הוא המקרה הבא: בשנים 1944-5 החלו חוזרים מהחזית חיילים, בעיקר פצועים ונכים. אחרי תבוסת הנאצים במאי 1945, החלו להגיע לחופשות וגם חיילים משוחררים, והם הביאו איתם רעל וארס אנטישמי. בין החוזרים בלט אחד במיוחד שחזר מחמת פציעה והיה עטור באות ההצטיינות הגבוה ביותר – גיבור ברית המועצות, וברוסית: געראי סאביעטסקאיה סויוזה.⁴²

חייל זה שחזר מהחזית היה אנטישמי במידה שלא הייתה מביישת אף קצין גסטו מהגרועים ביותר והוא החל בהסתה פרועה ובגלוי. סביבו החלו מתקבצים כמה שקצים מהכפר והם החלו מסתובבים בעיקר בתחנת הרכבת ואלה שעסקו במעט מסחר שם, בעיקר ילדים וביניהם אביגדור, סבלו מהם קשות. אבל הקצין בעל אותות ההצטיינות לא הסתפק בהצקות והכריז באופן חגיגי שהוא לא חוזר לצבא עד שלא יהרוג את כל היהודים הנמצאים בפולובינה.

פנינו למשטרה בבקשת עזרה, מפני שהחוליגן הזה הסתובב חמוש באקדח וחששנו מהתוצאות האפשריות.

תשובת המשטרה הייתה שאין הם יכולים לעזור לנו במאומה, מפני שהם חששו להתמודד עם יקיר השלטונות – גיבור ברית המועצות והציעו לנו להתגונן בכוחות עצמנו.

---

⁴² בכיתוב האידישאי שאבא עשה בו שימוש במקום שנדרש במקום ניקוד, ה עין באה במקום סגול או צירה והאלף במקום קמץ או פתח

הבנו את המצב והתחלנו מתכוננים להגנה עצמית. סגרנו היטב את הבית והכנו כלי הגנה, ברזלים ומקלות וכל כלי ואמצעי שחשבנו שישרת אותנו כנגד התנפלות כך שנוכל לעמוד על נפשנו.

ואכן הבריונים הגיעו והתנפלו עלינו מבלי שאיש מהמשטרה ינסה למנוע בעדם. אנו הצלחנו להדוף את ההתקפה ולפצוע את אחד החוליגנים, כאשר ראש הפורעים משום מה, לא הפעיל את אקדחו.

לאחר הנסיגה המבישה שלהם, הבטיח "הגיבור" שבפעם הבאה יחסל את כולנו, וכנראה גמר אומר להשתמש בנשקו.

כאן קרה לנו נס. למחרת המאורע הזה, הוא השתכר כדרכו והלך בראש חבורת הפושעים שלו לתחנת הרכבת. במקרה עברה שם רכבת מספר 5 וירד ממנה קצין בדרגה גבוהה ביחד עם אשתו. החוליגן כנראה רצה להראות את רוב גבורתו בפני חבריו ונטפל לאשת הקצין. כשהקצין הבכיר נזף בו על מנת להעמידו במקומו, שלף "הגיבור" את נשקו וירה באשת הקצין והרגה במקום. מיד לאחר המקרה הוא נאסר, הוצא מפולובינה ונשלח לאירקוזק למשפט.

אחדים מאנשינו הוזמנו להעיד ובסופו של דבר הוא קיבל עונש קל יחסית, כך שאם היינו נשארם בפולובינה, הסכנה הייתה מתחדשת לאחר שחרורו, אבל האירוע קרה בסמוך ליציאתנו משם ובעת שיצאנו הוא היה עדיין בכלא.

כך התנהלו להם החיים בפולובינה מתוך תקווה גדולה לצאת ולחיות חיים שלא תחת משטר קומוניסטי. בימים האלה טרם נודע לנו על החורבן הגדול שפקד את יהדות אירופה כששליש מעמנו הושמד על ידי הצורר הנאצי ימ"ש, אבל מה שעבר עלינו ברוסיה, הצרות, העבדות, ההשפלה, מתם בטרם עת של אבא, אמא ונתנאל, הספיקו לנו על מנת שלא נרצה להישאר רגע אחד מיותר תחת השלטון הקומוניסטי ולא חשוב לאן ניסע.

פרק 21 : כלכלה סובייטית

בסוף המלחמה התחלנו לקבל הקצבה של 200 גרם סוכר לנפש לחודש. מימוש ההקצבה הייתה תלויה בעובדה אם בכלל הגיע הסוכר ולעיתים הוחלף הסוכר בעוגיות. אבל, בזמן שהיו מחלקים סוכר, לא חילקו מלח. ואם בלי סוכר עוד היינו יכולים לחיות, הרי בלי מלח היה קשה יותר והמדובר בתקופה שכבר הרשינו לעצמנו לאכול כל יום מעט מרק חם מתפוחי אדמה. מובן שמרק תפוחי אדמה ללא מלח הוא עניין תפל למדי, אז מה עושים?

במשטר הקומוניסטי של הימים ההם, פעלה כלכלה קפיטליסטית בסגנון שהעולם וחכמי הכלכלה טרם העלו בדעתם. השוק פעל באופן נמרץ מתחת לפני השטח ואפילו באופן יעיל, ובסופו של דבר כולם מסתדרים.

אמנם אצלנו מלח לא בנמצא, אבל במרחק של כעשרים וחמישה קילומטרים מפולובינה נמצאת עיירה בשם אוסוליה, שבתרגום חופשי פירושה מלח. אוסוליה הזאת מתפוצצת מרוב מלח. אם למשל היו שולחים שני פועלים מהמפעל שלנו ואפילו ברגל, היה כדאי. הם היו יכולים להביא כמות מלח שתספיק לכולנו לשנה שלמה. אבל במשטר הקומוניסטי יש שיטות טובות יותר.

בשוק השחור מציעים עסקה. הרי יודעים שחילקו סוכר, אז יש במה להחליף. תביאו את הסוכר ותקבלו תמורתו מלח ואמנם כך עשינו. ואחרי כמה שנים טובות שלא ראינו סוכר וכמעט שכחנו את טעמו, התחילו לחלק לנו סוכר על מנת שיהיה לנו מלח. בעולם הקפיטליסטי המפגר לא מכירים שיטות יעילות כאלה שעל מנת שיהיה לך מלח, נותנים לך סוכר. ומובן שחסידיה השוטים של השיטה הסובייטית המהוללת יחסו את כל הקשיים למלחמת העולם, אך השיטה הזאת פעלה לפני המלחמה, במהלכה וגם אחריה. ושלטון שלא היה מסוגל לדאוג לאספקה של מלח ממקור שנמצא במרחק של חצי שעה נסיעה או פחות, שם היו הררי מלח, צריך תירוץ חזק כמו מלחמת עולם על מנת לתרץ את מחדליו הרבים, שלא לדבר על שאר הניסים והנפלאות של הכלכלה הסובייטית.

בכל זאת מה יכולים לעשות על מנת שיהיה לנו גם מלח וגם סוכר. כאמור ברוסיה הסובייטית יש פתרונות. בפולובינה יש רופאה שמבינה ברפואה כמו שאני מבין באסטרונומיה, אבל היא בעלת סמכות לתת אישורי מחלה

לפועלים והיא יכולה גם לשלוח פועל לאחת העיירות הסמוכות. כלומר על סמך אישור שלה ניתן לקנות כרטיס נסיעה ברכבת ולהגיע לאן שרוצים ולסדר עניינים. שהרי לא יעלה על הדעת שאדם שתם יקנה כרטיס רכב וייסע למקום כלשהוא, העולם בנוי על סדרי עולם וסדר חייב להישמר.

כמובן שלכל דבר יש מחיר כמעט רשמי אצל הרופאה שלנו. במקרה הזה, המחיר לאישור נסיעה הוא לפת גדולה.. הדוקטורית הייתה להוטה אחר מין ירק שהיה תוצר כלאיים שבין לפת לבין צנון, היה טעים למדי לפחות בתפריטים שעמדו בפנינו אז וניתן היה להשיגו בשוק השחור. על מנת לקבל מהרופאה את המבוקש, יש אם כן להצטייד בלפת הזאת, לספר כאילו מה כואב לנו, ולהניח את הלפת על השולחן. הרופאה בוחנת א הלפת בעיניה לראות אם היא טרייה וגודלה מתאים ואז היא מתיישבת ברצינות גמורה וכותבת דיאגנוזה והמלצות טיפול שמאפשרים לנו לרכוש כרטיס נסיעה ולנסוע לאן שצריך.

בתקופה הזאת כולם כמובן רצו לנסוע למרפאה באוסוליה, אלא שאף אחד לא הטריח את עצמו לברר אפילו היכן מצויה המרפאה באוסוליה ועם הגיענו לעיירה, מיהרנו לשוק השחור שם היה אפשר לרכוש מלח במחיר מתקבל על הדעת. מקור המלח היה בגניבות של הפועלים מהמפעל. ואם תשאלו, באוסוליה שכולה הר של מלח והיא טובלת במלח, מדוע לא ניתן לרכוש מלח בחנות הממשלתית?! התשובה פשוטה: ככה! הסבר אחר, אין. וכך זה היה גם לאחר שנגמר תירוץ המלחמה. לא דובים ולא יער ולא אספקת מלח.

המלחמה באירופה הסתיימה ב-9 למאי 1845, בלי התפרצות שמחה, ואנשים קיבלו את ההודעה באדישות, כי כולם כבר היו עייפים מורעבים ומותשים וגם אילו רצו לחגוג לא היה עם מה. אנו חשנו שמחה גדולה בלבנו וציפינו בקוצר רוח לשינוי במצבנו, אבל השינוי בושש להגיע וטרם נראה באופק. החיים האפורים נמשכו כרגיל בלי שום שינוי לטובה. הלחם נשאר בהקצבה חמורה כמקודם וגם בעבודה לא השתנה דבר. משכורת של חודש הספיקה כדי קניית 5 קילוגרם של תפוחי אדמה, לא פחות ולא יותר ואם ללא היינו מצליחים להרוויח קצת כסף במסחר, בין היתר בעזרת הרופאה, היינו במצוקה קשה.

המסחר שעסקנו בו נמאס עלינו. האנטישמיות גברה מיום ליום ואביגדור שעסק בזה יותר מכולנו, היה בא הבייתה ממורמר יותר ויותר. נמאס לו

מההערות האנטישמיות ומהלעג של הרוסים, אבל פשוט לא הייתה לנו שום ברירה אחרת, כי בלי המסחר ורק מהמשכורת היינו פשוט גוועים ברעב.

למרות שנתיבי הים נפתחו ובאמריקה לא חסרה חיטה ורוסיה קיבלה אשראי בלתי מוגבל ואחרי הסבל הגדול שסבלו, הגיע לאוכלוסייה לפחת לחם כדי שבעה, אבל סטאלין שבעצמו כנכל הנראה לא היה ממש רעב, ופחות היה מוטרד אם בני העם היו רעבים ללחם. ולהתלונן היה אסור כי הרי ניצחנו במלחמה ומי מתעסק בקטנות כאלה כמו לחם.

אז כאמור על אף סיום המלחמה והתקוות לשינוי, לא ראינו בינתיים שום שינוי לטובה, אבל השינוי התמהמה להגיע והתחלנו להרגיש ייאוש מהמצב ולא ראינו שום רמז או זיק של תקווה שהדברים אכן עומדים להשתנות וכך זה נמשך כמעט עד סוף 1946 עד שסוף סוף הגיע היום המיוחל.

הרי שמועות שרצו והתבדו ואחרי הבטחות אינספור, הצלחנו ליצור קשר עם הוועד הפולני והפצרנו בהם חזור והפצר שלא ישכחו אותנו, כי אחרים שהיו קרובים יותר, הצליחו כבר לצאת מזמן ואנחנו נותרנו בין האחרונים ממש. אבל בסופו של דבר הגיע יום העזיבה ואנחנו יצאנו מפולובינה בלי להסתכל אחורה ובלי געגועים לזמן ששהינו בה.

ממש לפני שעזבנו, הגיעו בקידוח לשכבה מאוד מבטיחה והיו גם שמועות שנמצא בקידוח אורניום. הם סגרו את הקידוח והזמינו מומחים לבחינת הנושא. הפועלים הרוסים שמחו מאוד כי קיוו שאולי בזכות התגלית, יקבלו טובות הנאה שיאפשרו חיים טובים יותר. הם טענו שאנחנו משוגעים שאנחנו עוזבים בדיוק עם הגילוי הגדול. עד כמה גדול כוחה של תקווה. אבל מובן שאותנו החדשות האלה לא עניינו ורק רצינו ללכת משם מהר ככל שאפשר.

היציאה מפולובינה הייתה מלווה בכאב לב על מה שהשארנו שם. היקר לנו מכל, שלא יכולנו להיפרד כדבעי. מאבא היינו רחוקים וגם מאמא כמעט ולא יכולנו להיפרד וכבר כתבתי ששרה הזכירה לי שהרכב עצרה בטשערניחובע וחלק מאיתנו רצו להיפרד מאימא בבית העלמין וכך יצאנו לדרך לאחר כשבע שנות גלות מרות ברוסיה.

התחלנו לנסוע בנסיעה ארוכה מאוד לכל אורך רוסיה, ועמדנו בדרך בתחנות ויכולנו לקבל תמונה רחבה יותר על החיים בארץ הענקית הזאת שאומללה בשלטון רקוב, מושחת ושלומיאל.

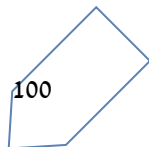
החיים ברוסיה משתקפים במידה רבה בתחנות הרכבת. בכל תחנה יש שוק גדול או קטן, תלוי ביוזמת התושבים. בכל תחנה מציעים כל מיני דברים למכירה. הקורס הממושך בן שבע השנים שלקחנו בכלכלה סובייטית החל לשאת פרי. בתחנה מסוימת הציעו מלח במחיר זול יחסית אז קנינו מלח. אחרי כמה תחנות מכרנו את המלחה ברווח, במחיר פי חמש או פי עשר ממחיר הקנייה. בתחנה מסוימת הציעו סוכר ושוב חזר הסיפור על עצמו וכך התפרנסנו תוך כדי נסיעה באופן משביע רצון.

הציעו גם דברים אחרים. בתחנה מסוימת הציעו מגפיים או צמר, לחם בזול או שאר טובין ואנחנו עסקנו כל הזמן במסחר. כשהתקרבו לגבול פולין, היינו הרבה יותר כבדים בהשוואה למצבנו בעת היציאה מפולובינה. רכשנו לעצמנו מהרווחים בגדים ונעליים כי כשיצאנו לא היה לנו כמעט כלום. קוים בנו חלקית הכתוב, "...ועבדום ועינום...ואחרי כן יצאו ברכוש גדול".

פרק 22 : קבלת הפנים הפולנית

המסחר בדרך לפולין, הותיר בידינו רכוש וטובין שיכולנו לממשם לכסף בהיותנו בלודז', כי גם שם בלורד' היינו עניים ואביונים ולא היו לנו שום מקורות הכנסה. לאחר נסיעה ארוכה ומתישה, התקרבו לגבול הפולני ופה ציפתה לנו הפתעה שלא העלינו גם בחלומותינו הגרועים ביותר. עברנו את הגבול הפולני ועצרנו בתחנת רכבת קטנה והיינו אמורים להישאר ללון שם. לפתע החל אספסוף פולני לזרוק עלינו אבנים, תוך שהם מתקרבים אלינו ומקללים אותנו. ממש נדהמנו. לא ידענו אם זה חלום בלהות או מציאות.

כשהיינו ברוסיה, ראו בנו אזרחי פולין לכל דבר וטיפלו בחזרתנו לפולין והיחס אלינו היה לבבי כמו לשאר הפולנים. יכולנו לחשוב שמהו השתנה בפולין, ויקבלו אותנו בזרועות פתוחות אחרי כל הסבל שסבלנו במלחמה, וכאן אנחנו נתקלים בקבלת פנים של פוגרום. ואמנם התחילה להתפשט שמועה על פוגרום מתוכנן בנו. ההסבר שהספקנו לשמוע מהם היה שהרוסים מוציאים מפולין כל מה שאפשר ובתמורה מחזירים להם יהודים. מסיתים לא היו חסרים ומכיוון שאנחנו היינו בין האחרונים לחזור מרוסיה ודרך

העיירה הספיקו לעבור כבר הרבה רכבות עם יהודים, אז ההסתה עשתה את שלה והם היו מוכנים לפרוע בנו.

על מנת למנוע זאת, הרכבת "הרימה עודן" וברחה מהתחנה, לוח הזמנים השתנה ואנחנו ניצלנו. קבלת הפנים הזאת הטביעה את חותמה בנו. זה היה לקח בלתי נשכח וחשבון נפש בציוד. ואז גמלה ההחלטה בליבנו שאנו בעצם לא חוזרים לפולין. זו אינה ארצנו ואנחנו לא רצויים בה. פולין תהיה עבורנו רק תחנת מעבר ועלינו להסתלק מהאדמה הארורה הזאת ומתושביה מהר ככל שניתן, כי בינתיים כבר נודע לנו מה הגרמנים עלולו לעם היהודי ודווקא על אדמת פולין, בהסכמה שבשתיקה של העם הפולני.⁴³

הרכבת המשיכה בנסיעה והיעד הסופי שלה כפי שנוע לנו, היה שצצין, עיר במחוז שלזיה שעד המלחמה הייתה שייכת לגרמניה וכעת השתייכה לפולין. בדרך לשצצין הרכבת עצרה בלודז'⁴⁴. פרטים אינני זוכר אבל כנראה שהרכבת התעכבה בלודז' זמן רב ובינתיים פגשנו שם את הדוד שלמה לרמן בעלה של הדודה מטליה מטומשוב והוא יעץ לנו לרדת בלודז'.

הפיקוח מצד הפולנים היה רופף ביותר ואם מישהו החליט לרדת, הם לא התערבו בזה ונתנו לו לרדת, אבל בלי אחריות לדאוג לו לדיור ולאמצעי מחיה. כנראה שאם היינו ממשיכים לשצצין, הייתה כוונה לדאוג לנו לדיור בבתי הגרמנים שהיו ריקים מפני שתושביהם שגורשו מערבה לגרמניה והדירות יועדו לפליטים שחזרו מרוסיה.

אבל אנחנו ירדנו בלודז' ונשארו שם. מצב הדיור בלודז' היה איום ונורא ושם גם התרכזו מירב המוסדות היהודיים שפעלו מיד לאחר המלחמה. למוסדות היהודיים היה איזה מגרש גדול ובו התגוררו מאות יהודים עם חבילותיהם וזה שיקף את מצב היהודים במלוא דלותו. כל המפלגות היהודיות פעלו בלודז' וכל מפלגה ניסתה להושיט עזרה לחברים שלה. היו גם קיבוצי וכל קיבוץ ריכז כמה עשרות צעירים וצעירות והמטרה שלהם הייתה להביא את הצעירים האלה ארצה מהר ככל שאפשר.

⁴³ יצוין כי בצד האנטישמיות הנפוצה בפולין כמו בארצות אירופיות נוספות, אוקראינה, רוסיה, גרמניה אבל גם מדינות מערביות, היו חסידי אומות העולם שסייעו בהצלת יהודים וכן היו מקרים רבים שפולנים ניסו להציל יהודים נתפסו והוצאו להורג על ידי הנאצים. יחד עם זאת חלקו הגדול של העם הפולני היה אנטישמי וסלד מהמיעוט היהודי הגדול בפולין שמנה כ- 3.4 מיליון בני אדם והיוו 10% מאוכלוסיית פולין. חלק מהתיאורים האנטישמיים מתוארים בפרקיו הראשונים של הספר.

⁴⁴ העיר השלישית בגודלה בפולין, נמצאת ממש במרכז המדינה.

עם הגיענו ללודז', זאב החליט להצטרף לאחד הקיבוצים והוא אמנם הצטרף לקיבוץ של תנועת המזרחי ועם אותו קיבוץ הוא עבר מפולין לגרמניה ושם במסגרת עלייה ב, העלייה הבלתי חוקית, הוא הפליג לארץ. בדרך האונייה נתפסה על ידי הבריטים ונוסעיה הוגלו לקפריסין ורק בסוף 1948 הם הגיעו לארץ.⁴⁵

אביגדור היה אז כבן 15 ומישהו שאיני זוכר את שמו, הציע לאביגדור מוסד מצוין לילדים בני גילו ואנו הסכמנו להצעה הזאת מאחר והוסבר לנו כי זו הצעה טובה. אני גם זוכר שנסעתי לבקר אותו באותו מוסד, אבל איני זוכר מי התלווה אלי. אני זוכר כי נסעתי עד התחנה האחרונה בפרברי לודז' ומשם היה עלי ללכת ברגל עד המוסד.

המוסד היה ממוקם במבנים ששכנו בפאתי היער ולאחר שמצאתי אותו שם, הלכנו לפינה לשיחה בארבע עיניים ושם גילה לי כי המוסד הזה לא לרוחו כי לומדים שם דברי כפירה. התברר כי זה מוסד של השומר הצעיר והמדריכים ראו לנגד עיניהם תפקיד עיקרי להעביר את הילדים שנמסרו לחינוכם, מאמונה לכפירה. כל יתר הדברים שעמדו אז בפני יהודי אירופה בכלל ושארית הפליטה של יהדות פולין בפרט, לא עניינו אותם וראו בהם חשיבות משנית. העיקר היה בעיניהם לעשות מילדי ישראל סוציאליסטים טובים ואולי אף קומוניסטים, ברוח משנת השומר הצעיר דאז שראו בסטאלין את שמש העמים.

הגישה קוממה את אביגדור ואותי והחלטנו בו במקום שהוא עוזב. איני זוכר אם לקחתי אותו איתי מיד, או התייעצתי איך לעשות זאת, מכל מקום הוא עזב את המוסד ועבר לקיבוץ של ילדים במסגרת תנועת המזרחי.

---

⁴⁵ גם משפחתה של סבתא מילי איתה ועם אחיה נלכדו בעת שעלו מרומניה והוגלו לקפריסין. סבתא מילי הייתה אז כבת 17. זאב היה אז כבן 23.

מודעת האבל על מותו של סטאלין – רוצח ההמונים, בביטאון מפ"ם - על המשמר בשנת 1953, לאחר שכבר היה מידע רב על הזוועות שביצע, על משפטי הרופאים היהודים ועוד. "העולם המתקדם אבל..."

במסגרת קיבוץ זה הוא עבר לגרמניה ומגרמניה לארץ ישראל עם עליה ב ודרך גם הם נתפסו על ידי הבריטים והועברו לקפריסין, אבל כילדים שוחררו מוקדם יותר והגיעו לארץ ישראל בשנת 1947. שם אביגדור סודר במסגרת עליית הנוער, בבית ספר חקלאי במקווה ישראל. זה היה בשבילו המסלול הטוב ביותר כי במקווה ישראל השלים את השכלתו, לאחר שבע שנות נדודים ועבודות ברוסיה וגם למד חקלאות שסייעה לו בהמשך הדרך להפוך לחקלאי מליח בעל משק משגשג.

אנו יתרת בני המשפחה, פגשנו בלודז' מכר מבילגוריי שהיה בלודז' מעסקני בית"ר – אברהם קרוננברג⁴⁶ שגם עמד בארץ בראש ארגון יוצאי בילגוריי. הוא הציע לנו שניכנס לגור בדירה שהייתה שייכת אז לתנועת בית"ר בלודז'. זו הייתה הצעה מצוינת בשבילנו. הדירות האלה היו מיועדות לעסקני בית"ר עם זכויות גדולות ואנחנו לא היינו כאלה. אבל הוא כבר דאג לכך שאנחנו

⁴⁶ משפחת קרוננברג הקימה את בית הדפוס הראשון בבילגוריי כמאה שנים קודם למלחמת העולם השנייה

נקבל דירה זאת במכסת העסקנים ואמנם נכנסנו לגור בדירה הזאת ולעומת הרבה אחרים בלודז', היינו במצב מצוין.

בהיותנו בפולין, רצינו לברר מה גורלו של הרכוש הרב שהשארנו מאחורינו. בילגוריי נשרפה כליל ואת הסחורה שהצלחנו להציל, מסרנו אחר כך לרוסים באותו הסכם עליו סיפרתי, אבל נשאר מגרש גדול בבילגוריי ובעיקר הבית בוורשה, וגם אם נרחב, עדיין המגרש שייל לנו. ואכן התברר כי הבית בוורשה נחרב גם הוא ומדובר על מגרש. לאחר הרהורים והתלבטויות החלטנו שלא נתעסק בזאת בשלב הזה ומטרתנו היא לצאת כמה יותר מהר מפולין וימים יגידו מה נעשה בעתיד, אם בכלל.

לאחר מכן התברר כי לא כולם חשבו כך והמגרש בבילגוריי נמכר. על המגרש בוורשה אין לנו עד היום שום ידיעה, אבל גיסנו לעתיד – יהושע ואימו, טענו שבטרם הבריחה מטרנובז'ג⁴⁷, הספיקו להטמין במרתף ביתם חפצי ערך.

לדעתם יכלו למצוא את הרכוש אם רק יוכלו להגיע לביתם ולרדת למרתף. למעשה רק אימו של יהושע ידעה היכן החביאה את דברי הערך ובמצבה אז לא הייתה יכול לנסוע, אבל היא יכלה למסור פרטים ליהושע שבעזרתם יוכל לאתר את המחבוא.

אבל איך מגיעים לשם בימי תוהו אלה. לעיירות הקטנות היה מסוכן לנסוע מהסיבה הפשוטה: הפולנים תפסו את בתי היהודים וכשהופיע יהודי מהניצולים שרדו, הם חששו שיתבע את ביתו בחזרה או ימכור אותו, כך שאלה שתפסו א הבתים היו מוכנים לכל מעשה, לרבות רצח ובלבד שלא יאלצו להחזיר את הרכוש שנגזל לבעליו.

וכאן העסק היה עוד יותר מסובך. לא רק שהי הצריך להיכנס לבית בשליטה פולנית, אלא להיכנס למרתף ולהרוס קירות. משימה בלתי אפשרית ואז מה עושים כשרוצים בכל זאת להציל דבר מה מהרכוש שנשאר ובפרט שהיינו כולנו עניים מרודים וחסרי כל. כאן נרתם לעניין שמואל, האיש שלא ידע פחד מהו.

שמואל ויהושע הגו תוכנית וניגשו לביצועה. הם נסעו לטורנע, עיר סמוכה גדולה יותר. שמואל התקשר עם קצין משטרה והציע לו עסקה: קצין

---

⁴⁷ טרנובז'ג Tarnobrzeg היא עיר שרוקה פחות מ-100 קילומטר בקו אווירי מבילגוריי, מקום הולדתו של יהושע גטר הבעל של שרה ואביהם של מיכאל וחדוה. העיר שוכנת ליד אגם ולגדתו של הנהר הגדול בפולין – הויסלה.

המשטרה עם שוטריה יתנו חסות לחיפוש, והם יחלקו בכל מה שימצאו חצי לקצין ולעוזריו וחצי ליהושע ושמואל, ואכן כך היה.

הם נסעו בחסות המשטרה לטרנובז'ג וירדו למרתף וחיפשו עד שכמעט נואשו, אך בסופו של דבר הגיעו למטמון. וכאן היה לשמואל תפקיד נוסף. כשיגיעו למטמון, לשלוף ולהחביא במהירות שני יהלומים שהיו עיקר ערכו של המטמון כשיתרת המטמון הייתה רק כמה מאות דולרים, שאמנם בימים ההם היו סכום לא מבוטל, אך שווים של היהלומים היה כ- 2,000 דולרים וזאת בהשוואה למחירה של דירת שיכון בארץ שהגיעה לשווי של כ- 1,000 דולרים.

שמואל אכן הצליח גם בזאת, ושני היהלומים עזרו לזוג הצעיר בצעדיהם הראשונים עם הגיעם לארץ. למותר לציין ששמואל לא לקח מהמטמון שום חלק ועשה את כל זאת בהתנדבות טהורה למען אחותו וגיסו.

פרק 23 : גרמניה – תחנת מעבר לארץ ישראל

כך היינו בפולין במשך מספר חודשים ובסוף עברנו לגרמניה. המעבר לגרמניה היה כרוך בקשיים מסוימים, כנראה שלפחות חלק מהמעברים היו בעזרת שוחד, אבל נאלצנו ללכת בלילות והיו בינינו ילדים ומבוגרים וזה לא היה קל. כך עברנו מפולין לצי'כיה, מצי'כיה לאוסטריה, כאשר באוסטריה נשארנו זמן מה ולבסוף הגענו למחנות העקורים בגרמניה. מחנות העקורים כפי שנקראו אז, היו מטרתנו בשלב הזה.

גרמניה הייתה מחולקת לארבעה אזורים כיבוש: אמריקאי, בריטי, רוסי וצרפתי. באזור הכיבוש האמריקאי נוסדו מחנות העקורים על מנת להתחיל לשקם בהם פליטים שלא היה להם לאן לחזור. האמריקאים עצמו עין ונתנו לזרם הפליטים היהודיים להגיע למחנות הללו ולמלא אותם. צריך לזכור כי אחרי השואה האיומה שעברה על העם היהודי, הייתה מעט סימפטיה כלפינו וזה סייע במבצע הגדול שהתנהל אז באירופה בו היהודים עברו גבולות כמעט באין מפריע. אנס פה ושם בעזרת שוחד, אבל בגלל הרבה אהדה. וכך גם האמריקאים פתחו את המחנות לפליטים והוסיפו מחנות חדשים לפי הצורך.

כי יש לזכור שהמחנות במקורם נועדו לאנשים שנותרו בגרמניה ולא היה להם לאן לחזור ואנו לא השתייכנו לסוג הזה של פליטים והגענו רק בסוף 1946, אבל קלטו אותנו והגענו למחנה בגרמניה בשם פוקינג.

במחנה פוקינג התחתנה שרה עם יהושע גטר בחיר ליבה. הם הכירו בפולובינה וחיכו שנגיע לתחנת ביניים ולו קבועה למחצה ובפוקינג ראו מקום כזה ושם התחתנו. מצבנו בגרמניה היה בהחלט מניח את הדעת. הצבא האמריקאי בשיתוף עם הג'וינט דאגו לכל צרכינו וגם הדיור היה סביר.

במחנות הללו פעלו כל המפלגות הציוניות והיה שלטון עצמי שנבחר על ידי האוכלוסייה במחנות באופן דמוקרטי. הנבחרים במחנות היו הממשל במחנות לכל דבר ועניין כולל משטרה ושיפוט עצמי. כל מי שהועסק על ידי השלטון בכל תפקיד שהוא, בין אם זה שופט, מורה, פקיד או שוטר, קיבל משכורת, לא בכסף, כי זה לא עמד לרשותם, אבל בחבילות מזון, תוספת למה שהאוכלוסייה קיבלה. לעיתים קיבלו גם בגד נוסף והם הנבחרים ייצגו את האוכלוסייה, גם כלפי השלטונות, בעיקר כלפי הצבא האמריקאי שהיו השליטים למעשה בגרמניה. השלטון הגרמני היה מצומצם והיה תלוי מאוד בשלטונות הצבא האמריקאי.

גם אני השתייכתי למקבלי המשכורת, בתוקף היותי מזכיר סניף "הפועל המזרחי" ומרכז בני עקיבא במחנה.

כך התיישבנו לנו בפקינג שהיה המחנה הגדול ביותר של פליטים בגרמניה. למעלה מחמשת אלפי בני אדם גרו שם בצפיפות גדולה ובתנאים שהיו רחוקים מלהיות תנאי רווחה.

פרק 24 : הנס המופלא של משפחת אייזנברג

כזכור בתחילת המלחמה, ניתקנו מהאות הבכורה במשפחתנו – בלה וגיסנו ישראל והשמועות על גורלם של היהודים שהיו בפולין, היו איומות ואז נודע לנו שבלה, ישראל והתינוק שנולד להם – דוד, כולם נשארו בחיים. הם שהו במחנה בשטוטגרט ויום אחד בזמן ששהינו בפוקינג הם הופיעו והשמחה הייתה גדולה, אך מהולה בעצב על כך שהורינו לא זכו לזה.

לאחר שמחת האיחוד, ישבנו לשמוע את אחד הסיפורים היותר בלתי אפשריים והלא הגיוניים מכל מה ששמעתי מעודי. ישראל גיסנו, כתב את ספר הזיכרונות המפרט את הדברים האלה בספרו שבתרגום חופשי נקרא: "למה דווקא אני", שאלה שאמרה בפשטות, איך מכל הקורבנות דווקא אני, אשתי וילדי זכינו להינצל.

מאחר ואנו רושמי כאן את קורות משפחתנו ומאחר וספרו נכתב באידיש, שפה שמרבית בני הדור הצעיר אינו שולט בה, אביא להלן את תמצית הסיפור.

בתחילת המלחמה נולד ילדם דוד, שהיום הוא עורך דין מצליח בארה"ב, ומתגורר ב-בברלי הילס שבלוס אנג'לס, אך אז כשנולד, היה מעמסה על אימו הצעירה וסיכון לחייה.

משפחת אייזנברג שהתגוררה בלובלין נשארה באזור שנשלט על ידי הנאצים. כשהחלו הגיוסים והמיונים לעבודה, לאישה צעירה וכשירה לעבודה, עוד היה סיכוי כלשהוא, אך עם תינוק על זרועותיה, זה היה בלתי אפשרי. ואז כשהסכנות גברו, החליטו למסור את הילד לאימוץ למשפחה פולנית, מתוך תקווה שלאחר המלחמה יוכלו למצוא אותו ולקחתו מהמשפחה המאמצת.

הם שילמו מחיר גבוה מאוד למשפחה המאמצת ובלית ברירה ובלב כואב נפרדו מהילד. קשה לתאר את סבלה של האם הצעירה, אך זו הייתה לה הברירה היחידה ובדיעבד זה גם היה המעשה הנכון לעשותו. בלה גם עשתה לו סימן על הרגל שיסייע לה בבוא היום לזהות אותו, שכן דוד נמסר כתינוק.

על ישראל גיסנו, עברו מאורעות שקשה להעלותם על הדעת. ישראל היה מגויס לצבא הפולני ולאחר תבוסת הצבא וכניעת פולין חזר ללובלין לאשתו הצעירה ובנו התינוק. בשלבים האחרונים של הגטו, לאחר שנותרו רק כאלפיים יהודים מתוך אוכלוסייה של כארבעים אלף יהודי לובלין, ריכזו הגרמנים את יתרת היהודים באחד הפרברים בשם מיידן טאטארסקי על מנת לחסל סופית את הגטו על היהודים שבו. הגטו במיידן היה במרחק כמה קילומטרים ספורים ממחנה ההשמדה מיידנק וכל כמה שבועות חיסלו חלק מהנותרים.

בשלב מסוים החליטו ישראל ומשפחתו לחפור מתחת לבית בור ולנסות להסתתר שם. באקציה האחרונה שבה היו אמורים לאסוף את אחרוני

היהודים, במקום להתייצב לקריאת הגרמנים, ישראל, אשתו ואחותנו בלה, אימו ואחיו שלמה ירדו לבור ונשארו שם במשך יומיים.

אחרי יומיים מחוסר אוויר, לחם ומים, מחליטים לצאת מהבור והם צעדו לכיוון השער. בדרך ראו איך חוטפים את אחרוני היהודים שהצליחו להסתתר, או שיורים בהם במקום או מוליכים אותם לכיוון מיידנק. אבל הם הלכו ביחד עד לשער וישראל הוציא את שארית כספו ונתן לאיש אס וזה נתן להם לעבור את שער הגטו. הם המשיכו בשדות והחליטו להיפרד כל אחד לגורלו.

ישראל המשיך לבית הקברות של לובלין ומצא מקלט זמני בחדר הטהרה של בית הקברות, שם התאספו עוד כמה יהודים. אחד מהם סיפר שבסביבה הקרובה נמצא מחסן ענק שבו ממיינים את המלבושים של הנרצחים מהגטו וממיידנק. במחסן עובדים כמה עשרות יהודים והאחראי שם הוא פלוני שישראל מכירו היטב. הם החליטו ללכת לשם, אך האחראי אמר שהוא אינו יכול להסתירם שכן הוא מסכן את עצמו ואת כל היהודים שעובדים שם, אבל ידאג להחיות את נפשם במזון ולהסתירם עד הערב.

לפנות ערב הגיעו למחסן כמה עשרות אנשי גסטפו ובחיפוש מדוקדק מצאו את עשרות היהודים המסתתרים שישראל היה ביניהם. הם החליטו להרגם במקום וירו בהם צרורות מנשקם. ישראל חטף כדור בפניו. הכדור חדר דרך פיו ויצא מהחלק התחתון של ראשו והוא איבד דם רב.

ישראל שכב שם בתוך ערמת הגויות והחל להניע את רגליו למרות שמרוב חולשה עדיין לא היה מסוגל לעמוד. לפתע שמע קול והתברר לו שעוד אחד נותר בחיים. הבחור השני עזר לישראל להיחלץ מגל הגויות, שניהם יצאו ביחד וגררו את רגליהם לכיוון לובלין.

ישראל הגיע לבית חולים פולני בלובלין והרופא התורן הסביר לו בעדינות שלא יוכל להושיט לו עזרה מפני שהגרמנים הוציאו להורג פולנים שסייעו ליהודים ואיחל לו רחמי שמיים.

ישראל יצא מבית החולים מבלי שידע לאן יפנה ולאחר כמה הרפתקאות בתוך לובלין מהן ניצל בנס, ראה פתאום את בלה אשתו הולכת ברחוב, מחופשת כפולניה. הוא זיהה אותה והיא רמזה לו ללכת אחריה והם הגיעו לבית של פולני, שם שהו בלה ואימו של ישראל.

הפולני נתן לישראל תשובה כמו הרופא, שבשום אופן לא יוכל להחזיקם שם שכן הוא מסכן את חייו ואת חיי בני משפחתו, אך נתן לישראל משקה שכן ישראל לא היה מסוגל עדיין לאכול. הוא גם סידר לו מקום לינה על מנת שיתאושש מעט.

למחרת הלך הפולני וליווה את בלה לתחנת הרכבת והיא נסעה לגטו ראדום וכן רכש לישראל כרטיס נסיעה לרכבת הלילה שכן בצורתו לא היה יכול לנסוע ביום וכך הם הצליחו להתנגב לגטו ראדום כל אחד בנפרד.⁴⁸

אירועים אלה קרו בין החודשים אוקטובר נובמבר 1942 ועדיין מכונת ההשמדה הגרמנית עמדה להמשיך במלוא הקצב עוד שנתיים וחצי למרות שבתחילת 1943 התחילו בקיעים ראשוניים במכונת המלחמה הגרמנית החל בבלימה שהתרחשה בפרברי מוסקה חודשים קודם לכן ועד התבוסה בקרב סטאלינגראד.

בגטו ראדום החלו צרות חדשות ובסופו של דבר ישראל ובלה נשלחו לאושוויץ.

עקב מחסור חמור בכוח אדם שהתפתח בגרמניה לאור האבדות הכבדות בחזית הרוסית, נשלחו יהודים לגרמניה לעבודת פרך וישראל ביחד עם חמש מאות יהודים נשלחו לחציבת סלעי ביטומן מהם הופק דלק.

מתוך החמש מאות שרדו שבעה ששוחררו בסוף על ידי כוחות הצבא הצרפתי.

כשהמלחמה הסתיימה, ישראל לא חשב כלל לחזור לפולין והוא הצטרף לקבוצה שהתארגנה לקחת נקמה מהגרמנים והם הצליחו אכן לנקום בכמה פושעים גרמניים בתוככי גרמניה בתקופת התווה ובוהו ששררה בגרמניה לאחר המלחמה.

בלה כאמור הגיעה גם היא לאושוויץ ועברה שבעה מדורי גהינום, שם עברה את כל התלאות שעברו האחרים והייתה בין המעטים שהצליחו לשרוד ולא עלו בארובות השמימה. באחד המקרים עמדה באושוויץ ב"אפל" – המיון שהיה נערך מידי פעם, מי לחיים ומי למוות וחשבה כי כבר הגיע קיצה.

---

⁴⁸ לך תבין למה ניצולי גטו אחד נוסעים לגטו אחר כשהכוונות הרצחניות של הגרמנים כבר לא עמומות. הייאוש גרם לאנשים להיאחז בכל קש וגטו ראדום נראה בעת ההיא כמשהו יציב יותר מסיבה שלא ברורה לנו.

לפתע שומעים ברמקול כי הולכים להקריא את שמותיהם של עשר בעלות מקצוע לקליעת סלים ועליהם ללכת ימינה. מובן שזה לא יותר מפוליסת חיים זמנית, אבל כל רגע חשוב לדבוק בחיים ולשמחתה העצומה, גם שמה היה בין עשרת הנשים בנות המזל. יחד עם זאת היא פחדה מאוד כי אין לה שמץ של מושג בקליעת סלים ועתידיים לירות בה למוות על רמאות.

אבל, לאחר שהיא יוצאת מהשורה ומצטרפת לעשרת בנות המזל, ניגשת אליה הבחורה האחראית על הבנות, שהיא עצמה בעלת מקצוע בתחום ואומרת לה שלא תפחד ושהכל יהיה בסדר.

מסתבר שהבחורה הזאת הייתה ביתו של אחד מלקוחותינו באחת מערי פולין ואלה שמכרו נפות מתוצרתנו מכרו גם סלים והיא שלטה ברזי המקצוע וסייעה לאביה בפרנסתו. וכאשר נתנו לה את רשימת הבנות מהן הייתה אמורה לבחור את בעלות המקצוע, נתקלה בשמה של בלה והחליטה להכניס גם אותה לרשימה ואותה בחורה השתדלה לחפות על אי ידיעתה של בלה בעבודת הקליעה. גם בלה נשלחה לעבודה בגרמניה והודות לכך הצליחה לשרוד.

כשהסתיימה המלחמה נוכח הזוועות שהתגלו, היו שני בני הזוג הצעירים בטוחים כל אחד, שהאחר מת.

הדבר הראשון שעשתה בלה היה לנסוע למשפחה המאמצת לקחת את ילדה, אבל בבואה לשם, נכונה לה אכזבה מרה: המשפחה הפולניה הודיעה לה שהילד מת. ליבה לב אם לא נתן לה להאמין שאכן כך קרה והיא החלה לחפש אחריו בכל מקום אפשרי, עד שמצאה אותו באחד המנזרים במצב עלוב מאוד.

ילדים רבים הגיעו למנזרים בדרכים שונות ולאחר המלחמה התארגנו קבוצות מחפשים לחלץ ילדים מהכנסייה הקתולית ובמקרים רבים היו מגיעים לכיתת ילדים יתומים כזו ומתחילים לקרוא בקול רם: "שמע ישראל... וילדים שהיו עונים "ה' אלוהינו ה' אחד" אותרו כיהודים וחולצו, אבל דוד היה תינוק בעת שאימו מסרה אותו ולא דיבר או למד פסוקים ולכן היא הייתה חייבת לזהות אותו והיא זיהתה אותו הן על פי מראהו והן על פי הסימן שעשתה לו ברגל בעת שמסרה אותו למשפחה הפולנית.

דוד סבל מתת תזונה ולא היה מסוגל לאכול אוכל מוצק. הוא כמובן לא הכיר את אימו ולא ידע מה האישה היהודיה הזאת רוצה ממנו. בנוסף לכך, המנזר לא מיהר לשחרר ילדים יהודים לידי הכופרים ורצה להחזיק בהם ולגדל אותם להיות קתולים טובים. בלה נלחמה ניצלה את המעמד שהיה לאביו של ישראל לפני המלחמה כחבר בסיים הפולני⁴⁹ והראתה את הסימן ברגלו ולבסוף הצליחה לקבל אותו בחזרה.

לאחר שחקרה ודרשה התבררה לה התמונה הבאה: המשפחה הפולנית המאמצת, קצה בהאכלת הילד היהודי ואחזקתו ואולי גם חששו מפני שהיה מהול והלשנה הייתה עלולה לעלות להם בחייהם ופשוט הניחו אותו בחוף עטוף בסמרטוטים, לגורלו.

למזלו ארע לו נס בת פרעה במהדורה פולנית, ושוטר ששמע קול בכי של תינוק וטרם איבד מידה של רגש אנושי, הרים את הצרור הבוכה וכשראה תינוק מסר אותו למנזר לבית היתומים שם שרד ושם הוא נמצא לבסוף.

בינתיים כפי שהועברו שמועות בין הניצולים על שרידים שנתרו בחיים, גם ישראל קיבל ידיעה על כי אשתו ובנו חיים. הוא נסע ללובלין והמשפחה הצעירה התאחדה. מיהדות פולין שרדו מעטים, חלקם כמונו שהצליחו לברוח לרוסיה ורק הצעירים והחזקים שרדו ומעטים שניצלו בידי משפחות פולניות של חסידי אומות העולם או שברחו ליערות והתקבלו על ידי הפרטיזנים⁵⁰, אך משפחה שלמה שעברה את המסלולים האלה ושרדה, זה היה אירוע החורג מכל הבנה וסטטיסטיקה.

בשטוטגארט במשך זמן רב, היה דוד הילד היהודי היחיד והפך להיות ילד השעשועים של הניצולים ושם גם אנחנו נפגשנו איתם.

---

⁴⁹ הסיים היה שמו של הפרלמנט בפולין

⁵⁰ חלק מיחידות הפרטיזנים סרבו לקבל יהודים ואף רדפו אותם, אבל היו גם התארגנויות עצמאיות של יהודים כמו המקרה המפורסם של האחים ביילסקי ביערות ביילורוסיה מקרה שגם הוסרט כסרט הוליוודי בשם **התנגדות** בכיכובם של דניאל קרייג (גיימס בונד) וליב שרייבר (אקסמן וריי דונובן)

פרק 25 : אנו עולים לארץ ומשפחת אייזנברג לארה"ב

לאחר מסכת החיבוקים והסיפורים, נגשנו לתכלית. ישראל הציע לנו קודם כל לעזוב את פוקינג. הוא עדכן אותנו שממש בימים ההם מאכלסים מחנה חדש על יד שטוטגארט בעיר שווביש-האל והוא יוכל לסייע לנו להיקלט במחנה החדש. התוכנית יצאה לפועל ואכן התברר כי המגורים בשווביש-האל היו לאין שיעור טובים יותר מאשר בפוקינג. גרנו שם בבתים שנבנו למען אנשי הגסטאפו בזמן המלחמה. המשפחות של אנשי הגסטאפו פונו משם על מנת לאכלס את הפליטים ואם ניקח בחשבון שגרנו שם במשך כשנתיים, הרי היוזמה של ישראל למעננו הייתה מועילה ביותר.

זאב ואביגדור נשארו בפוקינג בקיבוצים אליהם הצטרפו ולא עבר זמן רב עד שהפליגו לארץ ישראל. אנחנו הנותרים נשארנו בשווביש-האל והיה לנו קשר רצוף עם בלה וישראל שהתגוררו בשטוטגארט כמאה קילומטרים משם והייתה רכבת שנסעה באופן סדיר וקבוע בין המקומות ונסענו לבקרים לעיתים קרובות.

גם הם באו לבקרנו ובשיחות הרבות שניהלנו, התברר לנו שאנחנו עומדים להמשיך את חיינו במסלולים נפרדים. אנחנו, כלומר שמואל, שרה, יהושע ואנכי ואיתנו רחל הקטנה, היינו בדעה ברורה שעלינו לנסוע לארץ ישראל. וידענו שנגיע לשם בין אם בדרך לגאלית או לא לגאלית והיינו נחושים בדעתנו כי רק מקום אחד מיועד לנו – ארץ ישראל.

ישראל היה בדעה אחרת. הייתה לו דרך ציורית לתאר את זה: הוא טען כי "לאחר מה שעבר עלי, הרי הייתי כבר בעולם האמת וזכיתי שם לאזרחות. אלא מה, כעת אני בחופשה משם וחופשות רוצים לבלות בנעימים, במקום הטוב ביותר שאפשר. בארץ ישראל יש יותר מדי בעיות: אנגלים, ערבים, מלחמות וזה לא בשבילנו." בינתיים נולדה גם ביתם הינדה, והם כבר היו משפחה עם שני ילדים קטנים, ולבסוף הדבר צלח בידם והם הגיעו לארה"ב.

בתחילה התמודדו בקושי עם אתגרי הפרנסה, אך לבסוף הצליחו ועשו חיל והם נוהגים לבוא לבקר אותנו מידי שנה ונשארים עם המשפחה כחודש עד חודשיים וחוזרים למשפחתם באמריקה. המשפחה גדלה ובינתיים דוד והינדה התחתנו וילדו ילדים

אנחנו כמובן לא חשבנו על שום מקום אחר בעולם מלבד ארץ ישראל ולאחר שהגענו לארץ, כל אחד בדרכו, ועברנו את חבלי הקליטה, התחתנו והקמנו משפחות, והולדנו ילדים והילדים אף הם הולידו ילדים ועד כה אף אחד מהשבט הגדול הזה, שבט טייר לא עזב את הארץ. כולם השתלבו בתעשייה, בחקלאות, במדע, בצבא ובעסקים ובכל תחום למעשה ומה שראה אבינו בחזונו ולא הצליח להגשים, מתגשם כיום על ידי עשרות נכדיו וניניו שבנו את ביתם והיכו שורשים בארץ ישראל.

בעת שדברים אלה נכתבים, אחינו שמואל כבר אינו בין החיים מזה שבע שנים, אחי היקר שהישיר מבטו אל המוות ויכול לו כל כך הרבה פעמים, עד שלבסוף בגד בו גופו שספג כל כך הרבה מהלומות. לו ולמשפחתו מוקדש בין היתר ספר צנוע זה למען יזכרו בנינו ונכדיו מאין באנו ולאן הם הולכים.

חז"ל אומרים שאין ארץ ישראל נקנית, אלא בייסורים ואמנם ייסורים גדולים עברה משפחתנו ואבדות גדולות סבלה בדרך, עד שזכתה להגיע סוף סוף החל מ-1947 לחופי ארץ ישראל.

הגענו בעירום וחוסר כל וחבלי קליטה קשים עברו על כולנו, ללא יוצא מן הכלל, עד שהגענו אל המנוחה ואל הנחלה. ללא מקצוע של ממש ועם השכלה מקוטעת בשל המלחמה, ללא פרוטה בכיס, כל אחד מאיתנו ניסה לפלס את דרכו בחיים. מלבד שרה שהתחתנה בגרמניה, כולנו באנו ארצה ללא בני זוג ובקושי היינו זכאים למקום במעברה. חלקנו גויס מיד עם הגיענו לארץ וכך התחלנו את דרכנו כחיילים במלחמה.

לא היה לנו היכן להניח את הראש כי הזמנים היו קשים ואנו מעולם לא השתייכנו לאלה התובעים וחושבים שמגיע להם.

הזדמנויות העבודה בארץ היו מעטות מדי וקשה היה למצוא עבודה שמפרנסת את בעליה. תקופת המעבר בין חזרתנו מרוסיה ועלייתנו לארץ לא נוצלה לעשיית רווחים, כי לא קורצנו מחומר כזה שרווחים יהיו תמיד לנגד עינינו. רחל הייתה צעירה מדי ואביגדור וזאב הצטרפו לקיבוצים. ואני, למעלה משנה עסקתי בענייני רוח. העברתי מידי יום שיעור בתלמוד בבית הכנסת של הפועל המזרחי בשוויש-האל ובין אלה ששמעו את השיעור היו כמה תלמידי חכמים מובהקים ואחד מהם אף היה בעל היתר הוראה מאחד מראשי הרבנים בפולין. וכפי שציינתי, הייתי מרכז בני עקיבא וחבר ההנהלה

הארצית של בני עקיבא בגרמניה ומזכיר הפועל המזרחי. מעיסוקים אלה לא הרווחתי כסף שיעזור לי בצעדי הראשונים.

היחידי שעסק במסחר היה אחינו שמואל ז"ל, שהודות לפעולותיו השכיל לצבור מעט כסף, ועם הגיעו ארצה, יכול היה בכסף שצבר לשכור דירה בשכונת התקווה ובדירה זו, מצאנו זאב ואנכי, מקום להניח את ראשנו.

עם הגיענו לארץ, סידרנו את רחל במוסד ילדים בכפר בתיה. רחל שילדותה נגדעה על ידי המלחמה האכזרית הזאת ובעיני ילדה קטנטונת ליוותה את עולמם האכזרי של המבוגרים מבלי שנוכל תמיד להסביר לה על מה ולמה עליה לסבול כל כך, אך חוסנה הנפשי עזר לה להתגבר על אותם שנים נוראיות והיא גדלה ובגרה נישאה לזאב רוזנבלט והפכה להיות אם לשלושה ילדים מוצלחים במיוחד, אחד איש הייטק, השני מהנדס שקודם לכן סיים קורס טיס בצבא וצעירת הילדים שסיימה דוקטורט בארה"ב והפכה להיות פרופסור באוניברסיטת תל אביב. כיום, כמו כולנו גם רחל הצעירה היא סבתא לנכדים מוצלחים.

אביגדור, צעיר הבנים והשני הצעיר בין הילדים, אף ממנו נמנעה ילדות נורמלית ועוד בהיותו רך בשנים, נאלץ להטות כתף ולסייע בפרנסת המשפחה. עם הגיעו לארץ נכנס לבית הספר החקלאי במקווה ישראל, עובדה שעזרה לו להפוך להיות בעל משק חקלאי מצליח ביותר על אף הקשיים המלווים את חיי החקלאים בארץ.

וכך התחילו חיינו בארץ ישראל.

כולם התחתנו, הקימו משפחות והתפזרו בארץ מהצפון בואכה טבריה, במושב שדה אילן בגליל התחתון בו התיישב זאב עם אשתו אתל ועד הדרום במושב תקומה היכן שאביגדור הקים את ביתו עם אשתו רינה.

באזור חיפה התגוררה שרה אחותנו עם בעלה יהושע גטר, בבת ים שמואל ז"ל ותבדלי"א אשתו זהבה, בפתח תקווה מצאו את מקומם רחל עם בעלה זאב רוזנבלט ואני שעברתי את הארץ לאורכה ולרוחבה, מתל אביב, עבור לבני ברק, המשך לקריית חיים ליד שרה ויהושע וכיום אני גר עם אשתי מילכה בכפר סבא. וכמובן אחותנו בלה ובעלה ישראל המתגוררים בלוס אנג'לס ובאים לבקרנו מידי שנה.

אחיו הצעיר של אבא, משה'יה, התגורר בפתח תקווה עם אשתו איטא ז"ל וכיום הוא בבית אבות בכפר סבא, הנמצא לא רחוק ממקום מגורי.

גם בני אחותה של אמא שנשארה בבילגוריי, משפחת הרמן, הגיעו ברובם לארץ, היכו שורשים ועשו חיל. בשנים האחרונות קיבלנו בטפטוף בני משפחה מאלה שנותרו בתחומה של רוסיה.

הדור השני כבר הרחיק לכת ומקיים בגופו את מצוות יישוב ארץ ישראל ומלבד ערי הארץ הוותיקות, נמצאים ילדינו מאלפי מנשה שבשומרון, בואכה סוסיה בהר חברון, דרך פדואל בהרי ירושלים, מכבים ביישובי מודיעין. הכנו שורש בארץ ושום רוח מצויה לא תוכל להזיז אותנו מפה. והנכדים והנינים הגשימו את חלום הורינו להגיע לארץ ולהתיישב בה ולא נותר לנו אלא לקוות שהמשפחה תמשיך ותתפשט בכל רחבי ארץ ישראל ונפרה ונרבה כברכת יעקב אבינו "והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה".

פרק 26 : סוף דבר

כשהתחלתי לכתוב לפני כשנתיים את קורות משפחתנו, בלחצם של בני ביתי, לא תיארתי לעצמי עד כמה יתקבל הדבר בברכה בתוך המשפחה ואני שמח שהדור הצעיר מוצא עניין בקורות המשפחה ולא לשווא היה עמלי.

לעצם הכתיבה, יכול להיות שפסחתי על מישהו או על פרטים מסוימים שהיה ראוי להרחיב עליהם את הדיבור ואולי הרביתי לכתוב על עצמי יותר מדי, על מה עשיתי ומה לא עשיתי והאני שלי תופס בספר מקום גדול יותר מכפי שמגיע לי בתוך המשפחה. ואולי קלקלתי את השורה בכך שזה יותר מדי ספר שלי ופחות מדי ספר של המשפחה, אך מי האיש אשר לא ירצה להביא את עצמו בפני בני משפחו ואפילו שלא במודע, ועל כך אני מבקש את סליחת כל מי שקופח ולא קיבל את הכבוד הראוי, כי לכך התכוונתי. ואם יש אמת בחששותיי, הרי שגגה יצאה תחת ידי מחוסר ניסיון בכתיבה.

ולבסוף, תודתי נתונה בזה לבני בכורי – מיכאל שבזכותו ראה הספר אור. הוא אשר לקח ממני דפים מפוזרים בכתב יד והשקיע הרבה עבודה ורצון טוב בעריכה, הגהה והבאת הספר לדפוס, למרות טרדותיו הרבות.

עובדה זאת לכשעצמה שמחה אותי, עד כמה ילדינו קשורים קשר עז למשפחה, ושמחים לדעת על שורשיהם ומקורותיהם.

ואם בני המשפחה יקראו בספר הזה לעיתים, וילמדו ממנו על שגיאות העבר, ולקח לעתיד, לאהוב את המשפחה ואת עמנו ולהכות שורשים בארץ אבותינו, זכות שדורות רבים כמהו ולא זכו לה, הרי הטרחה הייתה כדאית.

יעקב טייר

ספר זה הינו מצבה ויד ושם

לאבי מורי ר' מיכאל בן שבתאי ורחל ז"ל, נפטר יד תמוז תשי"ג 17.7.43

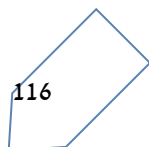
לאמי מורתי הינדה רייזיל בת איתמר וחנה ז"ל נפטרה כא ניסן תש"ד
14.4.44

לאחי מורי נתנאל בן מיכאל והינדה רייזיל ז"ל נפטר כב חשון 4.11.39

לאחי מורי שמואל ז"ל, הלך לעולמו כאן בארץ ישראל טו אלול תשמ"ב
3.9.82

ולסבים ולסבתות ז"ל.

מפת המשפחה

חלק ב : אלה הם חיי

חלק זה נכתב כספר נפרד, 15 שנים לאחר שנכתב החלק הראשון ויש בו תקציר של קורות המשפחה במלחמת העולם השנייה ולאחר מכן, פירוט חיי המשפחה הגרעינית של אבינו יעקב טייר.

כפי שציינו בתחילת הספר, ההחלטה לאחד את שני הספרים הקצרים יחסית לספר אחד, יוצרת אמנם כפילות מסוימת בתחילת החלק השני, אולם הקורא ישים לב כי לא מדובר בחזרה ממש, אלא בתוספות מידע שאבא נזכר בהם מאוחר יותר או בנקודות מבט מעט שונות, בשל פרספקטיבה שונה. הקריאה הרצופה בשני החלקים מאפשרת לבן המשפחה הרוצה לקרוא ולדעת לקבל תמונה מלאה מספר שבסופו של דבר אינו אלא שלמות אחת והיא מסע חייו של יעקב טייר, אדם מיוחד במינו, אינטליגנטי ומעמיק, שלא חיפש שררה, שבחר ללמוד כאוטודידקט, בחיים שנכפו עליו והצליח לבנות משפחה חמה ומחוברת לשורשיה. מורשתו, ידע, לימוד, העמקה המשולבים בהומור, נדיבות לב ומשפחתיות בלתי מתפשרת, הינם הלפיד לאורו אנו הולכים ואותו אנו מנסים להעביר לדורות הבאים.

מיכאל תבור (טייר)

ספרו של אבא הוא במידה רבה שיחה בינו לבין ילדיו, שיחה כפי שמעולם לא ניהלנו, אם בגלל אופיינו הדומה והסגור במובנים מסוימים, ואם בגלל ששיחה כזו מתנהלת אחת לחמישים שנה והנה היא מתנהלת לה דרך הספר. בעת שערכת את הספר והכנתי אותו לדפוס, שב ונגלה אלי עולם, עולם שלכאורה הכרתי, אבל עד כמה היה מבטי חסר, זאת למדתי רק עתה. יותר מכל, אני למד על הדומה באופיינו, הנה טעויות חוזרות, שלו היה ניתן להזהיר מפניהם, מאב לבנו, הרי מן הסתם הייתי חוסך מעצמי הרבה עוגמות נפש, אולם כנראה שומה על כל דור ודור לחוות את טעויותיו בעצמו.

השיחה עם אבי וההשוואה הבלתי נמנעת, היא משהו שכל בן חווה ואני מניח כי בני יקרא את הספר בסקרנות שתיפול אך במעט מזו שאני קראתי בו, שכן דרך מסעו של אבי הוא יפגוש גם אותי. אני מניח שבמידה קרובה של עניין, גם אחיותיי וילדיהן יקראו את מסעו של אבי וישאלו כל אחת וכל אחד את שאלותיהם, שאלות שאדם שואל בעיקר את עצמו.

אולי מן הראוי לציין כי כולנו היינו רוצים לפגוש בספר יותר את אימי שכה השפיעה עלינו, אולם אבינו הוא זה שבחר להעביר את נקודת מבטו ואימנו על אף שנטלה יותר מפעם אחת את העט בידה, נבהלה אולי מגודל המשמיה וויתרה עליה לצערנו. אולי היינו צריכים לקחת אנו יוזמה ולכתוב מפיה את סיפורה.

אני קורא כיצד אבי מקבל החלטות שעיקרן חמלה ואחריות אישית גדולה, אך לעיתים גם קורטוב של פזיזות בצידן, בעת שהוא מופקד על הקופה הציבורית, גם אם הוא היה זה שבמעשיו, מילא אותה. כאן הוא נותן לקבלן מרושש מקדמה גדולה על מנת לבנות בניין חשוב ושם הוא רושם שיק על שמו של חקלאי כושל, שיק שמחזיר לחיים משפחה שלמה, אולם מי שמו להחליט? רק קול מצפוננו ומידת העזתו הגדולה חוברים יחד בהחלטותיו. עניין שהכרתי כל כך מקרוב. מבלי שאפרט, שכן לא ספרי הוא זה, אלא ספרו של אבי. בעולם כזה, עולם של דקדקנות משפטית, גם אני לקחתי את החירויות שלי על מנת לסייע לאנשים הרבה מעבר לסמכויותיי ומבלי שמישהו יאחז בידי ויפציר בי, למה לך לסכן כל כך הרבה. בעולם כזה, אין

⁵¹ כפי שנכתבה בעת ההוצאה המקורית של הספר הזה שיצא בנפרד מהספר הראשון ובמרחק 15 שנים.

תגמול בעבור נטילת אחריות אישית, גם לדברים נעלים, עולם המעדיף את ההליכה בתלם על המעשה הנאצל.

גם אני נתתי אמון ולא תמיד נהגתי בדרך של סוף מעשה במחשבה תחילה. לחשוב עד כמה אני מכיר מקרוב את המעמד של להיות מנהיג מקומי ואת קוצר הרוח הנלווה אל העשייה וטריקת הדלת או אי רצון ללכת עד הסוף בפוליטיקה של אגו וכדאיות אישית, עניין שגורם לנו, כנראה דור אחר דור, להגיע לקרבה לשלטון, אך לטרוק את הדלת במיאוס, כעבור זמן לא רב. הדמיון בין התנהגותי במקרים רבים ובין התנהגותו של אבי היה כה רב, על אף פער השנים והנסיבות, חשתי דמיון רב עד כדי מבוכה.

בעבורי, הספר מהווה תיאור של תקופות מעצבות בחיי, מזווית שלא תמיד היתה לי הזדמנות לחוות ולהבין. ראשיתו של המסע מתחילה ביום פתיחת מלחמת העולם השנייה, 13 שנים פחות יומיים לפני הולדתי, בעת שאבא שלי הינו נער בן 17 פחות חודש וסיומו, לאחר שישים וחמש שנים, בגיל שאבי כבר מביט בגיל שמונים ההולך ומתרחק כבר למעלה משנתיים ואני עצמי כבר לא ילד, בן חמישית ושתיים ויותר, גיל ששבי מצד אבי לא זכה להגיע אליו.

מסע החיים הזה הוא לא רק תיאור, אלא שיחה על מהות החיים. שיחה בדרך שאבי מרגיש לנכון לנהל. מי שחושב שהוא מכיר את אבי היה יכול לתמוה בעת שהיה קורא את הספר. אדם שמרבית זמנו ועיתותיו מקדיש לקריאה ולימוד, מתאר את חייו כמו שרשרת אחת ארוכה של חשבונות קיום, בהם משובצות אנקדוטות קטנות של חסד. היכן כל הרוחניות המלווה את חייו כפי שהכרתי והאם למרות השעות הרבות שהוא מקדיש לקריאה ולימוד מחד והוראה מאידך, מערכת החשבונות ראויה למקום כה מכובד?

אילו אני הייתי כותב את הספר הזה האם הייתי נוהג באופן שונה. האם הייתי חולק עם ילדי ונכדי את השקפותיי על החיים ועל מחשבותיי על הקיום בכלל והקיום האנושי בפרט ואולי הקיום היהודי בפרטי פרט.

אודה כי אילו אני הייתי כותב, ייתכן והייתי כותב ספר אחר, אבל אף על פי כן, ספרו של אבי הוא הספר הנכון. כל הקיום הרוחני שואב את כוחו מהקיום הפיזי של דאגה והגינות. אבי אינו בין אלה שכל כך עסוקים בהכנות לעולם הבא עד שהם מתעלמים מחובותיהם בעולם הזה. אין מאוס בעיניו מאידיאולוגיות שעיקרן הסתמכות על עמלו של האחר, עשיית חסד מתוך

כיסיהם של אחרים ודיבורים גבוהה גבוהה על מוסר, על ידי אלו הנושאים על גבם קופת שרצים. אדם חייב לדאוג קודם כל לעצמו וליקיריו, לפרנס אותם, לדאוג לכל מחסורם. לאחר מכן באה חובת "היה אדם", אדם במובן של מענטש, אותה מילה אידשאית המכילה עולם ומלואו. חמלה והושטת יד, נטילת אחריות גם בעת שהסמכות איננה. וכל חיי הרוח, במידה ויש בהם ערך, באים רק לאחר שאדם מילא את חובותיו לקרובים אליו התלויים בו. הוא אינו בין אלה המתרימים אלא בין התורמים, הוא אינו בין אלה המטיפים אלא בין אלה המראים דוגמא אישית. אבי לעולם לא היה נמנה בין אלו "שמילאו הוראות", שם קוד לכל תועבה אפשרית.

אני, שכמוהו, מבלה את חיי בין הדאגה למשפחתי ובין עולם הרוח, לא שמעתי ממנו מעולם הטפות ללימוד וקריאה, אלא ראיתי אותו קורא, צוחק, נהנה ולעיתים משתף אותי בדבר מה, אם בדרך ההומור שהיתה דרכו כל הימים ואם לעיתים בדרך של רצינות בדברים שיפה להם כובד הראש. בדרך זו הלכה ונתחבבה עלי הקריאה והלימוד, אם כי כמוהו לא הפכתי את ההוראה והמחקר למקצוע ואף על פי שכפסע היה ביני ובין קריירה אקדמית. בסופו של יום, אני נוהג כמוהו, מוצא את פרנסתי במקום אחד ומנהל את חיי הרוח במקום אחר ואין רשות אחת נוגעת ברעותה. על מנת להבהיר עוד את מקורה של השקפה זו אפרט: יש הרואים למשל, בלימוד גמרא דוגמא לחיי רוח. אולם בואו ונזכור, מהם: "שניים אוחזים בטלית" או "אילו מציאות שלו ואלו חייב להכריז" או "איזהו נשך ואיזהו תרביית". הרי הן סוגיות רכוש ופיננסים יומיומיות, מהסוג הבנאלי ביותר, כלומר גם עיקרם של חיי הרוח היהודיים, עניינם אינו אלא חיי היומיום על שלל מצוקותיהם. כך אבי וכמוהו כמוני. אנו קוראים לרוב ויש לנו מחשבות על תכלית הקיום, על מקורנו ועל אחריתנו. אולם, איננו מבזבזים את זמנו של איש בהרהורי סרק אלו ואנו ממעטים ליטול חלק עד כדי הימנעות מוחלטת מדיונים פילוסופיים. איננו סבורים שהפילוסופיה שלנו יכולה להעשיר את חיי העולם ואנו משאירים לשפינוזה, קאנט או ראסל את הבמה המוחלטת ונמנעים מחברת הוגי דעות בפרוטה.

אולם, למרות כל ההשוואות, בדבר אחד לא יכולתי להגיע לקרסוליו. מהספר עולה דמות של אדם העושה חשבון ואולי גם חשבון יתר. אם יכולה לצמוח טעות מהספר הרי זו הטעות. אבי הוא האדם הנדיב ביותר שהכרתי. נדיבותו לא עולה רק ממעשי הצדקה שרק מעט מזעיר נמנו בספר, אלא

מהתכונה החשובה יותר, לתת בלא חשבון אמיתי, אבל בשום שכל. לתת כשיש בנתינה תועלת וצורך. לתת כשהנתינה אינה הופכת לתכלית בפני עצמה, אלא מתניעה תהליך חיובי שלם. נתינה זו החלה קודם כל במשפחה. מעולם לא נתן לי והתנה תנאים. אני זוכר שכבר בגיל צעיר עמדתי על ההבדל בינו ובין אבות אחרים ועל כך הערצתי אותו עד בלי גבול. לכאורה היה כל כך מתבקש להתנות ולו חלק מנתינותיו במעשים או בהתחייבויות מצידי. הוא מעולם לא נהג כך ומן הסתם קיווה שבנו יידע לבחור בהחלטות הנכונות, גם ללא תנאים אלה ואני מקווה שלא טעיתי יותר מדי פעמים, שכן במקרים רבים, אודה ולא אבוש נכשלתי במעשיי. הייתי עד למעשי צדקה וחסד ומן הסתם ראיתי רק את קצה הקרחון. בספר נחשפתי לעוד כמה מקרים של חסד, בנוסף לאלה שידעתי והכרתי ולא סופר עליהם, שכן אבי מביא את הסיפור לא על מנת להתפאר, אלא רק באותם מקרים בהם מדובר, אם תרצו בהנחיה המופנית אלי ואל שאר בני המשפחה: לעיתים עליך לקחת החלטות, גם אם המדובר בהחלטות קשות אשר אינן עולות בקנה אחד עם המינהל התקין אך באות ממקום של צדק טבעי וחמלה אנושית שאין רבות כדוגמתה. לסיכום, אני חייב לומר כי קריאת הספר והשאלות ששאלתי את אבי במהלך עריכתו, היו בעבורי חוויה שספק אם תחזור. המסע המופלא שנחשפתי אליו, מסע אל תוך עברי ומקורי, מסע שהשאיר בליבי הרבה עצב על כל התלאות שאבי עבר, דמעות עם הסיפור ועם אבי בעת גסיסתו של סבי, התייסרתי יחד איתו בעת שעולמו חרב עליו בגין הונאה קשה, חשתי את הסיפוק העמוק שבמתן עזרה למי שעולמם כמעט חרב עליהם וחשתי גאווה גדולה כי זהו אבי, אדם שיכל לכל התלאות שמעטים יצאו מהם באופן שבו הוא יצא, אדם שלא איבד את צלם אלוהים, אף לא לרגע, גם בהיותו בגיא צלמוות וזוהי מורשתו, המלווה אותי תמיד ואותה אקח איתי ליתרת מסעי ואותה אנסה להנחיל לילדי אחרי.

מיכאל תבור (טייר) 11.3.2005 ל אדר התשס"ה

1. מלחמה פורצת ואנו בין הפטיש לסדן

באחד לספטמבר 1939 פרצה מלחמת העולם השנייה. הייתי אז בן 17 פחות חודש. נראיתי מאוד מפותח מבחינה גופנית וניתן היה בקלות להעריך את גילי כבן 20 אך לא הייתה בידי שום תעודה מזהה. מצב זה הדאיג מאד את אמי ז"ל שדרשה ממני לגשת לעירייה ולבקש תעודה. המצב היה מאד מעורפל ומסוכן. היו אז בעירנו מרגלים שריגלו לטובת הגרמנים ועל כל חשד שהתעורר, היו השלטונות מוציאים להורג, בלי חקירה ודרישה מיותרים. ואני מסתובב ללא שום תעודה מזהה.

כאמור, חזקה עלי דרישתה של אמא והלכתי לעירייה לבקש תעודה. תעודה שתעיד על אזרחותי ושייכותי לכל מקרה שלא יבוא. מטבע הדברים, עניין כזה הצריך שיח ושיג בעירייה עם הפקידים שחלקם לא מבינים וחלקם לא רוצים להבין ואולי יש ביניהם כאלה שאפשר להקל על ההבנה שלהם בעזרת מתן בסתר. ביורוקרטיה כמו כל ביורוקרטיה ואולי על רקע אירועי הימים האלה, אף גרועה יותר מהרגיל. תוך כדי דין ודברים והתרוצצות, החלה הפצצה גרמנית כבדה ונוצרה אנדרלמוסיה. הפקידים נסו על נפשם והחלו מחפשים מחסה ולא היה עם מי לדבר. אני מצאתי את עצמי חוזר הביתה בלי שום תעודה.

כתוצאה מההפצצה, העיר נשרפה כמעט כליל וכך התחלתי את חיי כמתבגר במלחמה הנוראה בלי שום תעודה.

לאחר ההפצצה שנועדה "לרכך" את העיר, נכנסו הגרמנים לעיר והבהירו לכל מי שעדיין היה ספק בידו, במה ובמי דברים אמורים. אכזריות שוד ביזה ורצח היו מנת חלקם של תושבי העיר וזאת בפרק זמן קצר של כעשרה ימים.

אולם, באותם ימים, היו הגרמנים והרוסים מעין בעלי ברית וההסכם ביניהם כלל את חלוקת פולין. אותה עת התנהל ויכוח, היכן עובר הגבול. בתחילה ידם של הרוסים הייתה על העליונה לגבי עירנו והגרמנים הסכימו להעביר את העיר לידי הרוסים. הם נסוגו והרוסים נכנסו. הרוסים שהו בעיר כמה שבועות ובסוף לאחר שדנו בעניין, התברר כי העיר בכל זאת שייכת לגרמנים והרוסים התחילו להתכונן לנסיגה. משנודעו הדברים לאבא ז"ל, החל לנהל משא ומתן עם הרוסים, לפיו ייתן להם את כל הסחורה ששרדה

את השרפה, אותה סחורה שאוחסנה במחסני בטון ובתמורה יעמידו הרוסים לרשותנו קרון רכבת ואנו ניסוג ביחד איתם.

הרוסים אכן קיימו את ההבטחה והעמידו לרשותנו קרון רכבת מיוחד וכך התפטרנו בשלב זה מן הגרמנים ועברנו לאזור השייך לרוסיה.

תוך כדי נסיעה עברנו בעיר שנקראת זולקעוו. בזולקעוו היה לנו קונה גדול שהיה מעורב איתנו בקשרי מסחר ואבא החליט שאנו יורדים בזולקעוו. ירדנו ושמנו פעמינו לביתו של הלקוח שלנו, שקיבל אותנו בסבר פנים יפות. הוא שיכן אותנו בביתו במשך מספר ימים שבהם אבא עסק בחיפוש קדחתני אחר דירה. ואמנם, לאחר כמה ימי חיפושים, מצא אבא דירה ואנו עברנו לגור בה.

היינו במצב קשה ביותר, דלים וריקים. החלטנו שבמצבנו, בורגנים לשעבר וקבצנים בהווה, כדאי לנו להתחיל לחפש עבודה. היינו 3 אחים בוגרים- נתנאל ז"ל הבכור, שמואל ז"ל הבא אחריו ואני, השלישי בין הבנים, שהייתי בן 17 אז. לאחר חיפושים, מצאנו עבודה במחנה צבאי פולני לשעבר וכעת היה רוסי.

בבוקר בהיר אחד התייצבנו לעבודה. העבודה הייתה מפרכת. מנהלי העבודה שלנו היו אוקראינים אנטישמים שנהנו מכל רגע להתאכזר לנו. כאשר לבסוף הגיעה העת לתשלום משכורת, התברר לנו שמהשכר במשטר קומוניסטי אפשר רק למות מרעב, כך שאם ברצוננו לשרוד, לא על העבודה הזאת תהיה תפארתנו ולא היא תצילנו מרעב. התפטרנו אם כן מהעבודה והתחלנו לחפש פתרונות אחרים למחייתנו.

זולקווע עיר מגורינו אז, היתה כ- 80 ק"מ מלעמברג, הידועה גם בשם לבוב. בלעמברג היה לאבא לקוח אחר אתו היו לו קשרי מסחר ענפים וידידות קרובה ושמו משה וייסמן. אבא החליט לנסוע ללעמברג להתייעץ עם הידיד משה וייסמן וגם לנסות לממש את הקבלות אותן קבל עבור הסחורה שמסר לרוסים. לאחר כמה וכמה ביקורים אצל קציני צבא שהיו לכאורה אחראים על תשלום עבור הסחורה, התברר לאבא שאם הנייר מהן עשויות הקבלות הוא רך, עדיין יש לו שימוש ידוע וחד פעמי לפני 'ברכת אשר יצר', אך אם הנייר קשה עדיף פשוט להשליכן לזבל.

משה וייסמן קיבל את אבא במאור פנים ונתן לו כמה עצות, במה ניתן להתחיל להתפרנס. מכיוון שאבא היה סוחר ממולח, נפתר עניין הפרנסה ואפילו התחיל להיווצר עודף כסף. אבא היה נוסע כמעט כל יום ללעמברג בקשר לעסקים החדשים שמשה וייסמן הציע לו. ונהג לקחת איתו את אחי הגדול נתנאל ז"ל. באחת הנסיעות הללו קרתה תאונת דרכים. נהג צבאי רוסי שיכור, הרג את נתנאל. זאת הייתה הטרגדיה הראשונה שקרתה למשפחה במלחמה הזאת ואמא לא הצליחה להתאושש ממנה עד יום מותה.

החיים נמשכו והביאו איתם חדשות. השלטון הרוסי החליט לחסל את התופעה של אנשים שנקראים פליטים שברחו מהצד הגרמני לאזורים שלהם. הם הודיעו לכל הפליטים שמרביתם היו יהודים שעליהם לבחור בין שתי אפשרויות: לקבל אזרחות סובייטית או לחזור לגרמניה. ההתלבטויות היו קשות ביותר. לאחר שטעמו את הטעם של המשטר הסובייטי והבינו את מהותו, איש לא רצה להפוך לאזרח ברית המועצות. אבל, הברירה השנייה הייתה לחזור לשלטונה של גרמניה הנאצית, שעל אף רדיפת היהודים שנמשכה שם מאז עליית היטלר לשלטון ב-1933, עדיין לא היה ברור עד כמה מסוכנת וגרועה יכולה להיות הבחירה לעבור לשלטונה. אנשים עדיין לא היו יכולים להעלות בדמיונם את מה שגרמניה הכינה באמתחתה ליהודים.

הורינו ז"ל החליטו לשאול בעצתו של סבא איתמר ז"ל שחי בברדיצ'ב. הסבא ענה לנו באופן חד משמעי, שלא נעז להפוך בשום אופן לאזרחי ברית המועצות, כלומר עלינו לחזור לגרמניה. סבא כבר ידע מי זה סטאלין, אך לא ידע כנראה מי הוא היטלר. מרגע שהוחלט, הודענו מצידנו לשלטונות, שברצוננו לחזור לגרמניה. כך גם נהגו אחרים בלי עצות מהסבא, ורבים נרשמו מתוך כוונה לחזור לגרמניה, לאחר שטעמו את טעם "גן העדן" הסובייטי.

2. הגלות הרוסית מתחילה

לאחר שהרוסים קיבלו את תוצאות המשאל, החליטו שאם הפליטים כפויי הטובה אינם רוצים באזרחות הסובייטית, מקומם בסיביר. באישון הלילה, באמצע חודש יוני 1940 בשעות הקטנות ב-2:00 לערך, דפקו קלגסי ברית המועצות בדלתות של כמה עשרות אלפי משפחות יהודיות והודיעו לנו ברוב

נדיבותם כי הם מקציבים לנו זמן של רבע שעה לארוז על מנת שניסע לגרמניה על פי רצוננו. בכך הפכו את גרמניה לסיביר ובוודאי שלא מדעתם הצילו כמה אלפי צעירים ששרדו בסופו של דבר את הגיהינום הקפוא והאכזרי של מחנות העבודה בסיביר. על פי דעתם, מי שלא רוצה את האזרחות הסובייטית מכניסת האזרחים, מקומו שם, בסיביר. על העברת יהודים לגרמניה כלל לא חשבו ולא מטעמים הומניטאריים, שכן לעת ההיא עדיין לא היה ידוע על סכנה מיוחדת ליהודים, מעבר לרדיפות הרגילות שהתנהלו בשש השנים האחרונות על ידי הנאצים, אם כי לא ברמה של השמדת עם. והסובייטים לא ראו בעין יפה שהיהודים הללו יחזרו לחיק מדינה שלכאורה צפויים להם בה חיים טובים יותר ואולי יחזקו אותה. איש לא ידע בזמן ההוא מה צפוי לנו תחת שלטון גרמניה.

התלאות בדרך היו רבות עד שהגענו למקום המיועד לנו בסיביר. הביאו אותנו ליערות על מנת להיות חוטבי עצים. במרחקים קצובים מידי ארבעה קילומטרים, שיכנו כעשרים איש בצריף גדול והתפקיד שלנו היה לכרות עצים בחורף. את העצים היינו אמורים להעביר בקיץ החל מה-15 במאי ועד 15 באוגוסט, באמצעות הנהר שהפשיר, לעיר של מכרות זהב. העצים שמשו למכרות הזהב לתמיכות ולהסקה.

הגישה לצריפים שלנו הייתה בעזרת סוס עליו הועמסו כמה שקים, חלב ולחם למי שהיה מסוגל לשלם. תנאי העבודה היו קשים ולא כולם יכלו לעמוד בהם וממילא לא הספיקו להרוויח על מנת לשלם עבור הלחם. אנשים פשוט התחילו למות מרעב ומתשישות. לנו היה די כסף למזון מפני שעבדנו קשה מאד והרווחנו די על מנת לקנות לחם. במידה מסוימת יכלנו לעזור גם לאחרים לקנות לחם למחייתם. חוץ מלחם וחלב הביאו לעיתים גם בשר, אבל אנחנו לא קנינו מטעמי כשרות.

בשנה הזאת עוד שמרנו על צלם אלוקים ולא עלה במחשבתנו כלל לאכול בשר לא כשר. כך עבר חורף 40-41, הגיע הקיץ והיער נהפך לים. השלגים נמסו ונהפכו למים עומדים והיתושים חגגו. ענני היתושים שחגו מעלינו היו מדהימים בכמויותיהם. הם פשוט אכלו אותנו חיים. היינו עושים אש והעשן קצת הקל על הסבל. אבל התגעגענו לחורף בלי יתושים. הזהירו אותנו שבקיץ צפויה סכנה נוספת. הדובים מתעוררים משנת החורף שלהם וצריך להיזהר. אבל, חוץ ממקרים בודדים בהם ראינו מרחוק דב, לא סבלנו מהדובים כמו

מהיתושים. הדובים היו סכנה תיאורטית, היתושים היו בעיה ממשית. המזון הדל ותנאי החיים הקשים היו עתידים לגבות מאיתנו מחיר כבד ביותר.

בקיץ, יוני 1941 פרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה והגרמנים כבשו מידי יום מאות קילומטרים והתקרבו עד מרחק לא גדול ממוסקבה. סטאלין חיפש שותפים על מנת להציל את המצב. בין היתר הוא עשה הסכם ידידות עם גנרל פולני, שיקורסקי. ההסכם הזה פתח בפנינו אשנב הצלה. לפי ההסכם, סטאלין התחייב לשחרר את כל האזרחים הפולנים ואנחנו הפכנו לאנשים חופשיים. כלומר, יכולנו לכאורה לעזוב את היערות ולנסוע לאן שליבנו חפץ. מובן שזה היה תיאורטי, כי למעשה האפשרויות שלנו היו קטנות מאד. משפחתנו מוקמה בין המקומות הנידחים ביותר. לכל היותר יכולנו להגיע לעיר הסמוכה בודייבו, בה היו מכרות זהב. לצאת מבודייבו לעולם הרחב, הייתה משימה כמעט בלתי אפשרית.

חיכינו וחשבנו להישאר עוד חורף ביערות אבל התברר לנו שהכוחות שהיו לנו בחורף הראשון אזלו, ואנחנו לא מסוגלים לעבוד כפי שהיינו מסוגלים בחורף הראשון, במיוחד שגם הקצבת הלחם שהייתה לנו בחורף הקודם הצטמצמה עד מאד.

הקצבת הלחם הדלה בלי שום מזון אחר, לא הספיקה כדי ללכת ליער בקור נורא ולעבוד ולהרוויח את הלחם הדל המוקצב. מעגל הרעב והתשישות, גרם לכך שנוכל פחות ופחות להתמודד עם תנאי החיים הקשים ודרישות העבודה. אבל, מכיוון שהיו לנו עדיין מעט קשרים טובים, באמצע החורף עזרו לנו לעזוב את היער ולהגיע לסינוגה, כפר ששכן בדרך לבודייבו, שם בילינו את החורף. בסינוגה, אני הייתי היחיד שיצאתי לעבודה בסינוגה בכדי שיהיה לנו זכות לקבל את הקצבת הלחם.

עם הגעתו של קיץ 1942 ניסינו להגיע לבודייבו. מדובר במרחק של 150 ק"מ בלבד, אבל אנו בילינו בדרך למעלה מחודש. בדרך עבדתי על אוניות והצלחתי אפילו לגנוב כמה דברים שמכרנו בשוק השחור עובדה שהקלה וסייעה לנו להתקיים בדרך עד שלבסוף הגענו לבודייבו.

בודייבו הייתה מלאה בפליטים עד אפס מקום. אבא מצא אדם שהכיר והוא נתן לנו אפשרות להידחק לדירה שלו. הבעיה הראשונה הייתה למצוא עבודה על מנת לקבל זכויות לתלושי מזון. אני שוב הייתי היחידי שמסוגל לעבוד. אבא ז"ל מאד נחלש, זאב ז"ל היה צעיר מידי, ושרה כנראה, אף היא לא

הייתה יכולה למצוא שום מקום עבודה מתאים. אז אני מצאתי עבודה בתור סבל באוניות.

הדרך מבודייבו לטאנראק⁵², הינה בקירוב כ-150 ק"מ. התחבורה היחידה שחיברה בין שני המקומות הייתה הנהר ויטים. נהר גדול יחסית עליו הייתה תנועת אוניות ודוברות מסחריות. בדרך היו עוד נמלים קטנים. באחד הנמלים בהם התעכבנו בדרך, הלכתי לעבוד, ושם הצלחתי לגנוב כמה מצרכים. אחד המצרכים שגנבתי היה תה שהיה מגיע בצורת טבלאות מיובשות ודחוסות. מכרנו את טבלת התה המיובשת במחיר טוב וכך לאחר נסיעה עם הפסקות הגענו לבודייבו ואני הלכתי לעבוד בנמל.

העבודה בנמל הייתה קשה מאד. היינו צריכים לפרוק מבטן האונייה שקי קמח במשקל של 100 ק"ג כל אחד, וללכת מבטן האונייה עם השק על קרשים די צרים, וכל הזמן בעליה, עד למחסנים. אבל היה לעבודה זו יתרון, היה אפשר לאכול קמח לשובעה. בסיום העבודה הייתי ממלא את כיסי בקמח. אם כי היה עלי להיזהר שלא להגזים כי הפחד היה גדול. אחד העובדים לדוגמא נתפס ביציאה עם שני תפוחי אדמה בכיסיו, נדון במשפט מהיר לעשר שנות מאסר- עונש שתכליתו הייתה גם למען ישמעו ויראו.

אבל בכל זאת, מה עושים כדי לא לגווע ברעב, מכיוון שמההקצבה אפשר היה למות בוודאות. אנחנו קיבלנו 400 גר' לחם לכל-אחד ולי 800 גר' ליום. לכאורה מה שאנחנו מכירים בתור לחם הרי זה לא נורא, אבל במציאות ה-400 גר' היו שווים כמו 100 גר'. הלחם היה מים מכיוון שגם עובדי המאפייה צריכים לחיות הרי הם גנבו את הקמח והצליחו להדביק את המים עם קצת קמח. לדוגמא: כיכר לחם רגיל שוקל כ 700-800 גר'. אני זוכר שפעם לקחתי לעצמי הקצבת לחם לשלושה ימים וזה היה 2400 גר'. וזה בערך מה שכיכר שקל. גמרתי את כל הכמות בו במקום. מה אכלתי בשלושת הימים הבאים איני זוכר, מן הסתם אם עוד עבדתי כסבל, אכלתי קמח.

בשוק השחור, כיכר לחם כמו זו שאכלתי בבת אחת עלתה בערך כמו שתי משכורות חודשיות. על כך יש להוסיף שמלבד לחם לא היה שום דבר שאפשר להכניס לפה. מובן שכל אחד אכל את המנה שלו. בסביבתנו היינו עדים לסצנות מזעזעות בקשר למנת הלחם הדלה. היו מחכים לבוקר, על מנת לקבל

---

⁵² בכתוב לטיני Tonorak נשמע בהגייה הרוסית כמו Tanarak

את מנת הלחם בחנות ולפעמים כשהמוכרת שמה על המשקל את הלחם הייתה צריכה להוסיף חתיכה קטנה להשלים ל- 400 גר'.
גרנו בשכנות למשפחה די מכובדת בעברה, כשכל בוקר היו בוקעות מביתם צעקות עד לב השמים, בני המשפחה חשדו באימם שהייתה אוכלת בדרך אולי את הפרוסה הנוספת שהחנונית הייתה מוסיפה ללחם על מנת לקבל את המשקל הרצוי. אצלנו במשפחה מעולם לא הגענו למצב כזה. ואני, ממשיך לעבוד כסבל בנמל ולגנוב. הרבה קמח אי-אפשר, מפני הסכנה. לאחר התייעצויות החלטנו שאמא תתפור לי כיסים מיוחדים במכנסיים שניתן יהיה להכניס בהם כמה קילוגרמים של קמח. אבא יבוא באמצע הלילה, כמדומני שקבענו ב-2 בלילה, הוא יתקרב עד השומרים ואז אני אלך לקראתו, אוריד את הקמח מהכיסים המיוחדים ונהיה מאושרים. וכך אמנם עשינו, אני הכנתי את הקמח בכיסים וראיתי שאבא ז"ל מתקרב. התכוונתי ללכת לקראתו ונהנה לחרדתי, מה אני רואה? כל הנמל מוקף במשטרה הסובייטית ה-נ.ק.ו.ד. דווקא בלילה הזה המשטרה החליטה לעשות ביקורת. רצתי מהר בחזרה לאונייה ורוקנתי את הכיסים מהקמח. אבא ז"ל ראה מה שקורה וגם הוא חזר הביתה בידיים ריקות, מבלי שהצלחנו בתוכנית.

העמל היה קשה מנשוא ואני החלטתי להתפטר מהעבודה. הייתי כבן 19 ולא יכולתי לעמוד בעומס יותר. מה שהרווחתי בכל זאת מהעבודה הזאת בנמל זה גב שבור עד עצם היום הזה. משם עברתי לעבוד בלסו-טסקי, זה היה מין נמל על נהר הוויטיס. את כל העצים שכרתו במשך החורף ביערות, בעזרת הנהר היו מעבירים בקיץ לבודייבו, ואנחנו היינו צריכים להביא אותם מהנהר למחסנים.

בינתיים אירעו במשפחה כמה דברים ששינו במידה מסוימת את החיים. הדוד משה'ה ז"ל אחיו הצעיר של אבא, היה גם הוא בין המגורשים לסיביר. הוא היה נשוי ואב לשני ילדים קטנים. כשהביאו אותנו לקרונות רכבת לצורך גרוש, קיבל לפתע הילד חום גבוה. הממונים ריחמו עליו והשאירו אותו ואת אימו בזולקוב. כמו שסיפרתי לעיל, בעזרתו של ידידנו משה וייסמן הצליח אבא להרוויח יחסית הרבה אולם כמו בפרוץ המלחמה, כך גם הפעם, הנסיבות השאירו אותנו ללא מזומנים אך עם הרבה סחורה.

השארנו את הסחורה לאשתו של הדוד משה'ה, ביילטשי, שנשארה עם הילד החולה. היא מכרה את הסחורה ונתרה עם סכום נאה של כסף. הדוד

משהליה גורש למקום קרוב יותר, למזלו הטוב ואז, אחרי הסכם שיקורסקי-סטאלין, הצליח לצאת כמו הרבה אחרים לאסיה התיכונה, שאמנם הייתה חלק מבריה"מ אבל החיים שם היו הרבה יותר נוחים, אם בגלל האקלים החם יותר ואם בגלל שפע יחסי של ירקות ופרות שאפשרו לחיות באופן סביר למדי.

אבא ז"ל יצר קשר דרך הדואר עם הדוד משהליה ז"ל ואשתו שנשארה בזולקווע, שלחה לנו 500 רובל מהכסף שהיא קיבלה עבור הסחורות שמכרה. זה היה אמור להמשך, אבל כשפרצה המלחמה בין גרמניה לרוסיה נפסק משלוח הכסף. היא והילד נספו כמו כל המיליונים האחרים, אבל ה-500 רובל הראשונים שקיבלנו עזרו לנו. הדוד משהליה ובתו הקטנה – רחל, הצליחו לשרוד את המלחמה. אחרי המלחמה התחתן שוב וביחד עם אשתו השנייה – איטה, גדלו את רחל ולא היו להם ילדים נוספים.

אירוע אחר שנתפס בעינינו כחשוב יותר היה קשור בשמואל ז"ל. שמואל נתפס בלעמברג ונשלח למחנה עבודה שהיה מיועד רק לרווקים צעירים. תנאי החיים שלהם במחנה עבודה היו קשים יותר משלנו. גם הם כמונו, שוחררו אחרי הסכם סטאלין-שיקורסקי ושאפו להגיע, כמו הרבה אחרים, לאסיה התיכונה. באזורים האלה פגש שמואל את הדוד משהליה שסיפר לו על מקום המצאנו. שמואל החליט לצאת לדרך על מנת למצוא את המשפחה.

ושמואל נסע, בלי בגד על בשרו, בלי כסף בכיסו, בלי שום רישיונות, או תעודות. על זה כתבתי בהרחבה בספרי על קורות משפחתנו. ואמנם, בניסים ונפלאות הוא הגיע, שחוף ושדוף, כמו צל אדם. ביום בהיר הופיע בבודייבו והתחבר מחדש למשפחה. מסעו ברוסיה הסטליניסטית המצויה במלחמה שבה חיי אדם שווים כקליפת השום, היה דבר נועז שאין כמוהו. כבדנו אותו במה שהיה לנו ולא היה לנו הרבה. אפשר להגיד שהוא הצטרף למשפחה הרעבה אבל מאושר מאין כמוהו.

3. אנו מאבדים את הורינו

לא היה בכוחו של שמואל לעבוד מכיוון שהגיע אלינו כשבר כלי. החיים שלו במחנה הריכוז הסובייטי לגברים צעירים, היו הרבה יותר קשים משלנו ורבים מהם מתו במחנות. אלה ששרדו היו במצב ירוד ביותר. שמואל ז"ל

היה בין המעטים שנשארו בחיים ואף עשה את הדרך הארוכה אלינו. השמחה הייתה גדולה מאד ומצד שני התחיל העצב הגדול. אבא ז"ל התחיל להיחלש מיום ליום. יותר הוא לא היה מסוגל לשמוח עם הבן שנולד מחדש. הוא ממש הפסיק לתפקד ואנחנו היינו במצב חסר אונים.

היינו מוכנים למכור מה שהיה לנו, כמה דברי ערך שנותרו בידינו, אבל אבא ז"ל איבד כל רצון לחיות ולא רצה לאכול. אשפזנו אותו בבית חולים. הרבה עזרה הוא לא קיבל בבית החולים. אני הייתי מבקר אותו מידי יום, אחרי העבודה. לבית החולים לא הרשו להיכנס. למזלי הוא שכב על יד חלון ושם נפגשנו. אני רוצה להאריך בזה מכיוון שגם לאחר למעלה משישים שנה מאז האירועים, מצבו של אבא ודעיכתו הם כמיכווה אש בליבי.

אבא הלך לעולמו ואני וזאב הלכנו לבית העלמין ואיתרנו קבר, עשינו כל מה שיכולנו ושם קבורתו עד היום הזה. יהי זכרו ברוך ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

החיים המשיכו בלי אבא - ראש המשפחה, עצובים מאד.

יום אחד הופיע בבודייבו גוי אחד ויש כאלה שאמרו שהוא יהודי, על מנת לחפש עובדים, בעיקר אזרחים פולנים לעבודה בחיפושי נפט. האיש היה שיכור כרוני שעל מנת לפקוח את עיניו בבוקר נזקק לעירוי של וודקה, המשיך את היום בעזרת השתייה ולא הלך לישון אלא אם התחבר לינוק מבקבוק וודקה. תפקידו של האיש היה לגייס אנשים לעבודה בחיפושי נפט.

המקום בו חיפשו נפט היה באזור של כפר אשר נקרא פולובינה כ- 120 ק"מ מאירקוצק. אנשים רבים ראו בעניין הזדמנות פז לצאת מבודייבו. ההקצבה של מגייס הייתה כמה עשרות משרות אך בבודייבו היו כמה מאות ואולי אלף צעירים שרצו לצאת ולחפש את מזלם בחיפושי נפט מתוך תקווה ששם יהיה מזון רב יותר לשבעה. החל מרוץ מול השיכור שהיה רושם כל מי שהביא לו בקבוק וודקה. אבל מאחר וצימאוננו לא ידע רווייה, היה מוחק מידי יום את הקודמים ורושם את המתייצבים החדשים אשר הביאו איתם מנחה חדשה של בקבוקי וודקה.

כאן שמואל ז"ל נכנס לפעולה והחל לשמור עליו יום ולילה שלא ימחק אותנו עד שלבסוף נשארנו בין המאושרים ליציאה. ביום היציאה הלכנו לבית

העלמין להיפרד מאבא ז"ל. עשיתי כל מה שיכולתי לשפץ ולתקן את המצבה. ואת הייתה הפרידה האחרונה מאבא עד עצם היום הזה.

הגענו לפולובינה ושם שכנו אותנו בדירה של חדר ומטבח. אנחנו היינו משפחה של שבעה נפשות לכן קיבלנו את המטבח. המשפחה השנייה הייתה גדולה יותר ומנתה עשר נפשות, והם קיבלו את החדר. חדר שירותים וכמובן מקלחות, לא היו שם. איך חיינו 17 נפשות בחדר ומטבח, כמעט כולם אנשים מבוגרים, כולל אמא ז"ל- במושגים של היום, זה לא מובן.

מיום שהגענו לפולובינה, אמא ז"ל איבדה את כוחה ולא יכלה לעמוד על רגליה. היא בילתה את סוף ימיה במיטה, עד שמצבה החמיר מאד והיא נלקחה לעיר הסמוכה, כ-40 ק"מ מפולובינה, ושם החזירה אותה נשמתה לבורא.

שרה ושמואל עסקו בקבורה. אני וזאב לא קיבלנו רשות להשתתף בהלוויה ולא יכולתי לעשות את המינימום בקשר לקבורה ולפרידה וכך זה נגמר. היינו יתומים מאב ומאם שדעכו לנגד עינינו בניכר.

נשארנו בפולובינה מאז מות ההורים ועד סיומה של המלחמה. התחלנו לקבל ידיעות ממוסקבה שנוסד וועד פולני הדואג לאינטרסים של אזרחי פולין ואנו זכאים לחזור לפולין. השמחה הייתה גדולה אבל עדיין לא ראינו את הסוף מכיוון שהיינו במקום מאד נידח וחלפה לה עוד כשנה מרגע שהמלחמה הסתיימה ועד שזכינו להתבשר שאנו יוצאים מגן עדן הקומוניסטי של סטאלין.

4. לאחר המלחמה

לבסוף הגיע היום המיוחל בו יצאנו לדרך. הנסיעה לפולין נמשכה זמן רב עד שלבסוף הגענו לפולין. עברנו את הגבול והיינו אמורים ללון באזור המעבר, לילה אחד. בינתיים התפשטה שמועה שהפולנים מתכוונים לעשות פוגרום. הם טענו שהרוסים מוציאים את כל הרכוש ובתמורה הם נותנים יהודים. בפקודת השלטונות ברחנו מהמקום, שכן לא היה מדובר בשמועות בלבד. במקרים רבים יהודים שניסו לחזור ולקבל את רכושם נרצחו על ידי פולנים באכזריות, שלאחר מאורעות מלחמת העולם השנייה ובפרט מה שעבר על

היהודים, הם בלתי נתפסות ובלתי נסלחות. על פי החלטת השלטונות, הרכבת נסעה הלאה. השמועות היו שהממשלה הפולנית החליטה לשכך אותנו בשלזיה באותו חלק מגרמניה שהפולנים קיבלו לאחר המלחמה כפיצוי מהרוסים כנגד החלק מפולין שהועבר לרוסיה במזרח פולין. בשלזיה היו דירות ריקות של הגרמנים שעברו טרנספר לגרמניה.

בעת שעברנו בלודז' בדרך ליעד, פגשנו את הדוד שלמה לרמן ז"ל שהציע לנו לרדת בלודז'. נהגנו כעצתו ולאחר תלאות קבלנו בפרוטקציה דירה שהייתה שייכת לבית"ר. בית"ר בפולין הייתה אז בלתי לגלית. לכן, החיבור הכניס אותנו לסיכון מול השלטונות, מכיוון שבתמורה הטילו עלינו משימות קטנות, לכאורה לא חוקיות. הצלחנו לעבור את זה בשלום כשמטרתנו הינה לעזוב את פולין, מהר ככל שניתן ולהגיע לארץ ישראל.

ואמנם לאחר כמה חודשים של שהייה בלודז' במסגרת בית"ר, הגיע תורנו לעזוב. הגענו לגבול בין פולין לאוסטריה ובאישון לילה עברנו את הגבול לאוסטריה. נשארנו כמה ימים באוסטריה כשהמטרה הייתה להגיע לגרמניה. בגרמניה הקים הצבא האמריקני, מחנות פליטים, המחנות היו צריכים להתמלא וליצור לחץ על כולם ליישב את הפליטים.

המקום היחידי שאפשר ליישב בו את הפליטים היה ארץ ישראל, אבל בא"י שלטו הבריטים והמלחמה בין הצבא הבריטי להגנה, לאצ"ל וללח"י התנהלה אז במלוא עוזה. הפליטים שניסו להיכנס לארץ ישראל באופן בלתי לגלי נתפסו על ידי הצבא הבריטי בשערי הארץ ונשלחו לקפריסין שם שלט אז הצבא הבריטי. הסוכנות היהודית ניסתה להגביר את הלחץ של העולם. ככלות הכל הדבר אירע סמוך מאד לשואה הנוראה שבה נטבחו ונשרפו כ- 6,000,000 יהודים.

הלחץ הגיע לשיאו עם הפלגת האונייה אקסודוס עם כ-15,000 פליטים, שהבריטים פשוט החזירו אותה לאירופה. כל העולם רעש וגעש ומנגד, בארץ-ישראל, הגבירו האצ"ל והלחי את התקפותיהם על הצבא הבריטי עד שממשלת בריטניה תחת לחץ פוליטי ומוסרי כבד מאד, החליטה להעביר את ההכרעה בעניין ארץ-ישראל למוסדות האו"ם על מנת שהאו"ם יחליט מה ייעשה.

בינתיים, אנו הגענו למחנות הפליטים בגרמניה וחיכינו, מה ילד יום. החיים בגרמניה היו די סבירים, קיבלנו אוכל ממוסדות פילנתרופיים, ככל שאני

זוכר היו אלה הג'וינט ואונר"א בעיקר. אלה שעבדו במחנה קבלו תוספת מסוימת. המחנות היו מאורגנים לחיים עצמיים וכל העבודות בוצעו על-ידי יושבי המחנות כולל אפילו משטרה עצמית. גם אני קיבלתי תוספת על שכרי כפועל, מכיוון שעמדתי בראש סניף בני עקיבא במחנה וגם נתתי שעור בגמרא במחנה מידי יום, שיעור שנמשך בין שעה לשעתיים. במהלך השיעור הצלחתי לסיים שתי מסכתות, מסכת קידושין ומסכת נדרים והתחלתי מסכת בבא מציעה. השיעור היה מאד פופולארי ומפני שהאנשים רבים לא הלכו לעבודה, הגיעו לשיעור הרבה אנשים באופן יחסי.

השיעור התמים הזה שנערך בהתנדבות ועל פי רצונם של השומעים, הצליח באופן מפתיע, לגרור אחריו ריב ומדון. לאחר כשנה ורבע בהם העברתי את השיעור לשביעות רצונם של המשתתפים הרבים כאשר בין השומעים נמנים אף כמה תלמידי חכמים. מופיע יום אחד הדוד אברהם הרמן, אדם נשוא פנים והידוע כתלמיד חכם. עד אז נהג, במשך כשנה וחצי, להתפלל בבית כנסת של האגודה ואנחנו היינו בית כנסת של המזרחי שהיה הרבה יותר גדול במניין משתתפיו והוא דורש במפגיע להיות זה שיעביר את השיעור. הדוד היה בשנות השישים לחייו, והוא טען שהוא יותר מתאים ממני הצעיר, להעביר את השיעור. איני זוכר את הפרטים, אך אני והתלמידים וויתרנו ופיניתי לו את הבמה. התוצאה הייתה, שעקב הידע והגישה שלו, מספר השומעים הלך והתמעט עד שנסגר לגמרי. העניין אישר לי את מה שכבר ידעתי עליו מדברים שאבי סיפר לי בעבר.

האירוע קרה כבר סמוך לעלייתנו לארץ. ב-29 לנובמבר 1947 העבירה עצרת האו"ם החלטה המכירה בזכותו של עם ישראל למדינה יהודית בארץ ישראל. האירוע עם השיעור קרה כבר בתחילת 1948. לאחר החלטת האו"ם ברוב מרשים, על זכותנו למדינה בארץ ישראל, החלו הערבים לתקוף בכל החזיתות. בכבישים, במפעלים בהם עבדו יהודים וערבים ביחד, למשל בחיפה, בבתי הזיקוק. יום אחד שחטו את כל היהודים, מעל שלושים נפש. יום נפלו קורבנות בדם קר. בעולם, בעיקר באו"ם ובאמריקה החלו לחשוב שאולי הייתה זו החלטה שגויה להצביע בעבור הקמת מדינת ישראל, ככלות הכול, הערבים רבים מאות מונים יותר מהיהודים. ולאחר השואה הדבר עלול להביא להשמדת היהודים גם בארץ ישראל.

החלה התארגנות במחנות לבוא לעזרת היישוב. אמנם הבריטים עדיין שלטו בארץ והארץ הייתה עוד סגורה ומסוגרת, אבל ניתן היה להרגיש באוויר שהמצב עתיד להשתנות בקרוב. הוקמו במחנות וועדות גיוס לעלות לארץ לעזרת הצבא שבדרך. אני הייתי בתוקף מעמדי, ראש הוועד במחנה שלנו והייתי מוכן לאפשרות היחידה להיות בין ראשוני העולים.

בעוד אני מתכוון לעלייה, קרה דבר ששינה את המצב. כחבר הנהלת בני עקיבא בגרמניה, קיבלתי קריאה מההנהלה במינכן לבוא למינכן בעניין חשוב מאד. נסעתי למינכן ושם הודיעו לי שבהתייעצות עם הנהלת בני עקיבא בארץ הוחלט לעשות כל מאמץ ולהמשיך ולקיים את בני עקיבא בגרמניה, עד שתתחיל העלייה הגדולה לאחר קום המדינה. הנימוק: ההצלחה הגדולה שנחלנו בהקמת בני עקיבא בגרמניה, התנועה הגדולה והיפה שהקמנו במחנות עלולה להתפורר בהעדר הנהגה ואנו מחויבים למנוע זאת בכל מחיר.

לי במיוחד ייעדו תפקיד, המחנה הגדול של פליטים היה מחנה פוקינג ושם גם היה סניף בני עקיבא הגדול ביותר. בסניף היו כמה מאות ילדים ובגלל משבר בהדרכה שם, עלול הכל לרדת לטמיון. לכן, הוסבר לי, מוטל עלי התפקיד לנסוע לפוקינג ולהציל את הסניף.

624

A.E.F. D.P. REGISTRATION RECORD

(1) Registration No. **MC 107609**

For coding purposes
A. B. C. D. E. F. G. H. I. J.

Original Duplicate

M. Single Married
F. Widowed Divorced

(2) Family Name **TAJER** Other Given Names **JAKOB** (3) Sex (4) Marital Status (5) Claimed Nationality **POL - JEW**

(6) Birthdate **15.9.1922** Birthplace **BIEGORAJ** Province **LUBLIN** Country **POLAND** (7) Religion (Optional) **JEW** (8) Number of Accompanying Family Members:

(9) Number of Dependents: **TAJER MECHU** (10) Full Name of Father **PFEFFERMAN HINDA** (11) Full Maiden Name of Mother

(12) DESIRED DESTINATION (13) LAST PERMANENT RESIDENCE OR RESIDENCE JANUARY 1, 1938.

City or Village Province Country City or Village Province Country
PALESTINE BIEGORAJ LUBLIN POLAND

(14) Usual Trade, Occupation or Profession (15) Performed in what kind of Establishment (16) Other Trades or Occupations

a. **JEWISH** b. **POLNISH** (17) Languages Spoken in Order of Fluency (18) Do You Claim Number of War. Yes No (19) Amount and Kind of Currency in your Possession

(20) Signature of Registrant: **SIGNED** (21) Signature of Registrar: **CB** Date: **8.11.46** Assembly Center No. **67**

(22) Destination or Reception Center:

(23) Code for Issue	Name or Number										City or Village			Province			Country											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28

(24) REMARKS **Transferred from Heidenheim 8 Nov. 46 to Schw. Hall**

UNAUTHORISED MUSTER ABSENT ON **26.5.48**

NEW IDENTITY CARD ISSUED

INACTIVE ON **2.7.48**

No. **63/861** 26 FEB. 1948 DP-2 16-30781-1

התעודה הזאת הוצאה כבקשה ב-1946 בעת שסבא יעקב היה במחנות העקורים באירופה לאחר המלחמה והמנדט הבריטי שלט בארץ. תאריך הבקשה היה ב-8.11.1946 יום שישי.

שם האם הינדה למשפחת פפרמן. שם האב מכו. מעניין שסבא יעקב מסר את שם אביו כ'מכו' ולא מיכאל. מכו היה ההגייה האידישאית לשם מיכאל, מקביל למיכה. גם סבנו וסבתנו מצד אימנו יהושע ושלומית, תמיד קראו לי **מכו** כמו שכתוב באנגלית .

תאריך הלידה כפי שסבא יעקב מסר אותו ברישום היה 15.9.1922 שהיה כ"ב אלול.

סבא נהג לומר כי הוא נולד בערב יום כיפור או שברית המילה שלו הייתה בערב יום הכיפורים.

ערב יום כיפור עצמו היה ב-1.10.1922, כלומר בין תאריך הלידה המוצהר לברית המילה חלפו 15 יום. אילו היו מלים אותו בדיוק לפי התאריך שבמסמך זה היה קורה שבוע לפני יום כיפור.

אפשרי שנוח היה להסמיך את הברית ליום כיפור כחלק מהזיכרון מחמת הקרבה ואפשרי שאולי הברית נדחתה בכמה ימים מחמת הצורך, אולי של התינוק להתחזק כפי שקורה לעיתים.

אנו רואים שבילגוריי נמצאת על פי המסמכים בפלך לובלין. על פי הבריטים, הלאום הנטען הוא יהודי, כלומר במסמכים הבריטים מכירים בלאום יהודי על אף שהוא יליד ארץ אחרת. וארץ היעד שלו היא פלסטין או כפי שנקראה במסמכים רשמיים ובעיתונות העברית פלסטינה א"י

סבא הגיע לארץ ב-1948 מאחר והבריטים כזכור מנעו מיהודים לרבות שארית הפליטה לבוא לארץ, הוא למעשה נכנס רק לאחר שהשלטון המנדטורי עזב את הארץ. זה מה שקרה גם עם סבתא מילי שאת משפחתה תפסו באוניית מעפילים והגלו אותם למחנה מעצר בקפריסין ורק לאחר קום המדינה אפשרו להם להגיע מקפריסין לארץ.

5. העלייה לארץ

נמצאתי במצב מאד עדין. במחנה הייתי ראש המדברים למען גיוס ולמען עליה בהקדם האפשרי על מנת להצטרף לצה"ל ולהילחם את מלחמת השחרור ומנגד, התנועה קוראת לי ואני חבר ההנהלה, ואיך אוכל לסרב ובמיוחד לאחר שהצלחנו להקים על אדמת גרמניה הטמאה, תנועת בני עקיבא לתפארת. הסניף הגדול ביותר שבו יותר ממאה חניכים וההנהלה בדעה שאני יכול להוציא אותו מהמשבר. קשה לסרב. ההחלטה שלי הייתה קשה ובסוף הגעתי למסקנה לנסות לתקופה קצרה להציל מה שניתן ולאחר שהסניף יעמוד על רגליו, למצוא אדם מתאים ולנסוע לארץ ישראל ולהצטרף לצה"ל. בינתיים נודע לי שבשווייץ-האל סערו הרוחות כאילו בגדתי ברעיון שהטפתי לו כל הזמן היותי שם וברחתי מהמערכה, ברגע הקריטי ביותר. זה מאד כאב לי מכיוון שרגע אחד לא חשבתי חלילה להשתמש.

אבל, כששמעתי את השמועות הללו, התחלתי לחפש מהר ככל שניתן ממלא מקום. החיפושים צלחו ואמנם מצאתי אדם שקיבל ממני את הנהגת הסניף. אינני יודע עד כמה הוא הצליח במקום, אבל כשהגיע ארצה ב 1949 קיבל תפקיד חשוב בהנהגת הפועל-המזרחי דאז. הוא נפטר לפני כשנה וחצי בתל-אביב. ראיתי את המודעות בעיתון "הצפה", יהי זכרו ברוך.

אני התגייסתי. במחנות הכל התנהל בגלוי ומי שהתגייס, נכנס תחת כנפי צה"ל. נשלחתי למינכן שם היה מקום ריכוז המתגייסים ומשם הפליגו ישר ארצה לשירות בצה"ל. אבל כאן קרה דבר לא צפוי. בבדיקה רפואית שהייתה שגרתית ביותר וכללה בדיקת עיניים, הרופאים מצאו שאני עיוור. לא פחות ולא יותר והרי עיוורים הם אינם צריכים בצה"ל ולכן פסלו אותי מעלייה ובמקום זה נתנו לי הפניה לפרופסור מפורסם במינכן שאולי הוא יוכל לעזור לי, או לתת חוות דעת על מצבי ועל פיה ידונו מחדש.

אני נשארתי במינכן. למזלי היה לי דוד במינכן, שלמה לרמן ז"ל שידעתי את כתובתו האמת ניתנה להיאמר שאלמלא היה לי דוד שם אינני יודע מה הייתי עושה. שמתי פעמי אל הדוד שנתן לי מקום ללון בביתו. למחרת הלכתי לחפש את הפרופסור שאנשי לשכת הגיוס המליצו עליו. מצאתי אותו והוא קיבל אותי בלי לבקש שום תשלום. כנראה שהפרופסור הזה עבד בשיתוף פעולה עם אנשי ההגנה.

ככל שאני זוכר, הוא החזיק אותי על הכיסא זמן רב, לפחות שעה אם לא יותר והוא בקושי הגיע לאיזושהי מסקנה. לבסוף הוא הפנה אותי לאיזה אופטיקאי שסידר לי משקפים שלא השתמשתי בהם אף לא לרגע מכיוון שלא התאימו לי בכלל. אם כי ייאמר לזכותו שגם הוא משום מה לא דרש כל תשלום, כך שהתועלת מהמשקפיים השתוותה לעלותם.

התייצבתי מחדש בוועדת הגיוס עם המסמכים של הפרופסור ולבסוף גויסתי לצה"ל. לאחר מספר ימי המתנה הפלגנו לדרך. משום מה נתקענו בצרפת, בפריס, לכמה ימים טובים מסיבות שאינן ידועות לי. היינו סגורים באיזה מחנה ולא הרשו לנו לצאת, כך שאין לי זיכרונות מפריס. לבסוף, הפלגנו לארץ ישראל והגענו לארץ ישראל למחנה צבאי. זה היה ב 13.7.48, כחודשיים לאחר הכרזת העצמאות.

החפצים האישיים שהבאנו איתנו לא נמסרו לנו ורק לאחר כחצי שנה, הרשו לנו ללכת לחפש את הדברים שהבאנו. הם היו בפרדס חנה על מגרש ענק וריק. חבילות של אלפי חיילים שהתגייסו. לאחר חיפוש של שעות מצאתי את חפצי שכללו גם אופניים שהבאתי מגרמניה. ואז נתקלתי בבעיה, היכן אאחסן את כל חפצי.

נזכרתי שיש לנו דודה בבני-ברק, למעשה דודה של אבא ז"ל מעלית החסידים בשנות העשרים שנסעו מוורשה לארץ ישראל והתיישבו בבני-ברק. זכרתי גם שהם, משפחת וויץ, קיבלו את הבית הראשון בבני-ברק, הבית שעדיין קיים ברחוב ר' עקיבא מס' 2.

פניתי לדודה. הדוד ר' משה וויץ כבר לא היה בחיים, והיא קיבלה אותי די בקרירות. אבל לאחר משא ומתן, הסכימה לאפשר לי לאחסן את הדברים אצלה בבית. נסעתי שוב לפרדס חנה, העמסתי על עצמי את כל החפצים על מנת להביא אותם אל הדודה בבני ברק.

לא היה פשוט להיסחב עם כל ערמת החפצים, כולל האופנים, אבל העובדה היא, שעשיתי את זה. בדרך מפרדס חנה לבני ברק נאלצתי להחליף כמה אוטובוסים. הנהגים היו מאד אדיבים וסייעו לי ככל יכולתם, מכיוון שהייתי חייל במדים. לאחר מסע מייגע הגעתי לבני ברק, לדודה. ממראה פניה של הדודה ניכר היה שהיא אינה מאושרת מכל העסקה. כנראה הייתה עסוקה

במחשבות כיצד תוכל להתפטר מהקרוב הלא קרוא שנחת לו מאי שם. לזכותה יש לומר שהיא נתנה לי אכסניה לכל רכושי, עד שחרורי מהצבא. גם אני מצידי לא אכזבתי אותה ולא העקתי עליה, וברגע שיכולתי פיניתי את הדברים מביתה.

לזכותה ייאמר שזה היה המצב. אמנם כחיילים קבל אותנו היישוב בכבוד גדול, הרי באנו להילחם ולהציל את הקיים. אבל הקיים היה מאד מצומצם וכל אחד רצה לשמור על שלו. הישוב היה עני מאד, מקומות עבודה היו בצמצום רב, הדיור היה גרוע מאד, צפיפות מרובה, המקלחות והשירותים במרבית המקומות היו בחוץ וכל אחד רצה לשמור על המעט שיש לו.

אמנם הישוב היה צריך לעזרה דחופה. 600,000 אלף יהודים כנגד עשרות מיליונים ערבים. במלחמת השחרור נפלו כ- 6000 איש, אחוז מהאוכלוסייה כאילו היו נופלים היום במלחמה כ- 55000 אלף חיילים. רק על מנת להשוות, במלחמת יום-כיפור, נפלו כ- 3000 חיילים והארץ הזדעזעה ת"ק פרסה על ת"ק פרסה, כך שבהשוואה, המצב ב-1948 היה ללא נשוא. אלמלא העזרה של העולם היהודי שהתגייס להציל. אבל הישוב היה קטן ועני ולא היה מסוגל להחזיר תודה כדבעי.

6. השרות בצה"ל ומלחמת השחרור

כשבאתי ארצה הועברתי הישר לידי הצבא. מיד ראו בנו חיילים לכל דבר. למחרת בואנו החלו אימונים אינטנסיביים ולאחר כחודש אימונים נועדנו לחזק את ההגנה על הנגב שנשלט בחלקו הגדול על ידי הצבא המצרי. בעת שנוסעים דרומה, רואים בדרך שלט עד הלום. זאת הנקודה שהמצרים הגיעו אליה.

צה"ל תכנן את ההתקפה הגדולה שנקראה מבצע יואב. המבצע נפתח באמצע חודש אוקטובר ולפני המבצע הוזרמו כוחות גדולים לנגב. אנחנו בין היתר, היינו בין אלה שהוטל עליהם להסתגל לנגב בסוף אוגוסט ולהמתין ליום פקודה. התוכנית הייתה שכל ערב תסתגל פלוגה אחת. נסענו עד קיבוץ נגבה ומשם היה עלינו ללכת ברגל. ההליכה נמשכה כל הלילה והייתה צריכה להתבצע בשקט מרבי על מנת שהמצרים לא ירגישו בנו. לאחר שהגענו למקום היה עלינו לתפוס משלט במקום פנוי, להתחפר ולהמתין.

כאן קרה לפלוגה שלנו נס קטן. בפלוגה היו הרבה דתיים ואנו היינו אמורים לבצע את המוטל עלינו ביום ראשון בלילה. מכיוון שהתחלנו להתעניין לגבי הכשרות של האוכל, החליטו להיפטר מאיתנו מהר ככל שניתן והקדימו את היציאה שלנו מיום ראשון בלילה למוצאי שבת. בשבת הודיעו לנו שאנחנו זזים הלילה. בעת סעודה השלישית בשבת, הופיע אצלנו אדם שעד היום איני יודע מי היה, האיש היה בלי מדים ושר איתנו זמירות ועודד אותנו כמה שאפשר.

במוצאי שבת יצאנו לדרך. הלכנו כל הלילה, עברנו את הדרך בשלום. לפנות בוקר מצאנו את עצמנו בנגב, במקום שומם. פקדו עלינו להתחיל ולהתחפר ככל שאפשר. היינו מותשים רעבים ובעיקר צמאים אבל לא היה מה לעשות. מולנו, במרחק כ-600 מ' מאיתנו, ניצב לו משלט מצרי. המצרים בוודאי הופתעו לראות אותנו, ומדי פעם ירו עלינו ברובים מבלי שניסו להרחיק אותנו ואנחנו התחלנו להתבסס במקום. הפלוגה שבאה ביום הראשון, הושמדה כמעט כולה וספגה כ-70 הרוגים והיתר פצועים. המצרים כנראה למדו על דפוס הפעילות שלנו והמתינו להם במארב. כשעברו בנקודה שבה הושם המארב, פתחו המצרים באש מכל הכלים שהיו להם וחסלו כמעט את כל הפלוגה.

אנחנו שהצלחנו לעבור בשלום, התחלנו את החיים במשלט שתפסנו. החיים נדמו לנו כגיהנום עלי אדמות. על אוכל לא היינו מסוגלים כלל לחשוב, לאחר יום של צימאון בשמש הלוהטת ולאחר ההליכה המתישה בלילה שקדם ליום זה. בערב הגיע אלינו טנק מים, הטנקים שירשנו מהאנגלים. לטנק כזה יש נפח של 100 ליטר מים. מטוסי הפרימוס, בעזרת החושך, הצליחו להשליך טנקים עם מים כך שגם אלינו הגיע עלינו טנק כזה עם פקודה מפורשת שכל חייל מקבל מימייה מים ל-24 שעות. המימייה הייתה אמורה להספיק לכל הצרכים, שתייה ורחיצה וכל זה בקיץ הלוהט בנגב, בלי קורת גג ובלי מחפורות של ממש שכן חסרו לנו הכלים על מנת להתחפר היטב.

הסבל שנבע מהחום והמחסור במים עבר כל דמיון, עד כדי שיגעון. האוכל היה מורכב ממצות ומגבינה יבשה ושוקולד מעודפי הצבא האנגלי שמצאו במחסנים אחרי עזיבתם את הארץ. המצב הזה של אוכל עבש ויבש ומחסור חמור במים עם שמש לוהטת הקופחת מעל הראש, נמשך מסוף אוגוסט ועד אמצע אוקטובר. מי שלא עבר את זה לא יבין את זה לעולם.

המצרים ירו עלינו מדי פעם ברוביהם, אבל לא התייחסנו לכך ברצינות מכיוון שהחיים היו בשפל המדרגה. הצימאון והחום היו מאיימים בהרבה מרובי המצרים. לבסוף הסבל והצימאון הגיעו לקיצם. ההתקפה הגדולה של צה"ל על מנת לשבור את הצבא המצרי ולגרש אותו מן הארץ, נפתחה. אנחנו היינו מול אחד המשלטים היותר חזקים שלהם, חוליקת שמו הנמצא לא רחוק מאשדוד של היום. לאחר כמה לילות של לחימה עיקשת, המצרים החלו להישבר והתחילו לרוץ לכיוון שלנו עם דגלים, או ליתר דיוק סמרטוטים לבנים. הפקודה לנו הייתה לירות עליהם, לא לקחת שבויים ואמנם השטח בין המשלט שלהם לשלנו היה מכוסה גוויות ובזה נגמר גם הסבל של הצימאון.

בקרבות הללו נכבשה גם באר שבע. כפי ששמענו כיבוש באר שבע היה קל יחסית מכיוון שכהרגלם בקודש, הקצונה המצרית בבאר שבע לא ידעה על המפולת בשטח וכמעט לא הספיקו להתגונן. מכל מקום, באר שבע הייתה בידינו. ולא היה טעם להמשיך ולשבת על המשלט שלנו ואז קיבלנו פקודה להגיע לבאר שבע.

בבאר שבע, קודם כל שתינו לרווייה ואפילו הביאו לנו מרק חם שסירבנו לאכול מטעמי כשרות. והמתנו לבאות. בינתיים התפשטה שמועה בפלוגה שאנחנו מיועדים לקבל תפקיד חשוב, התקפי. זאת לאחר שעד כה תפקידינו היה הגנתי בלבד. התכנון היה לכבוש את עזה והפלוגה שלנו תהיה פלוגת חוד בין יתר הכוחות המיועדים למבצע הזה.

אמנם יום אחד, העירו אותנו לפנות בוקר וציוו עלינו להצטייד במאות כדורים לכל אחד והרבה רימונים, ככל שנוכל לשאת. ולחכות ליציאה לדרך. אמנם עשינו הכל כמו שהצטוונו ועמדנו מוכנים ליציאה. וכך עמדנו מצוידים מכף רגל ועד ראש במשך שעות. אוסרים עלינו להוריד את הציוד המכביד מכיוון שבכל רגע עשויים לצאת והעמידה הולכת ונהיית קשה מרגע לרגע. כך עמדנו עד שעות הצהריים ואז הגיעה הפקודה להתפרק מכל הציוד, המבצע בוטל. נשארנו זמן מה בבאר שבע, אבל הגיע הזמן לזוז. הגענו לעין חוצוב. התברר שעין חוצוב הייתה ריקה. הגענו לעין חוצוב דרך מעלה עקרבים. כמעט לא היה אז כביש וירדנו מהרכב והלכנו ברגל.

הגענו לעין חוצוב במקום נבע מעין של מים חמים ונשארנו שם זמן רב למדי. בעין חוצוב היה לנו טוב, אבל טבעם של דברים טובים שגם הם מגיעים

לסיומם ואז התחיל מבצע עין או חורב. הגענו למקום שנקרא עוגיא ושם ראינו איך חיל האוויר שלנו הפיל חמישה מטוסי קרב בריטיים, הפלה מפורסמת שנכנסה לספרי מורשת הקרב של חיל האוויר כאירוע המשמעותי הראשון בתולדותיו. אנחנו כמובן שמחנו במיוחד על האירועים.⁵³

בשלב מסוים נכנסנו לסיני ושהינו שם, כשבועיים. היה מאד קשה במדבר סיני. ביום קפחה השמש והחום להט מעל ראשינו ובלילה הקור הקפיא את עצמותינו. לא היה לנו שום ציוד מתאים על מנת להתגונן מאימי הטבע.

בלחץ האמריקנים, קיבלנו פקודה לסגת ממדבר סיני. מבצע חורב הסתיים, אבל מבלי שתושג הכרעה מלאה. כיס פלוגיה לא חוסל ובעיקר רצועת עזה נשארה בידי המצרים. הקרבות עם המצרים נסתיימו ונפתח משא ומתן על שביתת נשק. לבסוף, פלוגיה פונתה מהמצרים אבל רצועת עזה נשארה בידיהם.

המלחמה עדיין לא נסתיימה. ישראל רצתה מוצא לים האדום ולשם כך יש לכבוש את אילת שנקראה אום-רשרש. המבצע הוטל על גולני וחטיבת הנגב. היה מרוץ בין שתי החטיבות מי יכנס ראשון לאום רשרש, הלא היא אילת. לבסוף נצחה חטיבת הנגב שבה הייתי ואברהם ברך - אדן, שהיה אז אחד המ"פ-ים בחטיבה זכה להניף את דגל הדיו המפורסם באילת. אני לא הייתי במעמד הזה שהתפרסם אחר כך, שכן בדיוק הגיעו אז לארץ אחי שמואל ואחיותיי שרה ורחל ואני קיבלתי חופשה על מנת לפגוש אותם וכך פספסתי את המבצע.

בינתיים נחתמו הסכמים עם מצרים, ירדן ולבנון. אז יצא הצו שנודע בשם צו 8, המשחרר את כל החיילים ילידי 1922 ומטה. אני בתור יליד 1922 השתייכתי לתחולת הצו 8 אבל אז התעוררו בעיות עם הסורים עניין שעכב את השחרור. בסופו של דבר, בחודש יולי 1949 נחתם הסכם גם עם הסורים והשתחררנו מהצבא אחרי שירות שנמשך כשנה.

---

⁵³ הבריטים רצו לנקום על הפלת מטוסים אלה בהפצצת תל אביב, אבל טרומן התקשר כשלוש שעות לפני הפעולה הבריטית ואסר עליו את הפעולה הזאת ותל אביב ניצלה מהפצצה ברוטלית.

7. אזרח אבל יחפן ופועל לעת מצוא

השתחררנו מצה"ל אבל לאן נשים את פעמינו? אחינו שמואל שהגיע ארצה בדצמבר 1948 כשבכיסו מעט כסף, שכר חדר בשכונת התקווה. חדר בלי שירותים ובלי מקלחת ולשם נכנסנו בינתיים לגור, אני ואחי הצעיר זאב.

זאב הצטרף עוד בהיותנו בגרמניה לקיבוץ שמטרתו הייתה להגיע לארץ ישראל בכל הדרכים האפשריות. ואמנם, ב-1947 יצאו לדרך. הם נתפסו בידי האנגלים והוגלו לקפריסין. בסוף 1948 הגיעו ארצה וגויסו ישר לצה"ל. זאב השתחרר מצה"ל זמן קצר אחרי, מפני שהיה מיועד ללכת להתיישבות.

אביגדור, הצעיר באחים, אף הוא הצטרף כמו זאב לקיבוץ בגרמניה ואף הוא נתפס על ידי האנגלים והוגלה לקפריסין. אולם הוא היה בין אלה ששוחררו מוקדם יותר והגיע לארץ ב-1947. כשאביגדור הגיע לארץ הוא היה עדיין נער צעיר ונשלח לבית הספר החקלאי מקווה ישראל. שם למד מספר שנים, התגייס לצה"ל וכשהשתחרר הצטרף לקבוצת יבנה. בקיבוץ הכיר את רינה ז"ל, הם התחתנו והלכו להקים את ביתם ביחד במושב תקומה, שם ניהלו משק לתפארת וגידלו ארבעה ילדים.

רחל הקטנה מכולם, הגיעה כילדה ארצה ואני סידרתי אותה במוסד ילדים שם החלה ללמוד ולהתגורר. אולם פעם אחת קרתה תקרית טיפשית, בה רחל החליטה לשטוף כלים בשבת, עניין שהיה בניגוד לתקנון המוסד. המהומה שהתחוללה בעקבות כך הביאה את רחל להחלטה לעזוב את המוסד והיא עברה להתגורר עם שמואל במסדרון של דירת החדר.

שרה התחתנה עם יהושע כבר בגרמניה ושם נולד מיכאל בנה הבכור. הם הגיעו לארץ ביחד עם שמואל ורחל וכאן נפרדו הדרכים. שרה ויהושע גרו במעברה עד שקיבלו דירה בקרית חיים שם הם חיים עד עצם היום הזה.

היינו זקוקים למקום שבו ניתן היה להניח את הראש ולחשוב מה הלאה. בשכנות לנו, בשכונת התקווה גרו כמה משפחות מעירנו. בין היתר התגוררה שם משפחת וורצר שהיום נקראים עצמון. הגברת פרידה וורצר ז"ל שלחה לנו דגים לשבת. בעלה יצחק וורצר הלך לעולמו כמה חודשים לאחר מכן, ולאחר פטירתו נולד לגבי וורצר בן. אחד מבני המשפחה הוא שמואל עצמון איש התיאטרון ואביה של ענת עצמון אף היא שחקנית ידועה בזכות עצמה. משפחה אחרת שהכרנו הייתה משפחת בריקס. אבל כל אלה לא היה בהם

כדי לשנות את מצבינו שהיה בלתי נסבל. לא היה שום טעם ואפשרות להמשיך לגור שלושה רווקים, אמנם אחים, בתדרון העלוב הזה.

מהתקופה הזאת, זכור לי מקרה, בתשעה באב, שחל סמוך לשחרורי מהצבא. צמתי כמובן ולאחר הצום, כל שהיה לי לאכול היה חתיכת לחם יבש. אני לא זוכר אם היה לנו אפשרות לחמם כוס מים ולשתות כוס תה לאחר הצום. אני החלטתי לנסוע לתל-אביב על מנת למצוא דבר מה לאכול ולשתות, אבל לאכזבתי הרבה הסתובבתי בתל-אביב ולא מצאתי אף קיוסק או מסעדה פתוחה. נאלצתי לחזור הביתה מבלי שמצאתי מקום להחיות את נפשי. הכל היה סגור במוצאי תשעה באב.

החיים בשכונת התקווה היו ללא נשוא. הראשון שעזב היה זאב שנרשם לצאת להתיישבות וקיבל ידיעה שהגרעין אליו נרשם כבר מתארגן ויוצא לדרך. ואמנם, לאחר נדודים בכמה מקומות ארעיים, הגיעה הקבוצה למושב שדה-אילן, מקום בו חי ועשה חיל הוליד שלושה ילדים והגיע למצב כלכלי טוב עד שהלך לעולמו בכ"ג אדר תשנ"ו, יהי זכרו ברוך.

אחינו שמואל ז"ל הלך להתגורר אצל ידיד טוב שהכרנו ברוסיה. הידיד קיבל או פלש לדירה ביפו והוא אפשר לשמואל ז"ל לגור במסדרון, בכניסה לדירה. רחל, אחותנו הקטנה לא הרגישה בנוח במוסד בו סידרתי אותה עם עלייתנו ארצה והיא עזבה את המוסד ובחרה להצטרף לשמואל במסדרון. אני הלכתי לגור במעברת סלמה. שם במעברה הקצו מקום לחיילים. לכל שלושה חיילים משוחררים- צריף. לא קיבלתי באופן רשמי מקום בצריף, אלא פשוט נכנסתי לגור באחד הצריפים. הצריף היה בגודל של כ- 2 מטר על 2.5 מטר. בקיץ נשרפנו מהחום ובחורף מהקור. על מאווררים לא חלמנו, מזגנים לא היו אז בכלל בעולם וכך התחלנו את החיים בצריף האומלל.

הסתובבנו אז בתל-אביב כמאה עד מאתיים חיילים משוחררים. מרביתם גרו בצריפים בכפר סלמה (שאחר כך נקראה כפר שלם וכן נשאר כמזכרת רחוב שלמה (סלמה) המתפתל בדרום העיר, באזור התחנה המרכזית הישנה. נפתחה לשכת עבודה מיוחדת למען חיילים משוחררים. סברנו לתומנו שהלשכה מיועדת לטובתנו, אבל עד מהרה נוכחנו לדעת שבעצם "הלשכה המיוחדת" הייתה למעשה לרעתנו. הדאגה הראשונה של השלטון היה לדאוג לעבודה לבעלי משפחות מטופלות בילדים ורק לאחר מכן לאותם מאות חיילים רווקים משוחררים. בנוסף, פתחו מסעדה המיועדת לחיילים

משוחררים ברח' לוינסקי בתל אביב, לארוחות צהרים במחיר של 20 גרוש לארוחה. ובמקביל דאגו לתת לכל חייל משוחרר יום עבודה מידי עשרה ימים, על מנת שיהיה מהיכן לממן את הארוחות.

העבודה שהיינו מקבלים, הייתה בדרך כלל, ביציקת גג בטון, בבניין חדש שנבנה בתל-אביב. לצורך היציקות היו נזקקים לכחמישים פועלים, מכיוון שהכל התנהל בעבודה ידנית. המטרה כאמור לדאוג לחיילים לארוחת צהרים. רבים מהחברה החלו להתייאש ואז הופיעו מתווכים למיניהם והציעו לאנשים לנסוע לקנדה, לעבודה. ההזדמנות הקנדית הייתה כרוכה בחתימה על שלוש שנות עבודה והיו כאלה שהיססו. בכל זאת, הרבה קפצו על המציאה הזאת ונסעו והאוכלוסייה של חיילים משוחררים מאד התדלדלה. מה קרה לאותם אלה שנסעו לקנדה, אף אחד לא יודע ואף אחד גם לא התעניין. מן הסתם אחדים מהם עשו חיל וחזרו כעבור שנים כתורמים לישראל.

פעם קיבלנו 50 חברי עבודה ליום אחד ביציקת גג. בסוף העבודה, הקבלן ניגש אלי ואומר לי: אתה בא גם מחר לעבודה ואז הוא נותן לי כתובת היכן להתייצב. באתי למחרת לכתובת הנקובה ומצאתי שם מגרש ריק עם שלט גדול המודיע כי במקום עתיד להיבנות בניין מגורים וכבר מוצעות דירות למכירה. חשבתי שתוך יום יומיים יתחילו לעבוד ולא קרה דבר. ביום שיש הופיע הקבלן ושילם לי 2 לירות בעבור כל יום, זה היה השכר המקובל אז של פועלי בניין שהיה גבוה משכרם של הפקידים בדואר שקיבלו כ- 40 לירות לחודש.

הקבלן הזמין אותי לבוא גם בשבוע הבא. הגעתי והמשכתי להגיע וכך העניין נמשך שבעה שבועות שבסוף כל שבוע הקבלן מקפיד לשלם את שכרי מבלי שהבנייה מתחילה. מקץ שבעת השבועות החלטתי שדי לי בקריירה הזאת והפסקתי לבוא לאתר.

החלטתי ללכת ללשכה על מנת לחפש עבודה ממשית. שוב הופנית ליציקת גג והפעם אצל שלושה קבלנים שותפים. גם כאן ניגש אלי אחד הקבלנים לאחר העבודה והזמין אותי לבוא למחרת. באתי למחרת לעבודה והתברר שאין להם כלל עובדים. הם לבד ואני צריך להיות העוזר, לערבל בטון להגיש להם ועוד מטלות שנמשכו בערך 12 שעות. הרגשתי שאני מתקשה לעמוד בעומס, אך החזקתי מעמד עד סוף השבוע ואז הודעתי להם שביום ראשון

אני חוזר לעבודה. הקבלנים התקשו להבין את הודעתי, איך בן אדם מוותר על עבודה כזו נפלאה במצב הנוכחי, הטיפו לי והוסיפו כי ייעדו אותי להיות מנהל עבודה, לאחר שיתבססו קצת. הם לא הצליחו להבין איך אני מוותר על הסיכוי הגדול, אבל אני הייתי בשלי, העבודה היא למעלה מכוחותיי. הם שילמו לי 22.5 לירות, סכום שהיה כמעט כפול מהמחיר המקובל ונפרדנו לשלום. לאחר שקיבלתי סכום כסף כזה גדול לא הייתי צריך ללכת לעבוד זמן מה אבל המכונה של שמואל, עליה אספר בהמשך, עדיין לא הייתה מוכנה וכך מצאתי את עצמי מנסה שוב את מזלי בלשכת העבודה.

הפעם מצאו לי בלשכה עבודה שהייתה אמורה להעשיר אותי עושר גדול, ממש רוטשילד, אם אתמיד, עבודה בחברת החשמל.

התייצבתי למחרת בבוקר והתברר שלא מדובר בדיוק בחברת החשמל, אלא בצמד קבלנים שעבדו בעבור חברת החשמל בחפירת בורות לעמודי חשמל ובשעת הצורך גם בגיזום עצים. הלשכה שלחה מספר עובדים וגם כאן בחרו להשאיר אותי ועוד אחד והפעם התמדתי בעבודה הזאת מספר חודשים, עד שהבשילו ההכנות של שמואל לפתיחת בית המלאכה.

8. שמואל ואני מחדשים את עסקי ההורים

שמואל ואנכי תכננו לפתוח בית מלאכה לרשתות, בניסיון להמשיך משהו מהידע שאולי היה לנו מבית אבא. שמואל ז"ל היה בדעה שהוא יוכל להתגבר על הבעיות הטכניות, אבל מלבד הבנה טכנולוגית נדרשים עוד כמה משאבים על מנת לייצר רשת. ראשית נדרש מקום ואחר כך כסף לבנות מכונה לייצור וכמובן יש צורך במעט מזומנים לרכישת מלאי חוטי ברזל.

שמואל מצא בית מלאכה, ולאחר שתיאר להם את צרכיו, הביעו הסכמה לבנות את המכונה. בסך-הכל היה מדובר במתקן פרימיטיבי. העבודה הייתה למעשה מעין עבודת יד המסתייעת במתקן, גדול בממדיו אמנם, אבל בבסיסו פרימיטיבי ביותר.

כאן בא לעזרתנו הצבא. בתל אביב נפתחה לשכה שמטרתה הייתה לעזור לחיילים משוחררים להשתלב בחיים באופן עצמאי. נגשתי ללשכה וסיפרתי להם על התוכניות שלי ולאחר כמה דיונים ובירורים החליטו לאשר לי מקום

לעבודה ביפו בגודל של חנות בינונית. במקום שנקבע לא היו מים ולא היו שירותים אבל מי מתעסק בקטנות כאלה, בזמנים ההם. לקחתי את המקום הזה ובילינו שם, אני בערך חמש שנים ושמואל ז"ל כ-20 שנה.

הלשכה גם אשרה לי הלוואה של 150 ל"י שזה בתרגום לכסף של היום כ-20,000 ₪, אבל ערכם הממשי היה גבוה בהרבה מ-20,000 ₪ של היום. קיבלתי מכתב לבנק המקנה לי את הזכות לקבל את הכסף, אבל הבנק הערים קשיים. הבנק דרש שני ערבים ואחד מהערבים נדרש להיות תושב הארץ ולא מהעלייה החדשה.

היה לנו בן דוד, הבן של משה וויץ ז"ל שהתגורר אז בתל-אביב. כמדומה לי שהוא היה קבלן בנין. שמואל הלך אליו להחתיים אותו על הערבות. האיש לא היה בביתו ושמואל ניסה שוב ושוב. לאחר מספר ניסיונות טרחה אשתו של קרובנו היקר לבאר לשמואל את פשר אי הצלחתו. היא הודיעה לשמואל כי חבל על המאמצים שהוא עושה, אין בכוונתו של קרובנו לצאת ממחבואו בעת ששמואל מסתובב שם ולחתום על הערבות. ואם יש צורך, הוא יתחמק עד אחרית הימים. לא ידענו מה עושים.

יום אחד עודנו אובדי עצות, הולך שמואל ברחוב ופוגש יהודי יקר ושמו שמואל פלר. שמואל פלר דגן עלה לארצה לפני המלחמה ובכך ענה על דרישת הבנק להיות תושב ותיק. שמואל פלר הקשיב לסיפור ברוב קשב וכששמואל אחי ז"ל סיים לספר, אמר פלר דגן, מה הבעיות, אני אחתום לך וכך היה. חתם וקיבלנו את ה-150 ל"י.

התוצאה הייתה שהיה לנו מקום והיה לנו כסף וכעת נדרש להריץ את העניינים. היה ברחוב יפו בת"א סוחר בשם למברג שגם הוא היה מוכן לעזור. בחנות שלו מכר סוגים שונים של רשתות ולכן ראה בפעילותנו עניין מקצועי ומסחרי. אולם מעבר לזאת היה מדובר באדם טוב מאד, שפשוט רצה לעזור ועזר בתחילת דרכנו.

על מנת לייצר רשת נדרשים חוטי ברזל. בארץ היה אז בית-חרושת אחד, ברזלי שמו. הכל היה תחת פיקוח שכן הימים היו ימי צנע ומחסור והיבוא של חומרי גלם למיניהם היה במשורה. נזקקנו ל-500 ק"ג חוטי ברזל כדי להתחיל את העבודה.

לאחר ריצות והשתדלויות השגנו רישיון לקנות 500 ק"ג חוטי ברזל. הביורוקרטיה הייתה כה כבדה והריצו אותנו בלך ושוב עד שנקעה נפשו של שמואל והוא חש מבוזה ופגוע ובפעם הבאה שנזקקנו לחומרי הגלם, ביקש ממני ללכת ולטפל בעניין. מנהל בית-החרושת ברזלי, היה הטיפוס הקלאסי של 'עבד כי ימלוך'. הוא זה שחילק את הרישיונות והוא זה שנתן את חוטי הברזל והוא נתן להרגיש כאילו הקונים מקבלים ממנו צדקה.

לבסוף קיבלנו את החומר והתחלנו בשעה טובה לעבוד. אני הייתי העובד העיקרי, שמואל ז"ל הוכיח שאכן הוא יודע ומכיר את העבודה והוא לימד אותי והתחלנו ליצר.

בינתיים, בשנת 1950 התחילו לגייס לשרות מילואים. קראו לנו, החיילים המשוחררים, בעיקר אלה ששרתו ביחידות הקרביות, והסבירו לנו שאנחנו חיילים. למעשה חיילים בחופשה הנמשכת 11 חודשים בשנה ואז חוזרים לייעודנו כחיילים, לחודש אחד בשנה. לכל קריאה אנו צריכים להתייצב, כמו חיילים לכל דבר. חטיבת גבעתי עדיין התקיימה ואנו נספחנו לגבעתי. לא עברו ימים רבים מאז שהסבירו לנו מה אנחנו ומי אנחנו וקבלתי צו קריאה ל-30 יום. בנוסף לכך, טרם הקימו את מוסד הביטוח הלאומי ואף אחד לא סבר שיש לשלם לנו עבור שרות מילואים במשך שלושים יום.

במהלך השרות, לעיתים היו משחררים את החיילים בערב, אך אני לא ניצלתי את זה, כי יציאה הייתה כרוכה בהוצאות ולא יכולתי להרשות לעצמי לבזבז כסף.

כאמור נספחתי במילואים לגבעתי, ושובצתי לפלוגה מסייעת. השרות היה לא קל. הכיתה שלנו הייתה מורכבת מ-2 מקלעי בזות. לכל מקלע בזה היו 5 חיילים והיה עלינו לצאת לאימונים עם חגור מלא, הכולל רובה, כדורים ורימונים ובנוסף מקלע הבזה הכבד עם ארגז תחמושת, כך שהיה די קשה.

לילה אחד, החליטו לערוך לנו אימוני לילה. בחצות הלילה היה עלינו לצאת לתרגיל של כיבוש יעד. היה חורף וירד גשם ואני הרגשתי חולשה ועייפות ואולי אף הייתי חולה. הרגשתי שאני לא מסוגל לצאת. אמרתי לחברה שאני לא יוצא. הגיע סמל המחלקה ושאל אותי למה אני לא יוצא. עניתי לו שאני לא מרגיש טוב ואיני יכול לצאת לאימון. הסמל אמר לי שבבוקר עלי להתייצב בפני הרופא ואם הרופא לא יאשר שאני חולה, אלך ישר למשפט.

בבוקר הופיע הסמל לזרז אותי ללכת לרופא, ומשם למשפט. שותפי לאוהל החלו לתקוף אותו ואמרו לו שאם לא יניח לי לא יצא משם חי. הסמל התחיל לצעוק אבל כשנוכח לדעת שהחברה נחושים להגן עלי, הסתלק בבושת פנים, תוך שהוא מפטיר כי הפעם החליט לסלוח לי ובוה נגמר העניין. אלמלא נחישותם של חברי, הייתי עלול להישפט ל-30 יום שהיו מתווספים על 30 ימי שרות המילואים שלי. עניין בלתי נסבל, לא לעבוד ולא להרוויח כסף במשך 60 יום.

9. יש חיים מחוץ לעבודה

לאחר שעברתי לגור בסלמה, חיפשתי באופן טבעי את בית הכנסת. בבית הכנסת התחלתי להתבלט ונתתי מעת לעת שיעור. היו בבית הכנסת כמה צעירים והחלטנו להקים סניף של בני עקיבא במקום. בין הצעירים שדחפו לעניין היה יצחק ואיתו גם אחותו הצעירה – אמא, שהיתה בין בנות הקבוצה.

אני התמניתי להיות המזכיר של המפד"ל וקיבלתי משכורת די מכובדת יחסית לעבודה שנתבקשתי לעשות. לאחר זמן התפטרתי מתפקידי, בשל אותה נאיביות שגרמה לי לחשוב שאפשר לשנות סדרי בראשית ובעת שהדברים לא הסתדרו בהתאם לרצוני, קמתי והלכתי.

יצחק החל להזמין אותי מידי פעם לארוחת צוהריים, למרות שלא חסר לי היכן לאכול שכן אז נפתחה בדיוק מסעדה שהייתה לשביעות רצוני המלאה. אבל ככל שהרביתי לבוא לביתם, המשפחה מצאה חן בעיני והעניין הוביל לשידוך. המתנתי עד שאחי הגדול ממני שמואל יתחתן ואז גם אני התחתנתי במזל טוב.

10. אני מוותר על התעשייה ומנסה את מזלי בחקלאות

בעבודה לא היה שום שינוי, עבדנו בתעשיית הרשתות והתפרנסנו די בכבוד, אבל לא שילמנו מס הכנסה. הביטוח הלאומי קם ב- 1954 והיה מי שישלם למי שיוצא למילואים וכן החלנו לשלם בעבור הביטוח הלאומי. תשלום זה לא נותר יתום וגם שלטונות מס הכנסה הצליחו לזהות בנו פוטנציאל גבייה ושמואל ואני התחלנו לבלות שעות במס הכנסה בחקירות ודרישות. האמת הפשוטה הייתה, שלא היו לנו די רווחים גם לכלכל את נפשותינו וגם לשלם מס הכנסה והעניין החל להיות מעיק מבחינתי. החלטתי לצאת מהעסק הזה והודעתי לשמואל שיתחיל להסתגל לרעיון שאני עוזב. בסוף אוגוסט 1952, נולד בנו הבכור, מיכאל, הצרכים הלכו וגדלו והרגשתי שבית המלאכה הפרימיטיבי לגדרות אינו יכול להיות הייעוד שלי לאורך זמן.

כעבור זמן, הקונה שלנו, למברג, הקים מפעל מודרני לעשיית רשתות, שפעל לא בעבודת ידיים מפרכת, אלא במכונות חשמליות. אנחנו חיסלנו את המכונה הפרימיטיבית הידנית ועברנו למכונה חשמלית, לא לרשת במתכונת אריגה אלא לרשת גדר. הבסיס העסקי לרשת גדר היה אז, הביקוש הגובר לרשתות ללולי תרנגולות, שהתחילו אז להקים בארץ.

אחד הקונים הגדולים שלנו מחיפה שהיה רוכש אצלנו רשת לגדר, קיבל הזמנה גדולה מניר עציון. הקיבוץ הקים לול ענק ודרש כמויות שהתקשינו לייצר. האיש שלח אלינו את אחד מפקידיו שיראה מה קורה אצלנו ודרש שנעבוד גם במשמרת שנייה על מנת לספק את הביקוש הגדול. מובן שזה היה בלתי אפשרי שכן אני הייתי הפועל המקצועי היחיד, אבל עבדנו 12 שעות על מנת למלא את ההזמנה הגדולה של נייר-עציון. למרות השיפור המסוים שחל ברווחים, היה מנוי וגמור עמי לעזוב.

שמואל סיפר את זה לידידנו למברג, הוא הציע לקחת אותי למנהל עבודה במפעל החדש שהוא הקים. יום אחד הוא שלח את חתנו, יהודי נחמד מאד, ולקח אותי למפעל שלהם להתרשם ולהחליט על דרכי בעתיד. נסעתי למפעל עם חתנו, כדי לצאת ידי חובה ולא להיות כפוי טובה, לידיד שרוצה בטובתי. אבל ראיתי שזה לא מקומי ונפרדנו בידידות.

אנחנו המשכנו להתפתח והיו לנו כבר כמה פועלים, בעיקר לעזר. כמו כן היו לנו כבר שתי מכונות. שמואל התחתן אף הוא ובנו הבכור נולד חודשים

ספורים אחרי בני והוא רכש דירה ביפו. החיים בשבילי היו קשים מנשוא. גם אני הייתי זקוק לדירה מכיוון שהדירה, או יותר נכון החדר שגרנו בו בסלמה היה מיועד ליצחק, שקודם לכן שימש כחדר מגורים לאמא ויצחק, שהיה כבר אז רווק לא צעיר ואני חיפשתי תחליף ולא מצאתי.

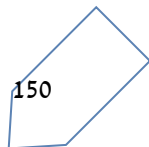
בשלב מסוים החלטנו אמא ואני שנעבור לגור במושב שדה אילן מקום מגורי אחי זאב. לא הקדשנו מחשבה רבה מדי לעניין והחלטת המעבר נפלה יותר מתוך מצוקה מאשר מתוך תכנון. נזקקנו ל- 70 לירות לשלם למשאית עבור העברת חפצינו, אך לא היה לנו הסכום הזה. היה לי ארון שרכשתי לא מזמן ומכרתי אותו ב-30 לירות, והוספתי אותם לארבעים לירות שהיו לי במזומן וכך נסענו להתיישב במושב. זה היה בסוף 1953, מיכאל היה כבן שנה.

במושב קיבלנו דירה זעירה של כ-30 מ"ר, הייתה אז עונת הגשמים והדרך לביתנו היה גדושה בבוץ.

הבוץ שהוביל לביתנו התברר כשלולית בוץ קטנה לעומת המצב הכולל. לא היה במה להתחיל במושב. התברר שהמושב נמצא במצוקה כספית איומה. הוא לא היה השתייך לאף גוף. את התקציב של הסוכנות הוא הספיק להוציא לפני מלחמת השחרור, כך שמי שהצטרף אז למושב לא יכול היה לקבל שום עזרה. בלי עזרה ובלי כסף שלא היה לנו, אין שום טעם להתחיל את החיים שם ולא נותרה לנו ברירה אלא לעזוב.

11. חוזרים העירה ומחפשים פרנסה

התחלתי לחפש דירה בסלמה, על מנת לחזור, ואז נודע לי שעל-יד הבית של הוריה של אמא, עומדת דירה למכירה והמחיר אותו דורשים המוכרים מגיע ל- 300 לירות. סיפור השגת הכסף גובל במעשי להטים, בניסים ונפלאות, אך בסופו של דבר השגתי את הכסף בבנקים, לאחר שמנהל הבנק "קופת עליה" הטריח את עצמו לבוא איתנו לסלמה והשתכנע להלוות לנו את הסכום הנדרש. עניין משעשע אחר הנוגע להלוואה, בפרט אם אנו משווים אותו לימינו אלה נעוץ בעובדה שמכיוון שחזרתי לעבוד ביפו ולא הייתה לי אפשרות ללכת לבנק לשלם את החוב מידי חודש. נדברתי עם מנהל הבנק והוא היה ממתין לי בפינת לוינסקי ושם מסרתי בידיו את הכסף מידי חודש בחודשו.

בינתיים כשנכנסנו לדירה התברר שהאדם שמכר את הדירה היה בעל מקצוע מעולה והוא יצר מכונה לעשיית רשתות. החלטתי להתחיל לעבוד על המכונה הזאת. אבל התברר שלמרות שהאיש היה בעל מקצוע מעולה, לא ניתן כמעט, לעבוד על המכונה הזאת כי היא עבדה כל הזמן על המהירות המכסימלית, עובדה שכמעט לא אפשרה לעבוד. למרות מגבלות המכונה והעובדה שכשרון טכני מעולם לא נמנה על יתרונותיי, הצלחתי בכל זאת לייצר 100 מטרים של רשת ואז הרמתי ידיים. כעת היה עלי למכור את מה שיצרתי, אבל כאן הייתה לי בעיה מפני שלא רציתי להתחרות באחי שמואל ז"ל. לאחר שממציא המכונה - האיש שמכר לי את דירתו, הבין את הדילמה, הוא נרתם לעניין, והלך לחנויות ומכר עבורי את הרשת שייצרתי בעמל רב.

המשכתי לחפש תעסוקה חלופית. לא רציתי לעסוק בעבודה מפרכת בלי שום תנאים. עבודה קשה שאינה מוליכה לשום מקום לא נראתה לי פתרון לפרנסת המשפחה, בוודאי לא כאשר המשפחה תגדל. ושאלתי את עצמי, האם איני שווה יותר מאשר להיות פועל?! האם אין דרך בה אוכל למצות את כישורי הנמצאים במקום אחר ולא דווקא בעבודת כפיים ללא תכלית.

במהלך חיפושי העבודה שלי, הציע לי מאן דהוא שאיני זוכר את שמו, עבודה במערכת החינוך. הוא סיפר לי שנפתח בית-ספר מיוחד באזור שפיר ומחפשים כוחות מיוחדים על מנת להריץ את בית הספר. בית הספר הוא מיוחד במינו ולמדו שם ילדים מגיל 6 ועד 18 מכל הסביבה, בעיקר מהמושבים מסביב, בני עדות המזרח שלא קיבלו השכלה ורוצים לקדם אותם בהשכלה ולהעשיר אותם מבחינה רוחנית.

פניתי להנהלת בית הספר המיוחד הזה והצעתי את עצמי כמורה ללימודי קודש ומדריך רוחני. הזמינו אותי לניסיון ונסעתי לשם. כמבחן, אספו מנהלי בית הספר ילדים מכל הגילים והטילו עלי לתת שיחה רוחנית. התייצבתי לפני הילדים והעברתי שיחה ולמרבה הפלא, הציבור המעורב הזה של ילדים בכל הגילים שמר על שקט במשך כל זמן השיחה. אנשי הנהלת בית הספר הודיעו לי שהתקבלתי לעבודה.

התייצבתי ביום ראשון לבית הספר לעבודה וכאן התבררה התמונה. ילדים מעורבים בכיתות, קטנים וגדולים ביחד, פרחחים מסוג מיוחד. הדבר היחידי שהפליא אותי היה איך עברה השיחה שלי כל-כך טוב. בשיעור הם היו מפריעים כל הזמן. היו חסרי שקט ולא היו מסוגלים לשבת ולהתרכז לא ניתן

היה להעביר שיעור בכיתה. בהפסקות ובגמר הלימודים כשנסעו הביתה בליווי המורים, היו חובטים זה בזה עד זוב דם והיה נס אם לא היו גומרים יום בהטלת מום זה בזה. עבדתי עד יום שישי ואז הודעתי להנהלה שאני לא חוזר ביום ראשון לעבודה.

חזרתי בינתיים לעבודה בייצור רשתות במצב רוח לא מרומם ביותר. התנחמתי קצת אחרי שקיבלתי צ'ק על סך 40 לירות. המשכורת אז הייתה בערך 70 לירות לחודש כך שאם הייתי ממשיך בעבודה יכולתי להתאושש קצת כלכלית. אבל לא יכולתי להמשיך בעבודה הזאת בשום אופן והמתנתי לבאות.

בינתיים החלפנו דירה. התברר שהדירה שלנו בסלמה נראתה הזדמנות עסקית למי שחשב קדימה, מכיוון שמאחורי הבית היה מגרש יפה שהיו נטועים בו עצי פרי הדר, מהם היינו אוכלים.

אשכנזים לא התלהבו מזה אבל הספרדים הבינו יותר את הפוטנציאל והתחילו להתעניין בדירה שלנו. מאחר וסלמה נמאסה עלינו, ניצלנו את ההזדמנות ומכרנו את הדירה ברווח מסוים. שכרנו דירה בתל-אביב ברח' נווה שאנן, בדמי מפתח.

לאחר תשלום דמי המפתח נשארנו לנו עוד כמה גרושים בכיס לצרכים שונים. הדירה הייתה עלובה, השירותים היו בחצר, מים חמים היו בחצר. היה צורך להדליק את התנור בחצר בעצים ולחמם את המים. אבל מכיוון שרצינו לעזוב את סלמה בכל מחיר, קיבלנו הכול באהבה, וגרנו בתנאים קשים, אך אולי לא יוצאי דופן בתקופה ההיא. וכאן קרה דבר שלא ציפיתי לו. הרי חיפשתי אפשרות להשתחרר מהעבודה שלי בייצור רשתות.

12. ג'וב חדש – גזבר של מושב

ביום בהיר אחד מודיע לי אחי זאב שאם ברצוני להתחיל לעבוד במושב שדה אילן כגזבר המושב, אני מוזמן לבוא ולהתחיל לעבוד. כרגע, נאמר בהודעה, אין גזבר כלל והמשרה מחכה לי באופן דחוף.

כאן אולי המקום לתאר מעט את הרקע למצבו של מושב שדה אילן. המצב היה קריטי. המוסדות היו בדעה ששדה אילן יהיה המושב הראשון בארץ שיפשוט את הרגל. היו בשדה אילן מספר אנשים אינטליגנטיים שניסו להרים את המשא הזה שנקרא 'גזבר המושב' ולא הצליחו. לשדה אילן לא היו תקציבים, מפני שהתקציב נגמר כאמור, לפני מלחמת השחרור, והצטברו הרבה חובות. כעת לא היה מי שיוציא אותם מהבוץ.

בטרם פנו אלי, באה לשדה אילן משפחה מחיפה, משפחה מאד מכובדת, שמוצאה מהונגריה. אחד הבנים - יעקב רייך ז"ל שנפטר לפני כשנתיים, היה האיש המוכשר במשפחה. יעקב רייך ניסה לקחת את תפקיד גזבר המושב. אבל, לאחר ניסיון של כשנה, הרים ידיים, הניח את המפתחות על השולחן ואמר שהוא לא יכול יותר. אחרי הכל מדובר במושב של כ-55 משפחות שיש להם משקים ובהם בעלי חיים שצריכים לאכול. יש גם צרכנייה שצריכה לספק אוכל למושבניקים, וצריך להניע את כל זה והחובות הם גדולים וכסף אין, ואיך מתחילים?

אחרי שנכנסתי לעובי הקורה, התחרטתי קצת. הבוץ נראה עמוק וטובעני מכדי יכולתו של אדם. אבל, חשבתי שאם אני כבר שם, אנסה להתמודד. באתי לחיפה, לארגון מושבי הצפון, ארגון שהיו מאוגדים בו כ-20 מושבים - העשירים ביותר בארץ. ביניהם: נהלל, כפר יהושע ושדה יעקב. הצגתי את עצמי כגזבר החדש של שדה אילן.

הפקיד, מילק שמו, שהיה כל יכול, הביט בי ואמר: אתה יכול לקבל כל הטובין שבהם חשקה נפשך, בתנאי 'פשוט', על כל 1000 שקל קניות אתה צריך לשלם במזומן 1250 שקל, על מנת שניתן יהיה לפרוע גם חלק מהחובות שהצטברו לחובת שדה אילן בחשבון הארגון. האזנתי להצעה הנדיבה שכמובן הייתה חסרת ערך ממשי ומעשי ופניתי למנהל ששמו היה נתק.

מסתבר שלא עשיתי עסקה טובה בהחלפת מילק בנתק. נתק דגן החליט שזה הזמן להטיף לי מוסר על כל מחדלי מושב שדה אילן לדורותיו וגזבריו

ולקינח אישר את כל מה שמילק אמר לי, החוב של שדה אילן לארגון עבר את כל גבולות הטעם הטוב והסובלנות שיכלו לגייס וזאת החלטה שאין לשנותה. ניסיתי להתווכח ולשנות את ההחלטה, אבל היחס של המנהל היה זלזול ואי אכפתיות במצבנו. התוצאה הייתה שיצאתי מהם בידיים ריקות ובבושת פנים.

הדעה הרווחת אז הייתה שכל מושב שייך לארגון מסוים וללא תמיכתו של הארגון הוא לא יכול לעשות אפילו צעד קטן. מרבית המזון לבעלי חיים ניתן בהקצאה של השלטונות והארגון שלט בהקצאות. מה עושים? בעלי החיים אינם מתעניינים במיוחד בדקויות הפוליטיות, הם רוצים אוכל.

באותו זמן היו בחיפה מספר סוחרי תבואות ומספוא והם היו למעשה את השוק החופשי. מושב או קיבוץ שההקצאה שלו הייתה למשל, 200 טון גרעינים, 50 טון כוספה וכו', ולא נזקק לכל הכמות, היה מוכר את העודף לסוחרים ברווח מסוים והם מכרו לאלה שלא הספיקה להם ההקצאה.

התחלתי לפנות לסוחרים על מנת לנסות ולקבל עזרה והם התחילו ללכת לקראתי ובעיקר לשלוח למושב אוכל. איני יכול לפרט הכל, אבל הצלחתי לשלוח לשדה אילן מזון לבעלי חיים בכל מחיר. התגוררתי בנווה שאנן ובמהלך כל השבוע התרוצצתי בין הבנקים והסוחרים. ביום חמישי הייתי נוסע לשדה אילן ושם הייתי מבלה את מרבית היום בישיבה במשרד בעבודת ניירת והדואר, בעיקר מהבנקים. הטקסטים מהבנקים חזרו על עצמם עד כדי שעמום. הם כללו מגוון רחב של אזהרות מה יקרה אם לא נשלם. הצפוי לנו כלל מגוון של מיתות בית דין, סקילה, שריפה, הרג וחנק- אבל לא לקחתי ללב.

ביום חמישי בערב הייתה ישיבת מזכירות שנמשכה בדרך כלל עד חצות ואף מאוחר מזה ושם דנו בכל העניינים שעמדו על סדר היום.

בינתיים, כאמור, הצלחתי להביא אוכל לבעלי חיים, דבר שזמן רב לא עלה בידי הגזברים הקודמים הם היו מחפשים קצת תערובת במושבים השכנים, כמו שרונה או שדמות דבורה. הגישה העקרונית שלי הייתה שאני לא חי בזכות הארגון ואני צריך להשתדל להיות עצמאי בשטח.

דוגמאות למערכות היחסים שרקמתי ולדרכים שבהם נאלצתי לפעול אפשר לראות במקרים הבאים. פגשתי סוחר אחד בשם שרייבר שהיה לו גם מכון

תערובת, התייחדנו והוא היה מוכן לעמוד לימיני עד הסוף. זכור לי מקרה שהוא כנראה קנה כמות גדולה של קמח דגים במחיר מציאה. קמח דגים לא היה כלול בהקצבות. הוא פנה אלי שאני אקח ממנו כמות של קמח דגים. אינני זוכר לאיזו כמות של קמח דגים נזקקנו בחודש, אבל הסכמתי באופן עקרוני. אני מגיע ביום חמישי למושב ואומרים לי שהתקבל משלוח של 10 טון קמח דגים. הבנתי שזאת עבודה של שרייבר. האיש קנה כנראה, כמות גדולה ולא היה לו היכן לאחסן את הסחורה והוא ידע שאיתי הוא יסתדר אז בלי לשאול, שלח 10 טון. שיהיה.

נזקקנו אז לתרופות וויטמינים בסכומים שנעו בין שלושת אלפי לארבעת אלפים לירות בחודש. הספק היחידי היה נקרא פולקמן-קופלר שהיה מוכר באשראי של שלושה חודשים. גם עסקאות אלה עברו כמובן דרך הארגון, קופלר היה נותן לארגון רווח של כשביעית. אמרתי לעצמי, למה לי לקנות דרך הארגון, אני אקנה את זה דרך סוחר פרטי, הסוחר ירוויח בערך כ-200 לירות בחודש. וקניתי את זה דרך מרגליות-ביליק.

כאן אני רוצה לספר על הפירמה של מרגליות-ביליק. מייסד העסק היה מרגליות. מרגליות היה יהודי בשנות השמונים לחייו, יהודי דתי, יחסן גדול, תלמיד חכם גדול ואני התיידדתי איתו. ביליק נכנס לעסק כשותף זוטר עקב זקנתו של מרגליות וככלות הכל היה צריך כוח צעיר שיעשה את העבודה.

מקורו של השם מרגליות נובע ממעשה שהסיפור עליו עבר מאב לבנו ואף התפרסם בסיפורי הפולקלור היהודיים. אחד מאבות המשפחה היה סוחר מרגליות, הלא הם היהלומים של היום. פעם הזדמן לו יהלום ענקי, יפהפה וכשנודע לכמרים על היהלום הזה, הם רצו לרכוש אותו בעבור הכנסייה. הסוחר היהודי לא רצה בשום אופן למכור יהלום שישמש לעבודה זרה.

הכמרים פיתו אותו או הכריחו אותו לעלות על אנייה ושם אמרו לו שאם לא ימכור להם את היהלום הם ישליכו אותו לים. האיש החליט וזרק את היהלום היקר לים, יצאה בת קול ואמרה: אתה ויתרת על האבן היקרה שהייתה לך ואני אעניק לך בן שיהיה יקר מכל מרגלית. נולד לו בן הידוע כפרשן התנ"ך והתלמוד הגדול מכולם, הלא הוא רש"י. זה מקור השם מרגליות. לא שמעתי את זה ממרגליות עצמו אבל ביליק, השותף שלו, שברבות השנים הפך לשותף שלי סיפר לי את הסיפור.

לימים, החלו להופיע אנשים שגידלו בהמות טמאות⁵⁴ ופנו בין היתר למרגליות את ביליק ורצו לקנות אצלם מזון. מרגליות שלא היה שלם עם אספקת מזון לבהמות הטמאות, הלך להתייעץ עם רבנים. הוא קיבל תשובה מהרבנים שאם הנסיבות הם כאלה, שגם אם הוא לא ימכור להם אוכל לבהמות הטמאות, הם יוכלו להשיג את זה במקום אחר, אז אין איסור למכור להם אוכל, ואכן כך נהג. מרדכי ביליק מי שהיה שותפי במשך כ- 23 שנים היה איש אמת. מה שהוא אמר בשם מרגליות זה אמת לאמיתה ואני האמנתי לו.

מרגליות הזקן עזר לי בתחילת דרכי במימון. אמנם עד שקיבלתי את הצ'ק, העניין היה כרוך בעצבי פלדה ובסבלנות אין קץ. הייתי מוכרח לשבת אתו כשעתיים ולשוחח על כל מיני נושאים בעולם, אבל בסוף השיחה קיבלתי את הצ'ק המיוחל שכה הייתי זקוק לו. הייתי מוכר לו למשל 100 טון חיטה מהשדות שזרענו. שנינו ידענו שהוא לא יקבל את החיטה וזה יגמר באיזה טריק מסחרי העומד בתנאי ההלכה. העיקר שהיה לו אמון מלא בי שלא אבגוד בו.

אחד הדברים שסייעו לי בתחילת דרכי היה העובדה שבטבריה נפתח סניף של בנק דיסקונט. למנהל הבנק התמנה אדם בשם ביגר שקודם לכן ניהל סניף של המוסד לביטוח לאומי והייתה לנו הכרות קודמת. נכנסתי לבנק, כלומר לביגר ואמרתי לו שאני רוצה לפתוח אצלו חשבון. הערבות היחידה שאני יכול להציע לו זה ערבות תנובה. כי בזמנו היה נהוג שתנובה הייתה חייבת לתת למושבים ולקיבוצים ערבות על כל סכום שביקשו. אבל ערבות תנובה הייתה שווה כקליפת השום. מאחר וכשהבנקים פנו אל תנובה לממש את הערבות, היה הארגון יכול לטעון שלא מגיע למושב או לקיבוץ כסף ולכן לא ישלמו את הערבות. בכל אופן ביגר אישר לי משיכת יתר של 5000 ל"י. הוא הבטיח לכבד צ'קים גם מעבר לזה. אבל ביקש ממני לא להגזים. ואכן הוא עמד בדיבורו. אף צ'ק שלי שנמשך מבנק דיסקונט לא חזר.

לאחר שנים ביגר דגן התמנה למנהל הסניף המרכזי בחיפה ועזר בכמה הזדמנויות עד שהסתבך, נדמה לי שעמד למשפט. אינני יודע איך זה נגמר. כנראה שלא כל מקבלי הטובות ממנו ידעו לגמול לו ביחס הולם ובעמידה בהתחייבויות.

---

⁵⁴ חזירים

כשקיבלתי את תפקיד הגזבר היה מצבי מול הבנקים כדלקמן : בנק לאומי לישראל (בל"ל) טבריה היה סגור מפני, מכיוון שבל"ל ביצע בשם הממשלה הלוואת פלחה. כך נקראה הלוואה. למושב שדה אילן שהיה בעלים של הרבה שדות פלחה, היה זכאי בסתיו, לפני הזריעה הלוואה בסך 40,000 ל"י. כשקיבלתי את הגזברות ידעתי שאנו חייבים לבל"ל 40,000 ל"י אך כמובן לא היה לי מהיכן להחזיר. היו לי משימות חשובות יותר מאשר להחזיר כסף לבל"ל. אלא מה, כשהגיע הזמן לקבל מחדש את הלוואה הייתי נכנס לבל"ל לבצע את הלוואה. המשמעות הייתה לפחות חצי שעה של הטפת מוסר ממנהל הבנק, טיפוס של 'אני ואפסי עוד'. ואחרי ששמעתי ממנו את דרשת המוסר השגרתית חתמתי על הלוואה ובוזה העניין הסתיים עד השנה הבאה. אינני זוכר מה קרה עם הריבית אבל כסף בוודאי לא קיבלתי ומובן שעל קרדיט (אשראי) נוסף, עו"ש וכל דבר דומה לא היה טעם לדבר.

בנק החקלאות היה אז הבנק הדומיננטי לחקלאים. והיו שם הלוואות מהלוואות שונות וכולם היו מנוצלים עד תום. הייתי נכנס מידי פעם לחתום על איזו הלוואה שהגיעה לנו, אבל מובן שלא קיבלתי אפילו אגורה, הכסף היה מכסה פיגורים ישנים. התיידדתי קצת עם מנהל הגביה, פנחס קהתי ולפעמים הוא היה משאיר לי כמה פרוטות, מאחר וממילא הלוואה החדשה לא יכלה לכסות את כל הפיגורים. הוא אמר לי פעם משפט שנחרט בזיכרוני-יעקב, "אל תיקח ללב, אלעס איז דראק, חוץ פין דיא הייליקע תורה."

לפעמים הוא קיבל מתנובה, על חשבון כל הפיגורים, כמה אלפי שקלים. בכל אופן היינו ידידים והוא הלך לקראתי ככל שהיה יכול.

בבנק הפועל המזרחי, (אז עדיין לא היה איחוד של הבנקים הפועל המזרחי והמזרחי) המנהל היה אדם, שאם ננקוט בלשון עדינה, לא הכי טוב. (לא אנקוב בשמו, מפני שהוא כבר בעולם האמת.) והעוזר הראשי שלו, פינחס קהתי שהתפרסם לאחר מכן בשל פירושו על המשניות, התעסקו הרבה עם תיווך שטרות.

מכיוון שהריבית הייתה מוגבלת על-ידי הממשלה המציאו פטנט: תיווך שטרות. לא הבנק הלווה את הכסף אלא אדם פרטי. שמותר לו לקחת ריבית גבוהה והבנק היה מתווך. במידה מסוימת גם ערב לכסף. ניכיון השטרות התבצע אז בריבית של 18%, אבל אני לא יכולתי לקבל כסף מפני ששדה אילן נחשב מושב פושט רגל.

איני זוכר את הפרטים, אבל כנראה שהיה לנו חוב לבנק שלא היינו מסוגלים לעמוד בו. היינו מוחרמים על-ידי הבנק. אני ביקשתי פגישה עם המנהל והתקבלתי אצלו. הבנק אז עבר לבניין חדש ברח' ליליינבלום והמשרד של המנהל היה גדול ומפואר. ביקשתי ממנו לפתוח דף חדש ביחסים בין הבנק לבין שדה אילן. בעיקר התכוונתי לעניין תיווך שטרות שזה היה אז מאד חשוב לי. בסוף השיחה סיכמנו שהוא ייתן הוראה לתת לנו כסף מתיווך שטרות ויפתח לנו מחדש את החשבון של העו"ש, כאשר המשיכה בעו"ש תעמוד על 1000 ל"י.

העניין של תיווך שטרות הסתדר ונפתח לפני פתח שמאד הייתי זקוק לו, אבל עניין העו"ש גרם לי הרבה עוגמת נפש. בכל שנות עבודתי בשדה אילן כ-7 שנים לא חזר אף צ'ק שנתתי למאן דהו, אבל הצ'ק על 1000 ל"י שנתתי על סמך הסיכום עם המנהל חזר, מכיוון שהפקיד של העו"ש, החליט להחזיר את הצ'ק מכיוון שלפי מיטב שיקול דעתו, על אף הסכמת מנהלו, לא מגיע למושב שדה אילן שיכבדו צ'ק שלו.

מכל מקום, גם בלי 1000 הלירות של בנק הפועל המזרחי, התחלתי להרגיש שאני שולט במצב. במושב התחילו להעריך את עבודתי וללכת לקראתי ולשמוע בקולי. בין היתר החליטו לתת לי זכות חתימה בלעדית למרות שנהוג ש-2 חותמים על הצ'קים. הייתי במקרה הזה חריג שהיה לו זכות חתימה בלעדית. בסתיו 1957 התעוררה בעיה חדשה, מנהל משק המכונות, מר שלמה ברויאר הודיע לי שהוא לא יוכל לבצע את החריש והזריעה, אם לא אקנה לו טרקטור קטרפילר די-פור (D-4). מחירו של הטרקטור עמד אז על 50,000 ל"י ועוד כמה אלפי לירות מלבד מחיר המכונה עצמה. הודעתי שאני מרים ידיים, אין באפשרותי להרים את זה. התחילו דיונים במזכירות עד אמצע הלילה, מה עושים? מדובר על כמה אלפי דונם פלחה, שזה חציר לבהמות וחיטה, שזוהי הכנסה יפה. ושלמה אומר שלא יוכל להכין את השדות לזריעה בהעדר המכונה.

בינתיים התברר לי שיש מסביבנו צ'רקסים שיש להם כלים לביצוע העבודה. החלטתי לבדוק את האופציה הזאת. הזמנתי את הצ'רקסים לשיבת מזכירות ואמנם הם התחייבו לבצע את העבודה ואפילו במחיר יותר זול ממה שעלה לנו לפי החיובים הפנימיים של משק המכונות שלנו. אני לא צריך לשבור את הראש על 50,000 לירות.

13. ההפרטה מתחילה בשדה אילן

כאן התעוררה בעיה, אתה הולך להרוס את כל התיאוריה שהמושב מבוסס עליה, הרי זה קודש קדשים, ובקודש קדשים אסור לנגוע. עמדנו בלחץ של כל המוסדות שראו בזה חילול השם והתקשרנו עם הצירקסים והם בצעו את העבודה על הצד הטוב ביותר. וגם נפטרנו מצרה אחרת כי משק המכונות שלנו צבר גרעון של כ-15,000 לירות בכל שנה. עבדו שם קבוע שלושה מכונאים ולמרות המחירים הלא זולים שחייבו בהם את החברים, נוצר גם גרעון קבוע.

אחרי שראיתי כי טוב, פניתי למזכירות בבקשה נוספת. הצרכנייה של המושב סיימה כל שנה, אף היא, בגירעון שנע בין 15,000-20,000 לירות, למרות שהמחירים היו סבירים כמו בעיר. הצעתי שנבטל את הצרכנייה הציבורית ונעשה מכרז ונמסור אותה לידיים פרטיות. הייתה בעיה, מה נעשה עם מפעיל הצרכנייה שהיה חצי נכה, ממה הוא יחיה ויתפרנס?

הצעתי לתת לו זכות קדימה במכרז ושהוא יזכה במכרז. ואמנם כך זה נגמר. יכולנו לקבל עבור הזכות לנהל את הצרכנייה במושב כמה אלפי לירות וויתרנו על זה ונתנו לזכייך שלנו את העסק בחינם. אבל מהיום זה שלו, ההפסדים והרווחים הם אך ורק שלו. התפטרנו מהגירעונות של משק המכונות והצרכנייה.

הידיעות הגיעו עד למרכז החקלאי של הפועל-המזרחי והם נרעשו והחליטו לעשות מעשה. הורכבה משלחת של כל "התותחים" הגדולים, שמטרתה הייתה לנסוע לשדה אילן ועצור את המגיפה של הרס הקואופרציה הקדושה, שנבנתה בעמל רב. באותה עת היו מסונפים למרכז החקלאי של תנועת הפועל המזרחי קרוב ל 100 מושבים, ופתאום, אדם עירוני רוצה להרוס את כל יסודות הבניין.

המשלחת המכובדת הגיעה וישבו כמעט כל הלילה עם חברי המושב על מנת להעביר את רוע הגזירה. לא עזר להם כלום. הייתה לי תמיכה חזקה מאד מכל חברי המושב. וזה אמנם היה תחילתה של הריסת הבניין של הקואופרציה הקדושה. אנחנו היינו החלוצים, זה התפשט לאט לאט לכל הארץ. כיום אין זכר לכל מה שהיה קודש. האדמות מעובדות על-ידי גופים

חיצוניים שהתמחו בכך, משק המכונות בכל מושב עם הגירעונות התמידיים עבר מן העולם, הצרכניות פרטיות, עולם אחר.

המטרה שלי הייתה להגביר את הייצור. אחרי שהתגברתי על המשבר הכספי, יכולתי להשיג כל מה שרציתי עבור המושב. פניתי לחברים בדרישה להגביר את הייצור. בשנות החמישים היה עדיין חוסר בביצים, בעופות ובוודאי בבשר בקר טרי. אמרתי לחברים, תשתדלו להגביר את הייצור, אתם צריכים סוללות לעופות, אשיג לכם כמה שאתם רוצים.

היו אז שני יצרני סוללות, קיבוץ עין החורש וטכנו-חוט, מפעל פרטי. אמרו אז שסוללות מעין החורש הם טובות יותר אבל גם יותר יקרות וגם צריכים להמתין בתור עד שמקבלים אותם. טכנו-חוט, מפעל פרטי התחיל ללכת אחרי ולבקש הזמנות שהוא יכול לספק באופן מידי והוא ייתן גם אשראי ספקים נדיב. מכיוון שברחוב כבר היה לי שם טוב, המימון הפסיק להיות בעיה. התחלתי להזמין סוללות בכמויות והחברים ראו כי טוב, אחד הסתכל על השני וההזמנות פרחו. באיגוד משקי העופות נהפכתי מקונה קטן לקונה ענק לאפרוחים לפיטום ולהטלה ולהודים. התייחסו אלי בכבוד גדול. קיבלתי אשראי גדול ולפעמים אפילו גמ"ח של כמה אלפי לירות והפכתי לבן בית ולאחד הקונים הגדולים.

חברי המושב החלו לפקוח את העיניים. התוצרת החלה להספיק גם למכירה מהצד כך שיש בבית כמה לירות וחלק נמכר על ידי תנובה. גם החלב התרבה והסכומים שהגיעו אלי מתנובה התחילו לגדול.

וכך, בשנת 1957 החלו לראות שאפשר לחיות, מצב הרוח השתפר, אפשר להרוויח ולחיות בכבוד ואז החליטו במושב להגדיל את האוכלוסייה על ידי תוספת משפחות. יצאו בקריאה שכונתה "מהעיר אל הכפר" ואז התווספו למושב 5 משפחות שקיבלו משקים ריקים והוסיפו חיים למושב.

גם בהתרחבות לא הכל הלך חלק. אחת המשפחות שנקלטה במושב הייתה משפחת פולאק. אב המשפחה בניגוד לאחרים היה בעל מקצוע במספר תחומים ואדם מוצלח באופן כללי. אבל, לעיתים רוצה הגורל ודברים לא עולים יפה וכל מיני יוזמות שפולאק התחיל, נכשלו.

המושב מצידו היה מעוניין בקליטה טובה וניסינו לעזור להם ככל יכולתנו, אך העניינים הלכו מדחי אל דחי וחוב המשפחה הגיע ל- 7,000 לירות. בסוף

1958, העברתי החלטה במזכירות שאזמן את פולאק לשיחה ואבדוק אתו מה ניתן לעשות. בכל מקרה ניתנה הוראה למכולת שלא להגביל אותו ברכישת מזון. במחסן התערובת, לא הייתה בעיה שכן המשק שלו כמעט היה מחוסל.

נפגשנו פולאק ואני בארבע עיניים ופולאק אמר לי שהוא מיואש מהמושב אבל יש לו תקווה אחרת. מאחר ומוצאו מהעיר קלויזנבורג, הוא יודע שהרבי מקלויזנבורג הקים שכונה בנתניה ואולי יוכל להשתלב שם ולקבל עזרה בפרנסתו. אני ביקשתי ממנו להמתין בסבלנות ופניתי לרבי במכתב, תיארתי לו את המצב ושאלתי האם יוכל לעזור לפולאק. לאחר זמן קיבלתי תשובה, לא מהרבי עצמו אלא מהרב השכונתי שאומר שאם אוכל לעזור לפולאק ב-4,500 ל"י על מנת שירכוש דירה בשיכון, הם מתחייבים לדאוג לו לפרנסה.

סיפרתי לפולאק על התשובה שקיבלתי והצעתי לברר פרטים, כשאני מתחייב לתת לו את הסכום 4,500 ל"י לרכישת דירת השיכון.

למעשה עשיתי את זה על דעת עצמי ולא התייעצתי אם איש וחששתי כי לא יאשרו לי את זה. פולאק מצידו נסע לנתניה וחזר עם תשובות, שכל מה שכתבו במכתב הם עומדים מאחורי זה ורק הציק שעלי לכתוב מעכב.

גרתי אז בבני ברק בשיכון עממי ואז ערב אחד בשעה די מאוחרת, אחרי 1:00 בלילה, דופקים בדלת. כמובן שנבהלתי, הרי זו לא שעה שגרתית לביקורים, אני פותח והנה מי עומד בדלת, פולאק. הוא פחד שבמושב לא יתנו לי לתת לו את השיק ולכן הגיע אלי הביתה. אני הוצאתי את פנקס השיקים ורשמתי לו שיק על סך 4,500 ל"י. כשנודע הדבר במושב, הייתה התקוממות נגדי, אבל הייתי בטוח שזה יעבור איכשהו.

פולאק עבר לגור בנתניה בשכונת קלויזנבורג והמשפחה קמה לתחייה. הוא קיבל שם עבודה כגנו שכונתי, עניין שהתאים לו מאד ומשפחתו החלה להתאושש. היו לו שתי בנות מאד מוכשרות, אבל מהצרות במושב הן חלו. כעת הבריאו, החלו לעבוד והתחתנו, ממש משפחה ששוקמה והפכה למאושרת. כשחגגו עשור שנים לשכונת קלויזנבורג, הזמינו אותי ומשפחת פולאק לא ידעו את נפשם מרוב שמחה והודיה על עזרתי, עניין שכמובן עושה טוב על הנשמה.

סדר היום שלי במושב היה כדלהלן: ביום שני אני בחיפה על מנת לדאוג לאספקה לכפר ולסדר עניינים כספיים שהתנהלו כולם בחיפה. ביום חמישי נוסע עוד פעם לחיפה ובגמר הסידורים בחיפה חוזר למושב לדיונים ולישיבה המסתיימת ברגיל בערך ב-1 בלילה. ביום שישי בבוקר נוסע לטבריה, קודם כל לתנובה, לקבל צ'ק.

בתחילת עבודתי כגזבר הייתי יוצא מתנובה בידיים ריקות, מכיוון שהסכום שהגיע לנו היה קטן מאד ותנובה הייתה ערבה לכל ההלוואות. מידי פעם הייתה צריכה תנובה להעביר אחד הבנקים סכום מסוים, על מנת שלא לגמרי להתנער מהערבות שנתנו לכל הבנקים.

לאחר שהמצב השתפר, התחלתי לקבל מתנובה שיק שבועי מידי יום שישי. בינתיים התעוררה בעיה חדשה, מכיוון שהייצור במושב בכל התחומים גדל, ובפרט בחלב ולא הייתה לנו מחלבה, היינו משווקים את החלב בכדים. כעת לא ניתן להמשיך כך, יש הרבה חלב וצריכים מחלבה.

באזור הסתובב קבלן בנין, יהודי דתי מבוגר בעל מקצוע שפשט את הרגל. כששמע שאנחנו הולכים לבנות מחלבה הוא התחיל ללכת אחרי ולהתחנן שאתן לו לבנות את המחלבה, אם לא הוא אבוד. עד שלבסוף הסכמת.

כששמעו במושב שאני מתעתד לתת לשנטל, זה היה שמו, לבנות את המחלבה, לא הבינו אותי בשום אופן. אבל בזה העניין לא נגמר. לאחר שהבטחתי לו את הבניה, גילה לי בסוד שאם לא אתן לו 2000 ל"י הוא לא יוכל להתחיל את העבודה כי אין לו גרוש על הנשמה ואף אחד לא ייתן לו חומרים בלי כסף מזומן בהיותו פושט רגל.

נתתי לו 2000 ל"י, כאילו בסוד, הרי הייתה לי זכות חתימה בלעדית, אבל הסוד יצא מהר החוצה ובמושב לא הבינו אותי בשום אופן. איך נתתי לשנטל 2000 ל"י.

שנטל בנה את המחלבה וזה העמיד אותנו על הרגליים, הוא התחיל לבנות בכל המושב, הרחבת דירות או דירות חדשות. כמה שהאדם הזה היה אסיר תודה, אין לתאר במילים. לא אלך לתאר את כל החסדים שעשיתי בתור גזבר שדה אילן, אבל היו הרבה מאד. הפכנו למושב בעל היקף ייצור גדול ומצליח ששמו הולך לפניו. אבל במוסדות ידעו שהחובות של שדה אילן הם גדולים מאד ונצברו בזמנים עברו. בסוף שנות החמישים התחילו לדבר על עזרה

ממשלתית לאלה ששקועים בחובות גדולים בעיקר היה מדובר על קיבוצים.
קראו לזה קונסולידציה-קונברסיה.

התחלתי לפנות לכל העולם ולהסביר את מצבנו המיוחד, ואת העובדה שמאז
קום המדינה לא קיבלנו שום עזרה מאף גורם. בקיצור היינו המושב היחיד
מכל המושבים של הפועל המזרחי שאושר לנו 250,000 ל"י ל 20 שנה. אבל
כל החברים נדרשו לחתום על ערבות. הלוואה זו הייתה בבחינת חצי מתנה -
כסף לא צמוד ל 20 שנה. חלק מהחברים סרבו לחתום והייתה ממש מלחמה
במושב. אחרי ויכוחים אין סוף ואחרי הסברים ואזהרות שננקוט סנקציות
נגד אלה שלא יחתמו, בסופו של דבר חתמו כולם וההלוואה בוצעה.

ככל שאני זוכר, אבל איני בטוח לגמרי, לא קיבלנו שום כסף מההלוואה. זה
הלך בעיקר על החזר הלוואות ישנות אבל קיבלתי שולחן נקי וראש שקט.

אחרי שעשינו סדר במושב וכל אחד מהחברים ידע שהוא לא יכול להגדיל
את החוב למושב, והוא גם לא היה צריך להגדיל את החוב, מפני שברמת
הייצור הגדולה אליה הגיעו, הייתה פרנסה ברווח גדול. כל אחד מהחברים
מכר ביצים ועופות מהצד שלא דרך תנובה והיה לו מספיק מזומנים לצרכי
הבית וגם להתחיל לחשוב להרחיב את הבית או לבנות חדש.

איך עשיתי את כל אלה? בהתחלה הייתי מיואש מהמצב ולא ידעתי איך
להתחיל. המסקנה היחידה שהיה לי סייעתא דשמיא.

ב-1956 במסגרת שירות מילואים הגדוד שלח אותי לקורס מ"כים. קצין
העיר טבריה שהכיר את עבודתי במושב, ידע את מצבנו בשנת 1956 ואת
תפקידי ולכן סייע לי בקבלת חופשות מהקורס. ממש ערב המבצע יצאתי
לחופשה והמבצע החל. איבדתי את הקשר עם הקורס ולכן לאחר גמר מבצע
קדש חזרתי לגדוד מבלי שסיימתי את קורס מ"כים.

14. סוף פסוק בשדה אילן

למה עזבתי את העבודה בשדה אילן?

מעשה שהיה כך היה. אחד החברים בשדה אילן מהגרעין המייסד, "ייקים" יוצאי גרמניה, בשם משה פולטהיים, שאינני יודע אם הוא עוד בחיים. אך אם הוא חי עדיין שכן לא שמעתי על פטירתו, אז הוא כבר עבר את גיל ה-90. בכל אופן אדם אינטליגנטי ופיקח. הוא נמנה על הגזברים שהרימו ידיים בטרם הגעתי, אדם שהיה מוכר בכל המוסדות ובהסתדרות הציונית, בעל משק מהגדולים במושב.

הייתה לו תיאוריה: כשנותנים לך, קח. ההכרות הקרובה שלו עם פקידיו הסוכנות, הולידה מצידם פעם ויודוי שהם מודעים לכך שקיפחו את שדה אילן וכעת הם מוכנים לפצות אותה על-ידי נטיעת פרדס בן 300 דונם. הם איתרו מקום שמתאים לנטוע בו פרדס והם יממנו את זה. ובתמורה שדה אילן תוותר על 300 דונם אחרים.

משה פולטהיים קיבל את ההצעה בהתלהבות. הוא גם רצה שירשמו לזכותו שהוא זה שהשיג את המתנה של הסוכנות וזה הישג עצום. חברי המושב היו ברובם ניטורליים לגבי קבלת ההצעה. חלקם סברו כמו פולטהיים כי אם נותנים מתנה, למה לא לקחת.

אני התנגדתי בכל תוקף. הנימוקים שלי היו: המצב בשדה אילן טוב מאד, אנחנו לא זקוקים למתנות. המקום לפרדס הוא קצת רחוק והשליטה שלנו תהיה רופפת ובעיקר לא היה ברור מי יעבוד בפרדס החדש. האם יש ולו אדם אחד במושב שירצה לעבוד בפרדס, ואפילו כמנהל עבודה? מבחינת קרקע יש במושב אינסוף אפשרויות. לכל אחד היו 25 דונם על יד הבית ואפשר לעשות באדמה הזאת מה שרוצים, כל אחד לעצמו.

בעבורי, אם היה דבר שנוא עלי, הרי זה היה הדבר. להתחיל לנסוע לסוכנות, להיפגש עם פקידים שאני לא מחבב במיוחד, ואחר כך לדאוג לפרדס שאיש אינו מעוניין בו אישית ולאף אחד לא איכפת "שמישהו ידאג לו" פשוט דאגה נוספת, מיותרת לגמרי.

העמדתי את זה באופן ברור, או הפרדס או אני. וכשהנושא החל לתפוס תאוצה, הודעתי שאני מתפטר. בשלב הזה החברים התחילו להתעורר אבל זה היה מאוחר מידי. אני זוכר שהחבר הבולט ביותר במושב, אברהם

פליישמן, ישב על יד מיטתי כמעט עד לפנות בוקר ורצה לשכנע אותי שאני אחזור בי מהתפטרותי. אבל לא נעניתי לו, כי עניין הפרדס כבר נכנס להילוך גבוה ואני לא רציתי להמשיך לעבוד ולהיות אחראי על הפרדס. החברים נוכחו לראות שהם עשו שגיאה גדולה אבל מבחינתי לא הייתה דרך חזרה מהעניין. התפטרתי, ובאו גזברים אחרי. לצערי לאחר עזיבתי, המושב החל מדרדר והלך מדחי אל דחי. אמנם לכדי פשיטת רגל לא הגיע, אבל גם לא מצב של שגשוג. כנראה שנדרשה שם יד מכוונת. מהפרדס כמובן הרבה תועלת לא ראו, ואני גם הפסקתי להתעניין. התקופה הזאת הייתה מאחוריי.

לאחר שהתחלתי לעבוד במושב, התחיל לרווח לנו, הצלחנו לאגור מעט חסכונות ואז הוצעה לי דירה בשיכון ו' בבני ברק. דירה של חדר וחצי אבל עם שירותים ומקלחת, מחירה של הדירה היה כ-3000 ל"י ואני רכשתי אותה.

ב-1 בינואר 1957 נולדה עדנה ואנו הפכנו להיות משפחה של 4 נפשות. המעבר לדירה החדשה היה בתחילת 1958 כשעדנה הייתה בת שנה. לעומת הדירות שהתגוררנו בהם עד אז, הדירה החדשה הייתה בבחינת ארמון. אז גם החלו לבנות את הדירות שנקראו שיכון עממי שהיו גדולות יותר - דירות של שניים וחצי חדרים ומגרש קטן.

ההורים של אמא וגם יצחק החליטו לרכוש דירות כאלה. מחירה של הדירה שלהם בכפר סלמה עלה כך שהם יכלו להתמודד עם המחיר. יום אחד, בסוף 56 או תחילת 57 הופיעה אצלנו סבתא והודיעה לנו שחסר לה 500 לירות ואנחנו מוכרחים לעזור לה. משכנתא שהיה אפשר לקחת, היא לא רוצה וחסר להם ואנחנו הכתובת היחידה.

למרות שחתנה השני, אליעזר ז"ל בעלה של דבורה ז"ל היה בעל אמצעים, מכיוון שהוא היה בעל מקצוע, וגם דבורה עבדה והם היו חשוכי ילדים, מאידך אנחנו בדיוק רכשנו דירה בשיכון ו' ובוודאי אין לנו כסף, משום מה ראתה דווקא בנו ככתובת. הלכתי למוסד כספי שהיה מעין בנק, פניתי למנהל מר שלומאי ז"ל ובקשתי הלוואה של 500 ל"י. הוא נעתר לבקשתי והלווה לי 500 ל"י ונתתי אותם לסבתא שלומית.

בינתיים, באו אלי חברים וספרו לי שיש בתי"א עו"ד בשם ווילנר שמתעסק עם פיצויים מגרמניה ושעל פי החוקים של אז לא היינו זכאים להם. הוא

דורש 100 ל"י מקדמה מראש ועם קבלת הכסף עוד 10% ובתמורה הוא מסדר את הכל. הוא דואג לעדים ויש סיכויים לקבל כסף.

באתי אליו וניסיתי להציע במקום 100 ל"י, חצי מהסכום שאקבל. אבל, עורך הדין התרגז עלי והבהיר לי שאם אני רוצה פיצויים, אני צריך להשקיע 100 ל"י. הסכום היה מכובד והגיע לכדי משכורת של חודש וחצי. בכל אופן השקעתי 100 ל"י ותוך תקופת מה קיבלתי הודעה שהתקבל כסף עבורי. הסכום שהתקבל הגיע לכ-4000 ל"י. לאחר מה שניכה העו"ד וכמדומני גם לבנק. קיבלתי למעלה מ-3000 ל"י. הבנק נהג באופן שלפנים משורת הדין והתעלם מפרטים קטנים כגון, השם שלא היה בדיוק כמו שרשום בתעודת זהות. ואנחנו קיבלנו את הכסף.

תקופה קצרה לאחר מכן, הגרמנים עלו על השיטה ועיכבו את כל התשלומים גם לאלה שכבר קיבלו אישור. אני הייתי בר מזל והספקתי לקבל את הכסף. לאחר קבלת הכסף הלכתי גם אני לרכוש דירה בשיכון עממי. מחיר הדירה בשיכון ו יחד עם הכסף מגרמניה כמעט הספיקו. עדיין היה צורך לקחת משכנתא קטנה להשלמת החסר. עברנו לגור בשיכון עממי, דירה מרווחת יחסית, שעד לא מזמן, לא חלמתי שאגיע לכך כל כך מהר, לאחר שהתפטרתי מהמושב.

15. ספק הזדמנות שהוחמצה ולאחריה נפילה בפח

הייתה לי דירה מרווחת וראש שקט להתחיל לדאוג לפרנסה. בין הידידים שרכשתי לי בעת עבודתי בשדה אילן היה סוחר בשם יצחק שרייבר. ידיד אמת שרצה מאד לעזור לי. הוא היה בדעה שכדאי לי לעשות עסק ביחד אתו. סיפרתי לו שיש לי ידיד שמתחיל להתעסק בקבלנות בנין והוא קצת קצר בכסף מזומן. כוונתי הייתה לחניך שלי בבני עקיבא בשם שמשון זליג, שהיה מוכן להיכנס איתי בשותפות, אם נוכל להשקיע סך של 100,000 ל"י. יצחק שרייבר היה מוכן לזה וקבענו פגישה ליום מסוים אצלי בדירה. יצחק שרייבר נסע איתי לבני ברק ושם היה אמור להופיע שמשון זליג. ולנסות לסכם את העיסקה.

יצחק שרייבר ואני המתנו כמה שעות עד בוש ושמשון זליג לא הופיע. לא ידענו מה קרה. כשיצחק שרייבר נסע הביתה לחיפה, הופיע בריצה שמשון

זליג וביקש סליחה. בפיו היה סיפור על קונה שהזדמן לו לדירה שהוא בנה והקונה היה נודניק לא רגיל ועיכב אותו עד בלי סוף וזאת הסיבה שהוא לא הגיע.

כמובן שהעסקה בוטלה, יצחק שרייבר הסיק ששותפי העתידי אינו אדם רציני. לאחר שהוא בא במיוחד מחיפה לבצע עסקה גדולה ולהשקיע 100,000 ל"י והוא ירד מזה לגמרי. אינני יודע איך היה מתגלגל העתיד שלי אם הפגישה הייתה נושאת פרי. כנראה שזה היה הגורל, שאעבור מבחנים קשים עד שאסתדר בחיים.

אז עלתה על הפרק הצעה שנראתה מעניינת. שני הגיסים שלי אליעזר ז"ל ויצחק יב"א היו בעלי בית מלאכה משותף ליצור מסגרות משקפיים. אליעזר ז"ל היה מומחה במקצוע הזה עוד מלפני המלחמה, בפולין. הוא הכניס את יצחק לעבודה ואחרי כמה שנים של עבודה ביחד הם החליטו ללכת להקמת עסק ולייסד בית מלאכה עצמאי. אני מניח שאליעזר היה שותף בכיר ויצחק שותף זוטר.

בכל אופן אליעזר התחיל לטעון שהוא רוצה לעזוב את השותפות בלי שום פיצויים רק שירכשו ממנו את הכלים שערכם הסתכם לכאלף לירות ובצידם עוד חומר גלם שערכו היה סכום נכבד למדי של כ-16,000 לירות. ההסבר שניתן לי מדוע נדרש כל כך הרבה חומר גלם היה, שחומר הגלם מגיע מחו"ל והעניין קשור לרישיונות יבוא ולכן הם הצטיידו לתקופה ארוכה.

אני נכנסתי לעניין הזה באמונה שמה שמספרים הוא אמת, ככלות הכל מדובר בשני גיסים. אולם מכיוון שלא היה לי סכום של 17,000 לירות וידעתי שאחי זאב ז"ל רוצה לעזוב את המושב, הצעתי לו את העסקה. אם הוא מוכן להשקיע כסף אולי נוכל לעבוד ביחד במפעל שקט ולהרוויח את לחמנו. זאב הסכים לזה ונתן לי סכום כסף על פי בקשתי. קיבלתי אז מהמושב 6000 לירות שהצטברו לזכותי בקופת פיצויים. המושב כמובן לא חשב כלל לתת לי מענק פרישה או פיצוי אחר. טענתם הייתה פשוטה, אם אנחנו היינו מפטרים אותך, ניחא, היינו מדברים על פיצוי, אבל הרי אנחנו מבקשים ממך שתמשיך לעבוד ואפילו מוכנים להגדיל את המשכורת. בקיצור, עמד לרשותי רק הסכום שנצבר בחשבון בקופת הפיצויים.

לקחתי מזאב כסף להשלמת החסר בתקווה שנעבוד יחד במפעל החדש ונכנסתי לעסק החדש מתוך תקווה שיצליח. לכאורה לא סיכנתי דבר.

השקעתי בכלים סכום לא גדול של כ-1000 לירות וחומר הגלם כמוהו ככסף מזומן. קיבלתי את החומר במחיר עלות ובלי חומר גלם הרי אין מפעל, ולכן הייתי רגוע לגבי כדאיות העסקה. אבל איזו אכזבה נחלתי.

לאחר כשבוע ימים בלבד מודיע לי יצחק שאין חומר גלם, שצריכים באופן דחוף לדאוג לחומר גלם, אם רוצים להמשיך לעבוד. כששמעתי את זה הזדעזעתי, מה פירוש אין חומר גלם? הרי השקעתי בחומר גלם 16,000 לירות טבין ותקילין להיכן הוא נעלם? והרי שקלנו את החומר גלם והוא היה במפעל, אז מה פירוש אין חומר גלם?

יצחק התחיל להסביר לי שחומר הגלם שנמצא במפעל ושילמתי עבורו במיטב כספי, יצא מהאופנה ואם נייצר מסגרות מהחומר הזה, ובצבעים האלה, אך אחד לא יקנה אותם. אם נעשה מסגרות מהחומר הזה, נאבד את העבודה שנשקיע בזה וחבל. והעיקר, אם רוצים להמשיך לייצר ולמכור, צריכים באופן דחוף לדאוג לחומר גלם חדש.

העניין בא לי בהפתעה גמורה, העובדה שיש לי גיס אחד רמאי ואחד אידיוט. אבל מה לעשות, השקעתי את הכסף של אחי ושלי ואני עומד בפני שוקת שבורה. הדבר הראשון שעשיתי, יזמתי פגישה עם הגיס אליעזר ז"ל, ואחרי שנכחתי לדעת שהוא מבין טוב מאד מה שעשה, הונאה פשוטה בעזרתו האדיבה של הגיס האידיוט והוא ממש צחק לי בפנים.

ניסיתי לדבר אל מצפוני. אני בעל משפחה עם שלושה ילדים ואתה משפחה בלי ילדים עם כסף. אני מציע לך עסקה ואני מבטיח שזה יישאר בסוד. קיבלת ממני 17,000 לירות, תחזיר לי 12,000 לירות ואף אחד לא ידע מזה. אחרי שהצעתי לו את ההצעה הוא פשוט צחק לי בפנים. המצפון שלו לא עבד כלל. מתגובתו אתה למד שלאחר שהצלחת להרוויח 17,000 לירות למה להסתפק ב- 5,000 לירות עלובות ולהחזיר 12,000 ל"י. לא בא בחשבון מבחינתו.

בכך נגמרה הפגישה שבה סברתי שאוכל להציל חלק מהכסף. אציין רק שהוא היה גבר כבן חמישים, בלי שום בעיות מיוחדות של בריאות. תקופה קצרה לאחר האירוע הזה, הוא מת לפתע. אינני חושב שקברו אתו את הכסף שלקח בלא יושר ממני. שנים ספורות אחריו מתה אשתו דבורה ז"ל, אחותה של אמא, משפחה ערירית ללא ילדים.

ואני נשארתי בלית ברירה במפעל, שובר לי את הראש איך לצאת מהבוץ הזה. היה למפעל סוכן בלעדי שקנה את כל הסחורה. היו מסגרות פשוטות שהסוכן קנה במחיר של 3.30 ל"י והיו יותר יקרות שהגיעו עד 10 לירות. הוא היה נוהג להזמין אצלנו 95% מהמסגרות הפשוטות של 3.30 ורק 5% מהיקרות. על המסגרות הזולות לא נשאר רווח חוץ מעלות העבודה בצמצום. ניסיתי לדבר אתו שזה לא יכול להמשך כך. אז הוא פנה ליצחק ואמר לו שהוא לא רוצה שאני אתערב בעסקים ואם אני אתערב הוא יעזוב אותנו. לא רציתי להיכנס לעימות עם יצחק מכיוון שהכיוון שלי אז היה איך לצאת מזה ולהציל מה שאפשר.

16. הישועה מגיעה מחיפה

עברתי כמה חודשים, מהקשים בחיי. ופה קרה ספק נס. קיבלתי ידיעה מאחד הסוחרים מחיפה, מרדכי ביליק שותפו הצעיר של מרגליות הזכור לטוב, המעוניין להיפגש איתי בתל-אביב.

איך קיבלתי את הידיעה, עד היום לא ברור לי ואיני זוכר. טלפון לא היה לי, ואת הכתובת שלי הוא לא ידע, אבל עובדה, הידיעה הגיעה אלי. כשקיבלתי הודעה שהוא מעוניין בפגישה בתל-אביב במקום מסוים, קפצתי על המציאה ושמחתי להיפגש אתו בתל-אביב.

הוא סיפר לי שהעסק שלו צולע. מרגליות הלך לעולמו והוא לקח שני שותפים שהשקיעו קצת כסף על מנת לשלם ליורשים של מרגליות, אבל העסק לא מצליח ולא מתקדם לשום מקום. הוא מאמין וחושב שהוא ואני נוכל להוציא את העסק מהבוץ, אבל, צריכים קצת כסף.

הסכום בו היה מדובר, היה כ-20,000 לירות. הוא מציע לי, שאם אין לי את הכסף, אני יכול לבוא לחיפה ולהיכנס לעסק ובינתיים הוא ישלם לי משכורת לא גדולה ונחשוב מה לעשות. היו לו שני שותפים. אחד, דר' אבלס, יהודי מבוגר שהוא ומשפחתו עסקו בענייני תבואות בפרשבורג במשך מאות בשנים. השני, היה מושבניק בשם בורלאק, שהיה מוכן לצאת מהעסק, אבל צריכים להחזיר לו את הכסף שהשקיע בעסק ומדובר בסכום של כ-20,000 לירות.

אני במצבי, הייתי נכון להסכים לכל דבר. גם להתחיל לעבוד בעסק בחיפה כשכיר, בעיקר כדי לצאת מהשותפות האומללה עם יצחק. באשר לכסף שהשקעתי, לא נתתי את דעתי עליו יותר מדי, אולי בעתיד נראה משהו, אבל קרוב לוודאי שהכסף הלך לאיבוד.

מיד הודעתי ליצחק שאני מפסיק לבוא לעבודה והוא נשאר לבד. יצחק היה בעל הידע המקצועי ואני במצב שנוצר ממילא לא יכולתי להשפיע על העסק: ראשית הווטו של הקניין שאסר עלי להתערב ומלבד זאת סיבות מסיבות שונות.

החלטתי כאמור להפקיר בינתיים את הכסף המושקע ולברוח על אף שההצעה של ביליק לא קסמה כל-כך. אבל, ידעתי שבעסקים אוכל להצליח והתחלתי לנסוע כל יום לחיפה. מהר מאד הבנתי, לצערי, שלא לחינם חיפש אותי ביליק עד תל-אביב, הוא פשוט הרגיש שהעסק עם שני השותפים שלו, גסס והוא קיווה שאני אביא את המפנה. ואכן הוא לא טעה.

התחלנו לחשוב שנינו איך אפשר להוציא את העסק מהבוץ. הצרה הייתה שכמעט לא היה מה להוציא וצריכים בינתיים לחפש פרנסה לארבע משפחות.

ההחלטה הראשונה הייתה לחפש סוכנויות. מכיוון שהיה לנו ברחוב הנמל חנות חזיתית הכוללת מחסן גדול יחסית, התחלנו לנצל את המחסן ולמכור תבואות ואוכל לציפורים בקמעונאות. לאט לאט החלו לבוא קונים והתחלנו להרוויח, אבל עדיין היה רחוק מלפרנס ארבע משפחות. ואז קיבלנו שתי סוכנויות, אחד של "שפע-און" והשני "לפטה", שניהם קשורים במזון ונעזרנו במחסן.

מובן שניסיתי לקשור קשרים עם גזברים שהכרתי, ופה ושם זה הצליח. מכרנו יחסית הרבה ויטמינים ומידי פעם משלוח של כוספה או גרעינים שחסרו במקרה בשוק. בינתיים, הסוכנויות החלו לפעול והרווחים שנוצרו עברו את ה-1000 לירות בחודש. זאת בתוספת קצת עסקי הקמעונאות, הביאו אותנו לראות את האור בקצה המנהרה. אפשר כבר היה לחשוב על להתקיים בכבוד. אבל עדיין הייתה בעיה, אנחנו ארבעה שותפים ולא כולם מסוגלים לתרום. השותף בורלאק לא היה מסוגל לכלום אבל הוא היה המשקיע ומגיע לו רווח על ההשקעה שלו. הוא היה מוכן לצאת מהעסק, אבל מהיכן לוקחים כסף?

דר' אבלס היה אדם כבן 70 ומלבד הליכה לשליחויות לבנק או רישום הודעות טלפון של הזמנות מ-לפטה או שפע-און, לא היה מסוגל ליותר.

ביליק השותף הבכיר, היה מסוגל לבצע הוראות, לעבוד במחסן, להתרוצץ לצורך סידורים ככל שנדרש, אבל להיות סוכן וליצור קשרים עם הקונים, לקבל הזמנות ולפתח את הסוכנויות, לא היה בתחום כישרוניתיו. הוא היה אדם חרוץ, אבל לא מתמיד במשימות. התוצאה הייתה שאני היחיד שהתעסקתי בסוכנויות אבל הזנחתי עניינים אחרים, הן המכירות בקמעונאות והן פיתוח הקשרים עם הגזברים.

יותר מפעם אחת חלפה במוחי המחשבה, שהרווח בסוכנויות עומד על 1000-1200 לירות לחודש, סכום נכבד בתחילת שנות ה-60 ואולי מוטב שארוויח סכום זה לבד, כי ממילא התועלת ששותפי מביאים לי הינה מעטה מאד. אבל היה קשה לממש את החלום מאחר ולא היה לי כסף על מנת לפדות את חלקם של שותפי.

בינתיים הגיעה לארץ לביקור אחותי הבכורה בלה (בלטשי) ז"ל עם בעלה ישראל ז"ל. פניתי אליהם וביקשתי הלוואה של 5000 דולר, שהיו שווים אז 15,000 לירות את היתרה כבר חשבתי להשיג ממקורות אחרים. בלה ובעלה חשבו הרבה זמן, אך לבסוף החליטו לסייע בידי בהלוואה שהוחזרה להם עד האגורה האחרונה. שילמנו לבורלאק את חלקו והוא יצא מהשותפות. נותרנו שלושה שותפים.

העסק התחיל להתפתח, אז החלטתי להפסיק עם הסוכנויות. היה לי חבל במידה מסוימת מאחר ופיתחתי את השוק הזה והפכתי לבן בית אצל כל הסיטונאים. גם הצרכן חיפה וצרכניה חיפה שהיו אז רשתות גדולות, היו לקוחות שלי. נוצרו קשרים ידידותיים עם הקונים בחיפה וכל הצפון. אבל, מאחר ורק אני יכולתי להמשיך ולהחזיק את זה וזמני היה בצמצום מול כל אפשרויות החדשות שנפתחו בפנינו, נאלצנו לוותר על מקצת הדברים.

ההתפתחות לא הייתה פשוטה והייתה כרוכה במאבקים ובפוליטיקה פנימית מסובכת. לדוגמא, מושב צרופה מדרום לחיפה היה שייך לארגון קניות "הצפון", שהיה מורכב רובו ככולו ממושבים של עולים חדשים. המנהל הכלי יכול שלהם היה אדם בשם סרדינס שהגיע לימים לדרגת שר. מובן שהוא היה מפא"יניק.

סרדינס דן הלך בגדולות והקים מכון תערובת עצמאי בעלות של מיליונים רבים וכל המושבים שהיו שייכים לארגון הצפון היו צריכים לקנות אצלו תערובת מהמכון החדש.

17. העסק מתפתח

אבל, כנראה שהריבית וההוצאות המנופחות שסרדינס הרשה לעצמו בניהול המכון, ייקרו מאד את התערובת ובושב צרופה שהשתייך לסרדינס כלקוח רוב החקלאים היו פרסים. הפרסים מבינים היטב בעסקים. היה שם יהודי פרסי בשם יוחנן לויאן שהגדיל את המשק שלו והחזיק לולים של מטילות, פטמים ותרנגולי הודו. לויאן הלז היה צרכן גדול מאד של תערובת. פעם נכנס למשרדנו והתחלנו לגלגל שיחה על ענייני תערובת. במאמר מוסגר יש לציין שאף אחד מסוחרי התבואות לא התעסק עם תערובת. לויאן סיפר את הסיפור שלו, שהוא צרכן גדול של תערובת ול-המשביר חיפה היה מכון תערובת, מיושן, קטן שכמעט היה משותק, מכיוון שכל אחד הקים מכון תערובת מודרני וגדול.

כשמענו את הסיפור של יוחנן, הלכנו למשביר על מנת להתעניין במצב העניינים. התברר שהמשביר מאד מעוניין להחיות את מכון התערובת שלו, במיוחד מפני שהוא מחזיק פועלים ואין לו מה לעשות איתם. התחלנו לקנות תערובת ב "המשביר לצרכן" ולספק ליוחנן לויאן.

השמועה עשתה לה כנפיים ולקוחות התחילו לבוא אחד אחרי השני לקנות תערובת אצלנו עד שסיפקנו כמעט את כל התערובת למושב צרופה וגם לחלק גדול מהמושבים מסביב כגון, מגדים וכרם מהר"ל. השמועה התפשטה הלאה והתחילו לבוא מהגליל העליון ממקומות כגון כפר יובל. אנו היינו סוחרי התבואה הראשונים ואולי גם האחרונים שמספקים תערובת למושבים.

כאן התעוררה בעיה: האם אפשר לתת אשראי לסוחרים פרטיים בלי שום ערבות? הסכום בו היה מדובר הגיע לכ-300,000 לירות לחודש קניות. על מנת לברר את הסוגייה הזאת שלחו את אחד המנהלים מהמשביר בתל אביב - ראובן איילנד, מכפר הס, שהיה לאחר שנים מנכ"ל משרד החקלאות. בנו

הוא אלוף במיל גיורא איילנד. ראובן איילנד הגיע לבדוק את הטענה. איילנד ז"ל היה אדם נחמד מאד, והוא העלה את הטענות בשם ההנהלה שלא ניתן לתת לאנשים פרטיים אשראי המגיע בשיאו לחצי מיליון לירות בלי שום ערבות. הוא ביקש ערבות בנקאית והוא מוכן להסתפק במחצית מהסכום, כלומר ערבות על רבע מיליון לירות.

לא יכולנו להסכים, מפני שלא חשבנו שהבנק יסכים לתת לנו ערבות על סכום כזה. כמו כן, גם לו היה הבנק מסכים, ערבות בנקאית עולה הרבה כסף וזה יערער את כל תחשיב הכדאיות של העסקאות שלנו. מכל מקום, המשא ומתן עם ראובן איילנד ז"ל התנהל על מי מנוחות. פתחנו לפניו את הספרים, הראינו לו שהכסף שהם כל כך דואגים לו, לא נמצא אצלנו, אלא מפורז בין עשרות חקלאים תמימים ושהכסף מובטח. הוספנו והסברנו שאם הם יסיקו מסקנות חמורות נגדנו, מכון התערובת שלהם יצטרך להיסגר ומה הם יעשו עם הפועלים.

בכל אופן, לאחר כמה שעות טובות, המשביר ירד מזה והמשכנו לעבוד כרגיל. לפני כשנה פורסם כי ראובן איילנד התאבד, בגיל מבוגר למדי⁵⁵. אנחנו נזכור אותו לטובה.

לאחר שהעברתי את הכסף ונכנסתי לעסק במקום בורלאק, קיבלתי 26% מהבעלות. ד"ר אבלס החזיק ב- 30% ומרדכי ביליק ב- 44%. מייד עם כניסתי לשותפות, ד"ר אבלס הציע ששינוי נקבל 28% וביליק נשאר עם 44%. כשהעסק התחיל להתפתח, ד"ר אבלס התחיל לטעון שהוא אינו יכול לעמוד בזה. הוא אמר אז ביידיש, בתרגום חופשי, שהעסק גודל לי מעל לראש. לאחר תקופה קצרה הוא נפטר. נשארנו שנינו, אני ומרדכי ביליק.

לאחר פטירתו של ד"ר אבלס, הודעתי לביליק שאנחנו מתחלקים שווה בשווה והוא הסכים כך שהפכנו להיות שותפים 50% : 50%. השותפות הייתה ברווחים אבל בעבודה כמעט כל העסק היה על ראשי. החקלאים אהבו לבוא אלינו ולשוחח על כל הבעיות שלהם. ביליק בדרך כלל לא היה במשרד. היה לו עיסוק צדדי עם סירות. 50% של הטלפונים למשרדינו היו בענייני ימאות והלקוחות ידעו פחות או יותר שהוא בעסק רק לתפאורה. ביליק היה אדם חרוץ אם היו צריכים לסדר משהוא, לרוץ או לנסוע היה עושה זאת

⁵⁵ ראובן איילנד היה עציר מאבא בכמה חודשים, יליד הונגריה שכל משפחתו נספתה בשואה. הוא התאבד בגיל 81 בשנת 2004 בעקבות מחלה קשה שגרמה לו סבל רב והייתה חשוכת מרפא.

בחפץ לב. מכיוון שרכשנו רכב, הרכב עמד לרשותו. אני לא למדתי נהיגה עקב קוצר הראייה שלי וכך הפך מרדכי ביליק להיות מעין עוזר שמתרוצץ על פי הצורך. במשרד הוא לא התמצא במיוחד, אבל הוא היה עוזר טוב מאד.

18. מפגש עם מע"מ והפגנת תושייה

ביום בהיר אחד הופיע אצלנו אדם שהציג את עצמו כמבקר מטעם מס ערך מוסף. כנראה שהייתה הלשנה, כי על פי הדרך שבה התנהג, היה בטוח בעצמו שהוא ימצא אצלנו הרבה דברים פליליים. הפקיד היה ערבי והתיישב במשרד לביקורת ספרים. מובן שאני ישבתי אתו ונתתי לו הסברים לכל השאלות שלו. אבל אם בתחילה חשבתי שנשב כל היום וזה ייגמר, אז טעיתי. אחרי יום עבודה שלם הוא הודיע לי שמחר בבוקר הוא שוב יופיע. ואמנם, גם למחרת וגם מוחרתיים הוא הופיע והתיישב על הספרים.

העניין מאד הפריע לי, ככלות הכל הייתי צריך לדאוג ללקוחות, להזמין תערובת, לדאוג שזה יגיע בזמן, והאדם הזה יגע אותי. נשארתי בלי כוחות, והוא המשיך לבוא כל יום במשך כל השבוע. אני הרגשתי שאני לא יכול יותר, ואמרתי למרדכי שאני לא בא מחר שיגיד לו שאני לא מרגיש טוב, ושהוא ינסה לשבת אתו יום אחד. אבל, כשהמבקר הופיע ביום שישי בבוקר למשרד ושאל היכן אני, ומרדכי דיווח שאני חולה, האיש קם ללכת. הוא אמר שיחזור ביום ראשון. כשמרדכי הציע לשבת אתו הוא סירב להצעה בטענה שהוא רוצה לשבת עם האדם המוסמך לענות לו על השאלות. כשמרדכי טלפן אלי וסיפר לי את זה התחלתי לחשוב, מה עושים. ואז עלה במוחי רעיון. האדם הזה לא יכול לגמור את הביקורת בלי להביא תוצאות. אני מוכרח לתת לו איזו סוכרייה.

ביום ראשון אמרתי לו שאני מוכן להתוודות על טעות או אי דיוק מצידנו. סיפרתי לו שאנו קונים לפני החגים עבור עצמנו קצת מצרכי מכולת ולא הורדנו את זה מהחשבון הכללי החודשי שאנו מקבלים מהמשביר וחזרת על כמה שנים שהספרים עוד היו במשרד ונניח שהקניות הללו הסתכמו ב 10,000

לירות למשל, זאת אומרת שקיפחנו מע"מ ב 1500 לירות ואנו מוכנים לשלם את הסך הנ"ל. מובן שבתוספת קנס קטן. אחרי הכל אני זה שהודה והעיקר מבחינתו שהוא לא יצא מהביקורת בידיים ריקות. האיש היה מאד מרוצה מההצעה ורשם פרוטוקול ואנחנו חתמנו ובוזה נגמר העניין לכאורה, לשביעות רצוננו המשותפת. אבל מה הייתה רבה האכזבה, כאשר כעבור זמן, קיבלנו מכתב משלטונות מע"מ ובו נדרשנו לשלם כ- 30,000. לי זה היה מכה שלא חלמתי עליה. מיכאל עבד אז במשרד האוצר בירושלים ואני פניתי אליו שיעשה משהוא על מנת להקל מעלינו את הקנס הגדול. הוא הלך ודיבר והסביר שהקנס הזה קשה לנו מנשוא מכיוון שאז התחילה האינפלציה וזה השפיע מאד על הספקים שלנו. הוא הצליח בחלקו אבל נשאר לנו עוד לשלם סכום די נכבד, כ-20,000 לירות. בזה נגמר העניין.

סיפור הלשנה אחר, קדום יותר, היה כנראה, כאשר מיכאל עדיין היה בשרות צבאי סדיר ונקרא יום אחד לשלטונות מס הכנסה ונדרש להסביר את הכנסותיו. מיכאל טען שאין לו הכנסות, מאחר והוא חייל קרבי בגולני. פקידי המס שהיו להם כנראה מודיעין ספציפי, אם כי לקוי מיסודו, ניסו להתיש אותו בחקירות במשך שני מפגשים, אך הוא כמובן עמד על שלו ויצא ללא פגע מהחקירה.⁵⁶

בינתיים, לכאורה השותפות שלי עם יצחק וההשקעה שלי שם בעיניה עמדה. היה לי גם חוב לזאב אחי ז"ל. התמזל מזלו של יצחק ונזדמן לו שותף בעל מקצוע, אדם מבוגר בשם גבאי, כבן 60. גבאי ואשתו ניסו לעבוד בבית בייצור מסגרות משקפיים, אבל זה היה כמעט בלתי אפשרי. כשנודע להם שיצחק נשאר לבד, הם הציעו את עצמם כשותפים וזה הציל את יצחק ואותי במידה מסוימת. גבאי, היה אדם רציני מאד, נאמן וישר, בעל מקצוע ומבין עניין בעסקים. הוא ידע שמגיע לי כסף מהשותפות.

כניסתו לעסק הייתה יכולה להיות הצלה בשביל יצחק וגם בשבילי, אבל מיד בתחילת הדרך התחילו חילוקי דעות מהותיים ביניהם. גבאי בשעה שעדיין גרתי בבני ברק, התחיל לבוא אלי ולהתלונן על יצחק. יצחק בלעדיו, היה מחסל והכל היה יורד לטמיון ואני הייתי מוכן לכך, ואת החוב לזאב ז"ל

---

⁵⁶ במקרה אחר בתקופה קרובה נדרשתי להסביר מה עשיתי בחברון. התברר כי מספר המכונות שלי נרשם בחברון. כמובן לא היה לי שום נסיעה לחברון, גם לא במסגרת שרות מילואים, אבל מישהו זייף את מספר הרכב שלי. מכל מקום לאחר חקירה יסודית, שחררו אותי. (מת.)

הייתי משלם מכיסי. למעשה כבר התחלתי מידי חודש, לשלוח לו סכום מסוים, עוד בטרם העסק שלנו עלה על הפסים הנכונים. הרגשתי שיש לי חוב שאני אחראי בלעדי. אבל מאחר וקרה נס ואותו גבאי נכנס לעסק, קיוויתי לקבל את כספי מהעסק שלהם. שלושה בעלי מקצוע ובראשם אדם טוב וישר שיוכל להוציא את העסק מהבוץ.

לאחר ששמעתי את סיפורי גבאי על איציק, התאכזבתי אך לא יכולתי לעזור. הרי לא התכוונתי להתערב. גם כשהייתי בפנים לא יכולתי הרבה לעזור. גבאי הגיע למסקנה, דבר ראשון, שצריכים להפטר מהסוכן מכיוון שהוא רמאי. כמו כן הגיע למסקנות נכונות אחרות לגבי תפקוד העסק. ובמקביל, היה נוהג לבוא מידי פעם לבכות לפני. הוא התחיל בניגוד לדעתו של יצחק, לשווק לבד את הסחורה והתחילו להיכנס שיקים של לקוחות ואני התחלתי לקבל פה ושם שיק על חשבון החוב.

כשעברתי לגור בחיפה, גבאי הגיע עד חיפה לבכות לפני על יצחק, עד כמה שהוא לא יעיל ועד כמה שהוא מפריע לעסק. מאחר והכרתי את יצחק, זה לא היה חדש בשבילי. גבאי רצה בכל כוחו לשלם לי מה שהגיע לי. הוא ידע אחרי ששמע את הסיפור שלי שאני נפלתי קרבן חינם להונאה, אבל נחת מהעסק לא היה לו, מכיוון שיצחק הרגיש שהוא בעל הבית ושם לו מכשולים בדרך. אני הצלחתי לקבל חלק גדול מהחוב ואת היתר הוספתי משלי וזאב ז"ל קיבל את הכסף שלו בחזרה.

לאחר זמן, גבאי עזב את העסק. הוא קיבל הצעה מקיבוץ לפתח מפעל יצרני למסגרות משקפיים וקיבל משכורת יפה בתור מנהל. יצחק היה כמובן מוכרח לסגור את העסק אחרי תקופה מסוימת, בהעדר כל כישורי ניהול ומסחר. הוא קיבל עבודה בשיווק תנורים ומתן שירות ללקוחות שקנו תנורים.

19. עסקי הובלה

אחרי שהתחלנו לפעול בתחום התערוכות, ולאחר המכשול שעברנו בעניין האישור מהמשביר, התחיל לעבוד אצלנו באופן קבוע נהג בשם מאיר. הוא היה די מבוגר, ישר ואמין באופן יוצא מהכלל. הייתה לו משאית בדפורד והוא התחיל לשרת אותנו בהובלה אחת ליום. המשאית הייתה מסוגלת

להוביל 8 טון בהובלה. במשך הזמן ובהדרגה עברנו לשתי הובלות ביום שמשמעותן שינוע של 16 טון ביום ועדיין היה לנו צורך ביותר. החלה אז מיני מהפיכה בחקלאות. החקלאים המתוחכמים החליטו לוותר על ההובלה בשקים, הם בנו מכלי אחסון ודרשו תערובת בתפזורת. ואנו התחלנו לעבוד עם משאיות של קיבוצים שהחזיקו במשאיות להובלות בתפזורת.

גילינו שהעבודה עם הקיבוצניקים היא בעייתית. הנהגים הקיבוצניקים לא היו מספיק מהימנים. הם חיפשו רווח צדדי. התחלנו לשלם להם שוחד לכל נסיעה, מכיוון שהעבודה דרשה מהם מאמץ שקודם לכן בשרות הקיבוץ לא נזקקו לו.

הרכב ששכרנו מהקיבוצים היה רכב גדול בעל קיבולת של 15 טון. בקיבוצים לא היו צריכים רכב כזה. הקיבולת הגדולה שלו הייתה מחולקת ל 7 או 8 תאים ובקיבוץ הוא היה מרוקן את כל התאים במקום אחד ובסיבוב אחד. אצלנו הוא היה צריך לרוקן את המכלית ב- 7 או 8 מקומות והעניין היה קשה להם יחסית לעבודה הקלה בהובלות לקיבוץ ולכן חיפשו להתחמק מעבודה או לקבל תמורה מעבר לתמורה ששילמנו לקיבוץ.

מאד התקשינו לתפקד עם הנהגים השכירים הקיבוצניקים ואז גמלה בליבנו ההחלטה שאם אנו רוצים להתקיים בתור ספק תערובת לחקלאים בודדים, אנו זקוקים למכלית משלנו עם נהג מהימן שלנו ואמנם כך עשינו.

באותה עת קמה חברה שבנתה מכליות על פי הזמנה. הזמנו מכלית שתתאים לצרכים שלנו. העלות הייתה גבוהה, אבל אז כבר היינו מסוגלים להתמודד עם הוצאה כזאת. מאיר בינתיים המשיך לעבוד במשאית שלו שהתאימה להובלת שקים. החקלאים בעלי המשקים הקטנים, עדיין צרכו תערובת בשקים.

לימים, כשמאיר הלך לעולמו, הספדתי אותו ואמרתי שמי שקיבל את מאיר לעסק כנהג, קיבל לא רק נהג טוב אלא גם ברכה לעסק. למאיר היה חלק רציני בצמיחת העסק והוא היה לנו לעזר רב. החקלאים אהבו אותו, הוא היה אחראי הגון ונוח לבריות והעבודה אתו הייתה תענוג. כשלא הייתה יותר עבודה של הובלת תערובת בשקים, הוא הלך לעולמו, ישר ונקי כפיים, כאילו אמר: סיימתי את מלאכתי, עכשיו אוכל להסתלק.

בתקופת ההתרחבות, היו גם בעיות, חלק מהלקוחות היו בעלי מוסר תשלומים גרוע ביותר ואני קיבלתי התקפת אולקוס חמורה שהביאה אותי לבית חולים. לדברי הרופאים, אם הייתי מאחר עוד שעה, ייתכן והדימום החמור היה הורג אותי. התאוששתי אך האולקוס שב להציק לי עד אשר בשנות התשעים, פגשתי רופאה שהציעה טיפול תרופתי חדיש שסיים את העניין.

העניין קרה בעת שמיכאל היה בכיתה י"ב ולאחר זמן התגייס. הוא התנדב לסיירת ומאחר ועדיין היה תחת הרושם של מחלתי ולא רצה להדאיג אותי, הסתיר את עניין הסיירת ודיווח על שירות בגולני רגיל, עד שהעניין התגלה.

כשמיכאל היה חוזר מאימוני סיירת גולני הביתה, הוא היה תשוש כל כך שהיה הולך לישון כמעט לכל השבת. פעם נכנס לאמבטיה ואנחנו לא שמענו ממנו זמן רב, החלנו לדפוק בדלת ואין קול ואין עונה. רק לאחר הרבה דפיקות חזקות נפתחה הדלת. התברר שמיכאל נרדם באמבטיה מרוב עייפות ורק כשהדפיקות גברו התעורר. סיכמתי אתו שכשהוא נכנס לאמבטיה, לא ינעל את הדלת.

בתקופה ההיא הגענו לשיווק של כ 1000 טון בחודש, כאשר היו שינויים מחודש לחודש, לעיתים 1050 טון ולפעמים רק ל – 980 טון. המכלית שלנו לא תמיד הספיקה אז נזקקנו שוב לקיבוצניקים. הנהג שלנו היה נאמן והקיבוצניק פחות נאמן והתחילו שוב בעיות של משמעת, אמינות וחשדות של גניבת תערובת.

התחלנו לחשוב על מכלית נוספת. כיוון שמשאית הייתה לנו, היינו צריכים רק להרכיב עליה מיכל גדול, אבל התוכניות האלה לא הגיעו לידי ביצוע. ברבות הימים הגענו לשיאים נוספים במכירות והצטברו אצלנו מזומנים ואכן רכשנו מספר משאיות לעבודה.

לפני מלחמת לבנון, היו פעולות רבות בלבנון והצבא היה מבצע פעילות רבה הן ליד הגבול והן בכניסות ללבנון. פעילות זאת דרשה הרבה לוגיסטיקה. הכרנו ארגון הובלה גדול שעשה שירותים רבים למשרד הביטחון והוביל למענו ציוד. הארגון הזה הציע לנו להיכנס לעסקי ההובלה במשאיות. החלטנו לנסות את הפעילות הזאת ולצורך כך חברנו לאחד הנהגים שלהם וקנינו משאית משומשת אבל במצב טוב. המשאית התחילה לעבוד בלבנון

ובתוך תקופה קצרה הגענו לשלוש משאיות. העבודה הניבה רווח, אבל, המצב התחיל להשתנות והחלטנו לצאת מזה.

בתקופה הזאת קרה לי מקרה ממוזל. מכרנו את אחת המשאיות וקיבלנו מפרעה. רוב הכסף היה אמור להגיע אלי הביתה בערב. ואמנם, בערב, באו שני השותפים והביאו לי את הכסף כמוסכם.

מיכאל היה אז סטודנט ולמרות שלא התגורר בבית, היה לו אקדח ברטה קטן (שעדיין חי וקיים אצלו) אותו בחר להשאיר בבית. נראה לו יותר בטוח. באותו ערב פרצו אלינו גנבים דרך החלון, נכנסו לחדר שבו ישנתי, וכנראה שהרדימו אותי חזק כך שלא שמעתי אותם לא בכניסתם ולא ביציאתם. הם גנבו מהמגירה את כל מה שהיה כולל האקדח, מכונת גילוח וגם מעט כסף.

את הכסף הגדול שקיבלתי באותו ערב, החזקתי במכנסיים, על מנת להביא אותו בבוקר למשרד ובדרך נס לא נגשו למכנסיים שהיו תלויים ממש לידי.

אם היו גונבים את הכסף הזה, היה אמנם מדובר בסכום גדול, אבל חוץ מאבדן הכסף, ולמרות שהיינו שותפי אמת ואף אחד מאיתנו לא חשד בשני, בכל זאת לך ותסביר שדווקא באותו ערב כשקיבלתי את הכסף, קרתה גניבה והכסף איננו. קשה להאמין, אבל, עובדה. גם גנבו באותו ערב וגם הכסף נשאר.

בבוקר הודענו למשטרה, שכמובן באו, בדקו רשמו והלכו. לנו היה חשוב במקרה הזה בעיקר לדווח על גניבת האקדח, מבלי שהיו לנו ציפיות מופרזות. לאחר זמן, כשכבר לא היו לנו תקוות מיותרות, הודיעו לנו שבמקרה תפסו את הגנבים ומצאו את האקדח ומכונת הגילוח שלי ובזה נגמר העניין.

20. המצב הכלכלי מדרדר

בינתיים העניינים התחילו להתדרדר. לאחר מלחמת יום הכיפורים האינפלציה הגיעה לרמות של 40% – 50% עובדה שיצרה בעיה, אבל לאחר שהליכוד הגיע לשלטון האינפלציה עלתה עוד מדרגה לסביבות 100% ויותר. למרות שהליכוד כלל את הליברלים עם רוממות חופש השוק בגרום, הרי

מלבד העלאת מדרגת האינפלציה, לא תרמו דבר. הפקידות המפ"איניקית הישנה המשיכה לראות בסוחרים ואנשי עסקים אויבי העם ופושעים ברוח הסוציאליזם, מבלי שמישהו מהשלטון החדש ישכיל לשנות את האווירה. בגין הג'נטלמן לא נתן לגעת באף פקיד ובכך הנציח את השלטון שמרבית אנשי העסקים רצו לראות נעלם.

השילוב הזה של הנהגת פקידות עם הרעיון הסוציאליסטי בימינו מחד ואינפלציה דוהרת מאידך היה בעבור הסקטור המסחרי, חיסול טוטאלי. המיסים יוכלו להגיע באופן אפקטיבי ל 150% ויותר מהרווח, למי שעדיין החזיק בסחורה וזאת בגלל שיטת המיסוי שלא ראתה באינפלציה בעיה, אלא גבתה מס על עליית המחירים.

האינפלציה והגישה הסוציאליסטית של פקידי מפא"י, הוציאו גזר דין מוות על סוחרים כמונו. נאבקנו כמה שאפשר, אבל כשהאינפלציה הגיעה בשנות השמונים למאות אחוזים, ידענו שאנו מחוסלים. באם נזקקנו קודם בניהול העסק לאשראי של חצי מיליון ל"י, כעת זה הגיע למיליונים והשתנה במהירות מיום ליום. חוקי מס הכנסה היו פשוט מכוונים לחיסול עסק כמו שלנו ובשנת 1985 ראינו שאין מוצא מהמצב וצריכים לחסל.

גם לאחר החיסול של העסק, נותרו לנו הרבה בעיות עם מס הכנסה. גם כשגרתתי כבר בכפר סבא, ללא עבודה, תבעו ממני 900,000 ל"י. הייתי צריך להמשיך ולנסוע לחיפה, למס הכנסה מידי פעם. לבסוף, ברחמים גדולים ובעזרתו האדיבה של רואה חשבון שלנו, חיים כהן, שהיה לי ידיד אמת ועשה הכל בהתנדבות, לרבות נסיעות אלי לכפר-סבא, איך שהוא יצאנו מזה.

התוצאה העגומה, עסק שבנינו מהמסד ועד הטפחות עם שם טוב קהל לקוחות גדול, שבזמנים רגילים חשבנו שיוכל אפילו לעבור לילדים, התנפץ לרסיסים ולא נשאר ממנו זכר.

היה אז משבר גדול בשוק הנדל"ן. 1985 בשנת עצירת האינפלציה עדיין היו מדדים מטורפים ואנשים חששו להיכנס להתחייבויות רכישה של דירות. היה מאד קשה למכור, אבל מאותה סיבה היה קל מאד לקנות.

יכולתי לכן לנצל את המצב ורכשתי דירה בשכונת הדרים בכפר סבא. הדירה הייתה אמורה להימכר ב-90,000 \$ ואני רכשתי אותה ב-44,000 \$ שהיה קרוב לסכום שקיבלתי עבור הדירה שלנו בקרית חיים. הייתי אז במצב

בעייתי. השקעתי בשנים הטובות, באופן יחסי הרבה כסף בקופות גמל ובביטוח חיים וגם לאמא פתחתי קופת גמל, אבל הכסף עדיין לא היה חופשי.

גם טרם מלאו לי 65 שנים וגם לא מלאו 15 שנה לחיסכון, כך שלא ניתן היה למשוך את הכסף ומצבנו לא היה מזהיר. אמא הצליחה למצוא עבודה, בטיפול בילד והיא עסקה בזה שלושה חדשים. אני חיפשתי נואשות עבודה ולא מצאתי. לבסוף, מצאתי עבודה באיזה מפעל מתכת וסיכמתי שביום ראשון אני מופיע לעבוד. העבודה נראתה לי די מעניינת. הייתי צריך בעיקר להיות אחראי על משלוחים. העבודה הזאת הייתה כרוכה בשלושה אוטובוסים לכל כיוון. מהדרים למרכז כפר סבא, משם לתל אביב ובתל אביב אוטובוס נוסף, לגביו היו לי מחשבות לוותר וללכת ברגל. אבל בלית ברירה אחרת, קבלתי את העבודה.

ביום שישי חזרתי מהמפעל והרגשתי שיש לי חום. שנים רבות לא חליתי בשפעת והנה הגיעה פתאום. לא יכולתי לרדת מהמיטה במשך שבוע וכשרציתי לחזור לעבודה, הודיעו לי שכבר לא זקוקים לי.

21. אנחנו בכפר סבא והרב שיר מוצא אותי

לאחר מכן הייתי מועמד לעבודה בשופרסל, בפתח תקווה, במשרד הראשי שלהם. הם חיפשו אדם לביקורת חשבונות של ספקים. התייצבתי בין עוד כמה מועמדים והאדם שקיבל אותנו לראיון היה במקרה אדם דתי, שאולי גם עזר לי. הוא בחן אותי והתעניין במה עשיתי קודם, ואחרי ראיון די ארוך התקבלתי. לאחר שהודיע לי שהתקבלתי, הוא ביקש ממני את תעודת הזהות וכשראה את הגיל שלי אמר שהוא מצטער מאד, אבל בגיל הזה הוא לא יכול לקבל אותי לעבודה, עם כל הרצון הטוב שלו ושלי.

ניסיתי להתקבל לעוד מספר מקומות, אבל נדחיתי שוב ושוב עד שהתייאשתי. בינתיים, התחלתי להיכנס בשכונת הדרים לבית הכנסת. באופן די טבעי הפכתי לדמות מרכזית במקום, מכיוון שהאחרים, חוץ מלהתפלל, לא ידעו הרבה.

יום אחד התעוררה איזו בעיה במישור הדתי ההלכתי. המתפללים ביקשו ממני שאלך עם הגבאים לרב שיר שיפתור את הבעיה. הרב שיר נתפס אז ככל

יכול. ואומנם הוא היה אז במיטבו. אמנם היה במקום רב שכונתי, שהיום הוא כבר בעולם האמת, אבל תועלתו לא הייתה רבה ולכן נזקקו לסיועו של רב העיר.

אני סירבתי ללכת, אבל הסכמתי לכתוב מכתב לרב שיר ולפרט את העניין. הרב שיר קרא את מה שכתבתי וראה שהחתום הוא בשם טייר, אז הוא ביקש ממוסרי המכתב שיבקשו ממני לבוא למשרדו. הלכתי למשרדו על פי בקשתו, והתברר שהוא כבר ידע שאנו בני דודים רחוקים. הוא ידע את זה ממכאל טייר שהיה בן דוד של אבי (כינויו היה "דה גרובער מכו או מעכל" כלומר מיכאל השמן, על סמך ממדי גופו כמובן, שגר ברעננה והיה אורח קבוע אצל הרב שיר למרות שלא היה אדם דתי, אבל קרבת המשפחה השפיעה. החלפנו קצת חוויות משפחתיות ועל ענייני דיומא ונפרדנו בשלום.

יום אחד, ואני לבד בבית, כי אמא טיפלה בילד בביתו וטלפון עוד לא היה לנו. אז עדיין לא היו מקבלים טלפון עם ההזמנה. אמנם זה לא היה כמו בשנות החמישים והשישים שהיו ממתנינים לטלפון שנים ארוכות, אבל גם בשנת 85 עדיין חיכו כמה חודשים. ואולי גם אני לא מיהרתי כל כך, כי חיבור לטלפון עלה אז סכום גבוה למדי. בכל אופן עדיין לא היה לנו טלפון.

אני שומע דפיקה בדלת וניגש לפתוח. והנה מי עומד בדלת, הרב שיר בכבודו ובעצמו. מהיכן ידע את כתובתי איני יודע, אבל עובדה שהוא איתר אותי. הוא הגיע והוא אומר לי: באתי לומר לך שהיום קיבלתי אשור מראש העיר שאני יכול לקבל לעבודה עוזר ואם אתה רוצה אתה יכול ממחר בבוקר לבוא לעבודה.

בימים ההם, בכפר סבא, לא הייתה מועצה דתית, כך שכל מי שעבד ברבנות, כולל הרבנים, קיבל את משכורתו מהעירייה ונחשב עובד עירייה. אני כמובן הסכמתי ולמחרת בבוקר התייצבתי לעבודה. היה אז גם עובד נוסף ברבנות - שמש שתפקידו היה ללכת לדואר ולהגיש תה. הוא היה איש זקן מאד ולא פעם הלכתי לדואר במקומו.

בינתיים נודע לי גם שהרב עוסק בגיור. היו אז רק שני רבנים שעסקו באופן רציני בגיור. הרב צפניה דרורי מקרית שמונה והרב שיר מכפר סבא. וזאת כמובן מלבד הרבנות הראשית בירושלים.

בכפר סבא ההתמחות הייתה בגיור ילדים שהביאו מכל העולם למשפחות חשוכות ילדים. הנוהל היה שבמשך השבוע באו אנשים ועברו את כל הפרוצדורה הנדרשת וביום שני התבצע טקס הגיור כולל טבילת הילד במקווה. כשהכמות השבועית הגיעה לשמונה ילדים, היה הגיור נדחה לשבוע אחר.

הכמויות שהיו אז נעו מידי שבוע סביב 7-8 ילדים שבאו מברזיל, מרומניה וארצות אחרות מסוגן. אנשים עניים מהארצות האלה מסרו את הילדים ברצון עבור סכום פעוט של כ-100\$ וזה היה חוקי.

מובן שהרב שיר גבה מחיר עבור כל ילד ואני נתתי קבלה של הכנסת כלה. איני זוכר את הסכומים, אבל כל שבוע נכנס לקופה סכום יפה. במשך כל השבוע קיבלו אנשים מבוגרים שרצו להתגייר ולא היה יום קבוע לבצע את הגיור. היו לו לרב שיר עוד שני רבנים. הרב התימני של כפר סבא והשני שהיה רב בבנימינה והצטרף להשלמת בית הדין על פי הצורך.

מובן שהרבנים האלה היו צריכים לקבל תשלום והרב שיר נתן להם על פי הבנתו, תוך שמעולם אינו מגלה נדיבות יתר. אני ביצעתי עבודות ניהוליות שונות ובין היתר ריכזתי את ענייני הגיור.

אחרי כמה ימי עבודה משותפים עם הרב שיר, הגעתי למסקנה, שדרכו אינה דרכי. לא אזכיר פרטים, מפני כבוד הרב, ובוודאי עלי לתת כבוד לרב הראשי של העיר שאני מתגורר בה, אבל לצערי הגדול, הגעתי למסקנה שעלי להתפטר מעבודתי אצל הרב.

ואמנם, לאחר כמה חדשי עבודה התפטרתי. התחילו מפעילים עלי לחץ עצום מכל הצדדים שלא יתכן שאתפטר כל-כך מהר והרב שיר עצמו לא יכול היה להסכים עם התפטרותי וגם הוא התחיל ללחוץ. בנוסף, הבטיח כי ישפר את הליכותיו בנושאים בהם הרגיש שלא נהג נכון. לאחר כמה ימים שבהם לא באתי לעבודה, חזרתי בלי חשק מיותר, אבל נכנעתי. עבדתי עוד כחצי שנה והחלטתי שבמוקדם או במאוחר אתפטר.

יום אחד הגיע המקרה שנתן לי סיבה טובה להתפטר. ישבתי בחדר של הרב ובדרך כלל עניתי לטלפונים ונתתי תשובות לעניין המדובר בו. לא פסקתי בענייני הלכה, אבל תשובות יכולתי לתת, הרי היה לי בסיס. ביום האחרון

לעבודתי, קיבלתי טלפון מאדם שתשובתי לא סיפקה אותו. ענית ל, הנה הרב שיר על ידי, תדבר אתו.

הרב שיר לקח את הטלפון ושוחח עם האיש, וכשגמר את השיחה, פנה אלי ברוגז גדול ובטרוניה: איך הוא יכול לצפות שאנשים יכבדו אותו, כשאני לא מכבד אותו.

שאלתי בתמיהה, מה קרה? איזה עוול מצא בי והרב ענה לי, שאמרתי לאדם הזה: "הנה הרב שיר על ידי, תדבר אתו". עדיין לא הבנתי ושאלתי, אז מה הפשע כאן? אז הוא הסביר לי שפשעי נעוץ בכך שלא אמרתי "הנה כבוד הרב שיר על ידי". אמרתי: "הנה הרב שיר על ידי מהווה זלזול בכבוד הרב".

חשבתי לרגע וענית ל: כבוד הרב שיר, אני מחר בבוקר, לא בא לעבודה. אז הוא ניסה לפייס אותי, אבל הרי זה היה רק הקש ששבר את גב הגמל, ואני עמדתי בתוקף על כך שלא אגיע מחר לעבודה.

הרב הוסיף וביקש ממני שאטלפן לאיש מסוים שיבוא מחר במקומי, לעבודה. האיש הזה עבד כמה שנים טובות אצל הרב, וכנראה שהרב הרגיש שלא אישאר אצלו הרבה זמן ולכן הכין אלטרנטיבה ובוזה נגמר העניין. תוך זמן קצר נגמר עניין הגיור, נוכח התנהגותו של הרב שיר⁵⁷.

22. ילדינו

אני רוצה לחזור לשנת 1970, מיכאל התגייס לצבא. נפל בחלקו להיות חייל בגולני. אני ניסיתי לשוחח עמו, לנוכח העובדה שהיה לו פלטפוס חמור וקוצר ראייה חמור משלי, שילך אולי לתותחנים, שם נדרשה פחות הליכה ברגל וסוג הפעילות יכול להתאים לו יותר. אבל הילדים שלנו עקשנים ואנחנו לא מנסים לכפות את דעתנו עליהם ומיכאל שהיה ספורטאי מצטיין, לא רצה לתת למגבלות שלו להשפיע עליו והוא החליט ללכת לגולני. הוא ניסה להתנדב לצנחנים, אבל במחזור נובמבר בו היה להם הרבה מתנדבים לצנחנים, לא רצו בכלל אחד כזה עם משקפיים בעלי מספר גבוה. מיכאל החליט שיגיע לסיירת גולני וזאת מבלי שידעתי על כוונותיו. כבר קודם לכן במהלך הקיץ לאחר בחינות הבגרות, הלך לעבוד בקרן הקיימת במדידות

⁵⁷ ניסיתי להבין את פשר העניין וההסתייגות של אבא מהרב שיר, אבל לא ממש עלה בידי.

שנעשו בהר דוב עוד בטרם מלאו לו 18. באחד הימים החלו לירות עליהם מחבלי הפת"ח שהיו אז מאד פעילים בהר דב, הם נתקעו בשמש ללא מים במשך יום שלם תחת היריות והוא חטף מכת שמש, עובדים אחרים נפצעו גם מהירי ולקח זמן עד שהצליחו לחלץ אותם. כשחזר לעבוד אחרי שלושה ימי התאוששות ממכת החום שחטף, אמרו לו שלא ניתן להמשיך להעסיק אותו שם, מאחר ובינתיים הם בדקו את הפרטים שלו וגילו שהוא עדיין מתחת לגיל 18.

לאחר מספר חודשים התגייס והצטרף כאמור לגולני. הבסיס שלהם היה אז בשרגא מצפון לעכו. כשגמר טירונות העמידו לרשות ההורים רכב הלוך וחזור וחזינו במפקד חגיגי של מסיימי הטירונות. כבדו אותנו במזנון די עשיר. הכל היה חגיגי וכשגמר קורס מכי"ם במחנה בזק בצפון השומרון, שוב העמידו לרשותנו הסעה. היה מפקד חגיגי ומכובד.

מיכאל היה חייל שלא התלונן וקיבל את כל הקשיים באהבה. לאחר שגמר את קורס מכי"ם הוא הוצב להדרכת טירונים והגיע מהר מאד לדרגת סמל. הכל הלך למישרין ואז הוא נשלח לקורס קצינים. אבל לפני קורס קצינים היה מבחן שציוניו ניתנים בדירוג בין 1-30 מיכאל קיבל 0 שזה היה סימול מיוחד לאי התאמה קיצונית. מיכאל המאוכזב התעניין כמובן בפשר הציון, שכן זה היה ציון מיוחד, הרי לא היה כאן עניין של ידע שבוודאי היה מקבל ציון גבוה, כפי שקיבל בכל המבחנים הפסיכוטכניים שערך, אלא מבחן פסיכולוגי שבדק התאמה לתפקיד. אמרו לו שעל פי מאפייני האישיות שלו, הוא מתאים להיות יותר ראש כנופיה מאשר קצין בצבא מסודר מפני שהוא אינו מקבל מרות ואינו מתאים את עצמו למשמעת הצבאית על פי אופיו.

אף על פי כן, לאחר שראו אותו כיצד הוא עובד כמ"כ, המ"פ והמג"ד החליטו לשלוח אותו לקורס קצינים, המ"פ כתב בהמלצה, "אם הוא לא מתאים, אני לא יודע מי כן מתאים". כנראה שבצבא לא ידעו איך לאכול טיפוס כמוהו, נוכח חילוקי דעות כה קוטביים והעניין עוד התחדד מאוחר יותר. כנראה שהיה משוכנע שמיכאל מתאים לקורס למרות הציון המיוחד שקיבל במבחן. מיכאל נשלח להכנה לקורס לכמה שבועות, ואז הופיע בבית לאחר מספר שבועות וסיפר שסילקו אותו מקורס ההכנה. לקראת סיום ההכנה ותחילת הקורס עצמו, הגיע הציון שלו לידי גורמים בשלישות שבדקו והחליטו שאין לו מקום בקורס עם התוצאה שקיבל, למרות ההמלצות של מפקדיו.

חז"ל לימדו אותנו, שמברכים על הרעה כשם שמברכים על הטובה. וכמה זה מתאים למקרה של מיכאל, הוא היה חייל טוב והגיע להיות רס"פ, והיה לו שם טוב בגדוד. הוא נרשם ללימודים בטכניון, אז עשו לו טובה גדולה מאד, ושחררו אותו מגולני כמה חודשים לפני הזמן. העבירו אותו לבסיס של חיל האוויר בתל אביב שיוכל להתכונן ללימודים בטכניון שהיו אמורים להתחיל כמה שבועות לפני שחרורו הפורמאלי, אך שם היה סיכוי שיכול להתחיל ללמוד. כידוע, ב6/10 באותה שנה, 1973, פרצה מלחמת יום הכיפורים. גולני נלחם מלחמת גבורה באותה המלחמה בגולן ואיבד במלחמה הזאת הרבה חיילים וקצינים ביניהם חברים רבים של מיכאל שהלכו לאותו קורס קצינים אליו היה מיועד. באם לא היה קורה המקרה האבסורדי שמיכאל הוציא במבחן את הציון המוזר 0, הרי מיכאל היה ממשיך בקורס קצינים והיה צריך להיות בזמן מלחמת יוה"כ סמ"פ או מ"פ, וכאמור, חלק גדול מבעלי דרגות אלו נפלו חלל במלחמה הזאת. אני ראיתי בזה ממש נס. גם בתור סמל, הסיכון במלחמה בחטיבת גולני היה די גדול. אך הוא היה משוחרר מלהשתתף בקרבות רמת הגולן הקשים בגלל מהלך האירועים.

אינני יודע באיזה זכות הגיע לי, אבל כנראה שהיה לי זכות גדולה מאד. מיכאל בכל זאת רצה להיות קצין, כשהיה במילואים הוא ביקש שישלחו אותו לקורס קצינים. במבחן לפני הקורס הוא הוציא הפעם ציון גבוה במיוחד ובמהלך הנסיעה לבסיס בו מקיימים את קורס הקצינים במצפה רמון, הרס"ר שהיה מופקד על הנסיעה, שאל מי זה מיכאל וכשהצביע, אמר לו הציון שלך הוא הגבוה ביותר כאן. הוא גמר את הקורס בהצטיינות וכן הלך במסגרת המילואים לקורס מפקדי פלוגות שגם אותו סיים בהצטיינות והגיע במילואים לדרגת רב-סרן.

במקור, מיכאל היה צריך להשתחרר בנובמבר 1973 אבל בגלל המצב, עיכבו את כל השחרורים והוא השתחרר רק באפריל 1974 ותיכף התחיל ללמוד בטכניון. ידענו שהדרך שלו מובילה ללימודים גבוהים וכך זה היה. הוא סיים לבסוף תואר ראשון בכלכלה באוניברסיטת חיפה ותואר שני בכלכלה בטכניון. מיכאל גם התקבל ללימודי דוקטורט על ידי כמה אוניברסיטאות טובות בארה"ב וכן הציעו לו להמשיך בטכניון למסלול ישיר לדוקטורט, מבלי לסיים את התואר השני, מסלול המיועד למצטיינים, אך הוא סרב והחליט ללכת לעבוד במשרד האוצר.

עדנה התגייסה ב 1977 בתור חיילת. למרות שאז התחילה האופנה של בנות דתיות הולכות לשרות לאומי, אבל היא מעולם לא הייתה טיפוס שהולך בתלם. גם כשלמדה באולפנה שזה היה לא רחוק מהבית וטבעי בשביל בחורה ללמוד שמה, היא התמרדה ולא רצתה להמשיך שמה ועברה לעירוני ו' בחיפה. היה די קשה לנסוע כל יום בשני אוטובוסים הלוך וחזור. כך גם עם הגיוס, היא החליטה שהיא מתגייסת כחיילת. אני אף פעם לא התוכחתי עם הילדים באיזה דרך ללכת. היה להם חופש פעולה אבסולוטי ידעתי שהם מספיק חכמים לבחור לעצמם את הדרך אשר ילכו בה. כשגמרה את הטירונות אני ואמא נסענו למחנה, היה גם מפקד די מרשים ונהנינו. אנו גם ביקרנו אותה כשהן עברו לתקוע והיא תמיד מצאה את מקומה בחברה בלי להיגרר אחרי אחרים. ואז, בני עקיבא לא נתנו לה לגמור את השרות כחיילת ובקשו שתתחיל לעבוד מטעם בני עקיבא באחד הסניפים בתור קומונרית. ואכן היא עשתה זאת וגמרה את השרות כקומונרית של סניף בני עקיבא.

עדנה השלימה תואר ראשון בלימודי ארץ ישראל ומחשבים ומאוחר יותר בעת שהייתה אמא לשבעה ילדים ועובדת במשרה מלאה, השלימה את התואר השני בחינוך.

נורית לעומת זאת הלכה לשרות לאומי. מכיוון שהשרות הלאומי עוד לא היה מפותח דיו, עוד לא הגדירו את זכויותיו אז היא עברה שנה קשה ביותר. למזלה בשנה השנייה לשרותה בקשו אותה מהאולפנה בקרית מוצקין ושם ליד הבית, היה לה הרבה יותר קל. והיא גם הרוויחה ששמה הלך לפנייה בתור מדריכה מצטיינת בעלת כריזמה ונוכחות, מדריכה גם למדריכות, עניין שסייע לה בפרנסה בשנים הראשונות לנישואין בעת שמצבם לא היה קל ואני הייתי אז די מוגבל ביכולתי להושיט עזרה.

הילדים לא אכזבו אותנו מכל הבחינות. כל אחד בדרכו הסב לנו נחת .

23. פטירתם של הורי אמא

הסבא, אביה של אמא, נפטר ב 1980, אמא הייתה נוסעת לסבתא במשך תקופה מסוימת מיום ראשון ועד יום חמישי וראינו שזה לא יכול להמשך כך אז אמא החליטה לקחת אותה אלינו הביתה. תקופה מסוימת היא התגוררה איתנו בביתנו. אני מודה ומתוודה שאני לא הסכמתי לזה. הדירה שלנו הייתה די מצומצמת ולא חשבתי להחליף את הדירה מכיוון שהמצב בעסקים התחיל להתדרדר וידעתי שנצטרך אולי לעזוב את קריית חיים ובכלל את אזור חיפה. ואולי, להודות על האמת, לא חשבתי שזה רעיון טוב שהסבתא תישאר אצלנו.

היה מי שהעלה רעיון שהסבתא תעבור לגור אצל יוסף בנה. אשתו של יוסף, מלי, היא הרי נשמה טובה ושם אולי המקום הכי מתאים בשבילה. גם שם, מסיבות שאינן ידועות לי, לא יכלו להחזיק אותה והגענו למסקנה שצריכים לחפש בית אבות.

התחלנו בחיפושים אחרי בית אבות ואמא בעיקר, התחילה לבקר בבתי אבות ולמסור את ההתרשמות שלה. בתי אבות לא עלו סכומי עתק כמקובל היום. אבל מובן שזה לא היה בחינם ואני ידעתי שהעול ייפול עלי.

בסוף נמצא מקום, בית אבות בגבעתיים, בניהול של הפוה"ז, אבל זה היה מוגבל בזמן. אף על פי כן הסכימו להאריך את שהייתה שם ואני שילמתי כל חודש בעבורה מכיוון שלא היה למי לפנות.

חודש לפני פטירתה, פניתי ליצחק וליוסף בניה, בשאלה אולי יש גם ברצונם להשתתף באחזקתה של אימם בבית האבות, אולם באותו חודש היא נפטרה.

הבית שבו התגוררו, היה ריק, ויצחק התחיל לחפש למי להשכיר אותו ומוכן שמצא, הרי זה היה בית די נחמד בשכונה נחמדה בבני ברק והוא נהפך לבעל הבית הבלעדי. הוא שילם את הארנונה וקיבל את שכר הדירה.

בינתיים התחילה להתעורר בעיה עם אשר. אשתו מרים, שתבלי"א התחילה לדרוש שימכרו את הבית, מכיוון שיש לה בעיות רפואיות והקיבוץ לא רוצה לתת לה מימון. היו אלה בעיות אסתטיות שהקיבוץ לא היה מוכן לממן. מרים דרשה במפגיע למכור את הבית ולקבל את חלקה. והיא רמזה באופן די ברור שאם לא ילכו לקראתה, היא תתגרש מאשר.

נסעתי ליצחק לדבר על ליבו שצריכים למכור את הבית. אני זוכר שישבת עם יצחק ונינה בערך שלוש שעות וניסיתי לשכנע אותם למכור את הדירה ולהציל את הנישואין של אשר, אבל הם לא התרצו. בעיקר נינה סירבה להצעה.

זימנתי מפגש של כל המשפחה, כלומר בעלי הזכות בירושה, יוסף, יצחק, אשר ואני והצעתי שנחלק את הכסף. לא בדיוק שווה. ניתן ליצחק חלק יותר גדול. ואשר אמר לו, תגמור בכל מחיר. אני ואתה ניקח אותו חלק. אני הצעתי שיצחק יקבל חלק יותר גדול, מכיוון שהוא הרי חי ליד ההורים והרבה עול נפל לכאורה על צווארו. עניין שהיה רק בחלקו הקטן נכון. כשהסתא הזדקקה לכסף לרכישת הדירה, היא פנתה אלי להשגת 500 הלירות לקניית הדירה, אני החזקתי את הסבתא בבית אבות יחידי. במשך תקופה של קרוב לשנתיים. אני זה, כשהסבא היה בחיים, היה מפנה את כל הבעיות אלי. ולא פעם נסעתי לבני ברק לפתור לו את הבעיות כולל בעיות במס הכנסה. אבל הייתי מוכן בכל מחיר להציל את הנישואין של אשר. בסוף הסכמתי להסתפק ב 10% של הדירה בתנאי שאני אתחלק עם אשר שווה בשווה. אבל יצחק ונינה עוד לא הסכימו.

בדיעבד הצטערתי שלא הצעתי למרים 5000 ₪ הלוואה שתטפל בעניינים שהיו חשובים לה ובכך למנוע את הגירושין. הלכתי ביחד איתם לבית הדין בפתח-תקווה בעניין הגירושין, ועדיין אשר ביקש ממני לדבר בדרך עם מרים לנסות ולמנוע בכל מחיר, את הגירושין. אבל כנראה שאיחרתי את המועד. היא לא רצתה לחזור בה והגירושין היו לעובדה. המצב של אשר התחיל להתדרדר, עד הסוף המר.

בסופו של דבר יצחק ונינה הסכימו למכור את הבית ואף אחד מהיורשים לא התערב. נתנו להם יד חופשית לעשות כרצונם. הם מכרו את הבית של ההורים במחיר של 445,000 ₪ ויצחק הודיע לאשר שיבוא לקחת כסף בשביל עצמו ובשבילי, שהרי ידוע היה שאני ואשר הולכים יד ביד. אשר נסע ליצחק, בתקופה שעוד היה לו רישיון נהיגה.

מצבו של אשר החל להיות בעייתי ואנחנו החלנו לדאוג לגבי הנהיגה שלו, על אף שהוא היה נהג ותיק וזהיר. בכל אופן הוא חזר מיצחק והביא איתו סך של 100,000 ₪. יצחק אמר לו שזה 60,000 ₪ לעצמו ו-40,000 ₪ בשבילי. אני לא הסכמתי לקחת 40,000 ₪. הרי סיכמנו שאנחנו מתחלקים חצי חצי.

בסוף סיכמנו שאנו מתחלקים שווה בשווה כל אחד 50,000 ₪. אני הסברתי לו שמבחינתי זה לא סוף פסוק. הוא יכול לדרוש מיצחק עוד כסף ואני לא אדרוש מיצחק יותר. עד כמה שידוע לי הוא קיבל עוד 20,000 ₪ ז"א ביחד 70,000 ₪, יוסף קיבל 90,000 ₪ כלומר שלושה יורשים קיבלו ביחד 210,000 ₪ והיתר, למעלה ממחצית הכסף, קיבל יצחק.

למעשה יצא שאמא לא קיבלה שום ירושה. 500 ל"י הם בערך 6% של קניית הבית שזה במונחי מחיר המכירה בערך 27,000 ₪. אם נוסיף לזה את התקופה של בין שנה וחצי לשנתיים שהחזקתי את סבתא בבית אבות, הרי בקושי קיבלתי בחזרה את הכספים שנתתי.

על דבר אחד לא הפסקתי להצטער, על כך שלא הצלתי את הנישואין של אשר ומרים. בהשקעה של עוד 5000 ₪ ייתכן והייתי מצליח לעשות את זה. אשר הציע שאני אלך אתו לבנק, ואשקיע את הכסף שלו. הוא דאג לביתו המונגולואידית, מרב שהייתה במוסד ורצה מאד להבטיח את עתידה. אני סירבתי בתוקף. אמרתי לו, יש לך שני ילדים בריאים שמקימים משפחות, ולא יתכן שתסתיר מהם את הכסף ועוד תערב אותי בעסק. בסוף הוא ירד מזה ועד כמה שידוע לי הוא השקיע את הכסף על שמו ועל שם בנו יעקב ואני יצאתי מהמשחק.

אין לי מושג איך השתלשלו העניינים. ומה היה חלקה של נעמי. לא רציתי להיות מעורב. המצב של אשר התחיל להתדרדר, מקום המפלט היחידי שנשאר לו בחיים היה אצלנו. אמא הכינה לו מאכלים שאהב והוא היה מוזמן אלינו מתי שרצה.

בערוב ימיו הספיק עוד להתחתן בנישואין שלא החזיקו מעמד הרבה זמן. בכל אופן הוא עוד הספיק להיות יחד עם אשתו החדשה בליל סדר פסח אצלנו, אבל מהר מאד הנישואין האלה התפרקו ומצבו התדרדר די מהר עד שהגיע לביה"ח. עוד הספקנו לבקר אותו שם ולפני למעלה משלוש שנים החזיר את נשמתו לבוראו. אשר היה אדם טוב ונאמן, שהגורל לא פינק אותו ביותר. וכסף כל אדם היה גם סופו.

24. פרנסות לאחר גיל הפרישה

אצלנו החיים התנהלו כסדרם. אני התחלתי לקבל ביטוח לאומי וגם ביטוח החיים השתחרר והשקעתי את הכסף בקופת גמל שבה עדיין יכולתי להשקיע מפני שעדיין לא התחלתי למשוך ממנה. המצב שלנו החל להשתפר. גם בפק"ם התחילו להיות רווחים נאים, עקב הריביות הגבוהות שהיו אז. מלבד 50,000 ש"ק שקיבלתי ממכירת הדירה, הוספתי את כל הסכום של קופת גמל שהייתה על שם אמא, וגם משכתי סכום מקופת גמל שהייתה כבר פתוחה ובכל חודש משכתי את הרווחים של הפק"ם. חוץ מביטוח לאומי שהתחלתי לקבל והרווח של הפק"ם, היה לנו כבר אז די והותר למחיה.

בשנה הראשונה למגורי בכפר סבא, נהגתי להתפלל במקום כשליח ציבור. חלקתי עם אדם בשם אלישע ז"ל את התפילות בימים נוראים. יום אחד אני שחרית והוא מוסף, למחרת הוא שחרית ואני מוסף. קיבלתי בעבור תפילתי, שכר מסוים. וכך היה גם בשנה השנייה.

יום אחד הגיעה הצעה משיכון ותיקים. התברר שהם מחפשים בעל תפילה באופן דחוף ומוכנים לשלם טוב מאד. אז אם כבר התחלתי לקחת כסף בעבור תפילה, עניין שמלכתחילה לא היה לפי רוחי, אז יותר כסף, למה לא?

נגשתי לבית הכנסת ונפגשתי עם הגבאים והם הביעו התלהבות. היה להם במשך שנים בעל תפילה, יהודי חרדי שסגנונו לא התאים להם. כשפגשו אותי הגיעו למסקנה שזה מה שהם צריכים. על כך נוספה העובדה שהתבררה להם שהגבאי הראשי היה במלחמת השחרור בחטיבת הנגב וגם אני הייתי שם. הציעו לי סכום יחסית גדול על מנת שגם בסוכות אבוא להתפלל אצלם. ואני פטור אפילו מלבוא בשבת להבחן.

אבל, תוך כדי דבור התברר, שבמקום שבו אני מתפלל, הגבאי הוא ר' אריה, שעד לפני כמה שנים היה גר בשיכון ותיקים והוא היה הגבאי שלהם. אז אמרו לי שמתוך חברות, מוכרחים לקבל רשות מר' אריה ז"ל. כשפנו לר' אריה עם הסיפור שהם כאילו כבר סיכמו איתי שאני אתפלל אצלם, אמר להם, ביעקב, אל תגעו, אנחנו צריכים אותו והוא שייך לנו.

הם התייחסו לר' אריה בכבוד גדול והודיעו לי שר' אריה שם ווטו והעניין בוטל. המשכתי עוד שנה להתפלל באוהל משה. שם החלו להתעורר חילוקי דעות ביני ובין אלישע ז"ל. אלישע היה אדם עשיר מאד, בעל כמה חנויות

וכמה דירות, כולן מושכרות ברחוב וויצמן וסביבתו. הוא הלך לר' אריה והציע לו שהוא יממן עלות חזן טוב שיתפלל מוספים והוא לבד יסתפק בתפילות שחרית וכך בית הכנסת יחסוך כסף ויהיה לו חזן מעולה.

לטובת העניין הפקיד אצל ר' אריה 6 שיקים בסכום העלות של החזן וביה"כ יצא מורוח.

ר' אריה ז"ל שהיה אדם טוב מאד נשבה בהצעה הקוסמת ואני שנמנע ממני, בשנה הקודמת, מלקבל את ההצעה בשל אמירתו: "ביעקב אל תגעו, הוא שייך לנו", כבר לא השתייכתי לאף אחד. באותה שנה התפללתי בתור מתפלל מן השורה, בשנה השנייה כבר התפללתי בשיכון מזרחי כבעל תפילה, יום שחרית ויום מוסף כמו באוהל משה.

בשנה השנייה, הוא כבר לא רצה לממן את החזן, שעלה באופן יחסי הרבה, ואז הוא הציע שנכדו יתפלל שחרית והוא מוסף. הנכד היה נשוי לנכדה של אלישע. הוא היה בחור מאד נחמד, אנחנו הכרנו את המשפחה. אמא שלו הייתה מורה של עדנה. אבל, העניין הזה נגמר בטרגדיה נוראית. אחרי תפילת יום כיפור, כשנסע לביתו שלא היה בכפר-סבא, התחיל לרדת גשם חזק, וכשעבר באיזה נחל, בדרך הביתה, טבע. הטרגדיה השאירה רושם חזק מאד וכולנו הצטערנו מאד. זה גרם לרבים לעשות חשבון נפש על כל מה שקרה ואלישע פרש מבית הכנסת אהל משה ותוך תקופה קצרה הלך לעולמו.

או אז התחילו לבוא ולנסות לפייס אותי שאחזור. חזרתי בלי לעשות חשבונות ונשארתי עד היום הזה בעל התפילה של ימים נוראים, ומובן עם עזרה מסוימת של בעל שחרית.

גם במהלך השנתיים שאלישע דאג שלא אהיה בעל התפילה באוהל משה בימים הנוראים, לא מנעו ממני להתפלל שמה כמתפלל מן המניין ולעיתים כבעל תפילה, בשבתות. לא התרחקתי משם לגמרי. באותו בניין יש בית כנסת נוסף - בית הכנסת החסידים. הם ששו על העניין כמוצאי שלל רב ומידי פעם בקשו ממני להעביר שיעור בשבתות ולבסוף החליטו לגייס אותי ללמוד קבוע שיעור גמרא. הם טענו שהרב שיר המליץ עלי.

אמנם יש להם בבית כנסת החסידים, אחד המתפללים שהוא תלמיד חכם ונותן שיעורים עד היום הזה בהלכה, אבל לא נותן שיעורים בגמרא והם התחילו לשכנע אותי שהם רוצים להתחיל בשיעור גמרא. עד שהשתכנעתי

והתחלתי לתת שיעור בגמרא בקיץ לפני תפילת מנחה ומעריב ובחורף אחרי מנחה ומעריב. השיעור קיבל תנופה והשתתפו בו קרוב ל-20 איש עד שאמרתי די וכל ההפצרות לא הועילו. התפטרתי סופית.

הסיבה שהרגיזה אותי הייתה: המועצה הדתית טרחה להוציא חוברת ובה כל השיעורים המתקיימים בכפר-סבא ואילו השיעור שלנו, הס מלהזכיר. לדוגמא, הופיע ברשימה אחד בתואר רב, שנתן כל כך הרבה שיעורים שלפי חשבון פשוט, לא היו כל-כך הרבה שעות ביממה, כמו השיעורים שהוא נתן. המועצה הדתית הייתה אז בכפר-סבא במלוא פריחתה ומעביר השיעור היה מקבל תגמול מסוים. הרגיז אותי שלא דאגו להכניס אותי לרשימה. אמנם מצבי כבר היה די טוב, אבל רוטשילד עוד לא הייתי. מתוך רוגז התפטרתי ואז התחילו לשדל אותי לחזור בי והבטיחו לי עד 1000 ₪ לחודש אבל לא התרציתי.

החלו לחפש ממלא מקום, עד שמצאו יהודי בבני ברק שהתחיל למלא את מקומי אבל זה לא הצליח. התלמידים התמעטו מיום ליום עד שתקופה מסוימת הוא נשאר עם תלמיד אחד. וראו שאין טעם להמשיך והשיעור בוטל.

בינתיים נפל דבר בקהילה הדתית בכפר סבא. בחברה-קדישא היו שני יהודים (שניהם כבר הלכו לעולמם) שני יהודים טובים ומאד נאמנים שניהלו את החברה קדישא, כמעט בהתנדבות. במשך הזמן אחד מהם התחיל לדרוש משכורת ואמנם אישרו לו והוא קיבל משכורת. השותף השני שסירב בכל תוקף לקבל משכורת, אבל לא אהב את העובדה ששותפו כן מקבל שכר והתחילו חיכוכים ביניהם. החיכוכים הפכו להיות גלויים והם לא יכלו להמשיך ולעבוד ביחד. ההנהלה החליטה שצריכים לקחת אדם מבחוץ כמנהל חברה קדישא. חיפשו ואמנם מצאו אדם, כלי קודש מטבעו. בחור צעיר, תלמיד ישיבה לשעבר, חסיד גור בהווה. והם מינו אותו כמנהל.

אבל, אדם אחד לא מספיק, וצריכים עוד אחד בתור פקיד. התחילו לחשוב שאולי אני מתאים לזה. אני לא הצעתי את עצמי וכלל לא חשבתי בכיוון הזה, אבל מכיוון שהתפללתי בחלק המזרחי בבית הכנסת וגם כיבדו אותי שם על מנת להעביר מידי פעם שיחות ושיעורים ועדיין לא הייתי די זקן וידעו גם שאני לא עובד, חשבו ומצאו בי מועמד מתאים לעבודה הזאת.

היה עוד מועמד שהיה חבר הנהלה בחברה קדישא ואפילו היה לו תואר ד"ר. אבל אחרי שקיבלו את הסכמתי לתפקיד ניהלו הצבעה בין שני המועמדים.

בהצבעה מתוך 13 קולות, אני קיבלתי 12 קולות. והדוקטור קיבל קול אחד, כנראה את הקול שלו וכך התחלתי לעבוד בחברה קדישא כפקיד.

העבודה הייתה רגילה בהחלט הייתה קשורה גם בגביית כספים. אמנם הביטוח לאומי הוא המממן של כל ההוצאות הכרוכות בקבורה של הנפטרים באותה עיר, אבל יש הרבה הכנסות מלבד הביטוח לאומי ומדובר בכסף די גדול. בעיקר כסף הנובע מרכישת קבר בעודך בחיים ועוד תוספות. וגם ההוצאות גדולות, פיתוח השדה, הכנת מקומות קבורה תשלום לעובדים בבית העלמין וצדקה שאף הוא סעיף מכובד בתקציב. התברר לי ולאחרים שאמנם יש מנהל, אבל לצורך עבודה קיים רק פקיד אחד. היו מקרים, אמנם מעטים, שביום אחד מתקיימים 6-7 הלוויות ואז הבלגאן הוא גדול וצריך להשתלט על זה והמנהל איננו.

למנהל יש הרבה עבודה, בעיקר דברים שאין להם ולחברה קדישא שום קשר. אבל זאת עובדה. הפרטים אינם חשובים, אבל דרכינו לא השתלבו ביחד.

כנראה שאנחנו שייכים למודלים שהם לא כל כך שכיחים בעולמנו היום. כמובן שיש הרבה אנשים טובים ומתנדבים, אבל אנשים פשוטים שלא סובלים עוולות ושלא מסתגלים לחיים של שקר, לגישה של אני ואפסי עוד. חיים של עוולות לזולת, חיים שאני לא יכול להיות שותף להם, וחשתי שהדבר מפריע לי מאד. מצד אחד היה לי טוב. עבודה על יד הבית בלי צורך להתאמץ במיוחד, לא פיזית ולא רוחנית. אנשים העריכו מאד את עבודתי. זאת עבודה שבה יש לך עניין עם אנשים שקרה להם אסון ואתה צריך להתייחס אליהם בהתאם, שירגישו שאתה משתתף באופן אמיתי וכן בצערם וללכת לקראתם כמה שאפשר. ובאמת, קניתי לי ידידים, חלקם עד עצם היום הזה. העבודה דורשת רגישות ואמפטיה.

אבל, יש מנהל שדרכו היא לא דרכך וזה חורה לך בכל יום ואתה לא יכול לשנות. יש כאן גם דיני נפשות. אם תצא למלחמה גלויה נגדו, העניין עלול להיגמר בפיטורים וזה נוגע למשפחה עם ששה ילדים ואני בשום אופן לא הייתי רוצה להיות הגורם לזה. אז המסקנה היחידה שנותרה לי הייתה להסתלק מכל העניין הזה כי הרי יש לי אפשרות כבר להתקיים בלי העבודה הזו.

בסך הכל הייתי בעבודה הזאת בדיוק שלוש שנים והגשתי את התפטרותי. התפטרותי לא הייתה מובנת להרבה אנשים, כולל המנהל עצמו. שמלבד

העובדה שלא הסכמתי אתו לגבי הדרך שהלך בה, הייתה ידידות בינינו והוא הציע אחרי התייעצות עם ההנהלה להכפיל לי את המשכורת ובלבד שאשאר, כי גם לו היה מאד חבל שאני אלך. ראשית, במצב הנוכחי הוא מנהל בכל הנוגע לכיבודים ולמשכורת והוא עושה כרצונו בלי שום עול של העבודה השוטפת ומאידך השם של החברה קדישא טוב מאד. אנשים שבעי רצון מהיחס שקבלו ממני ופתאום אני מתפטר.

האמת, שהרבה ידידים ניסו להניא אותי מההתפטרות, אבל אני הייתי שבע מדברים שנעשו, ושהיו נגד השקפתי והתפטרתי סופית. הייתי אז בגיל 70 פחות שלושה חודשים והרי רוב האנשים יוצאים לפנסיה בגיל הזה, אז צריך להשלים עם כך. גם בעסקי תבואות, אלמלא המצב המיוחד של אינפלציה בת מאות אחוזים, יכולתי להמשיך עד בלי סוף, אבל המצב הכריח אותי לחסל. גם בחברה קדישא יכולתי להמשיך שנים ארוכות, אבל אי היכולת להסתגל לחיים שקריים הביא אותי להתפטרות. קיבלתי כמה אלפי שקלים שהצטברו לזכותי והכנסתי לבנק. ובזה העניין נגמר.

25. תוספת פיצויים מגרמניה

לפני בערך 30 שנה יצא חוק, שמי שעבר את המלחמה, גם אלו שהצליחו לברוח לרוסיה, אבל יכולים להוכיח נכות מסוימת, זכאים לפיצויים מהממשלה. הממשלה קיבלה כסף מגרמניה, וכנגד כסף זה התחייבה לפצות את האנשים שעקב המלחמה הפכו חלקית לנכים. אנשים עלו על העניין והצליחו לקבל אישור כנכים במחיר של בערך כ- 1000 ל"י וגם הרופאים לא יצאו בהפסד מזה. ואלה שעדיין חיים מקבלים מידי חודש בחודשו סכום מסוים כולל הטבות מיוחדות.

לפני כ-15 שנה התחדש הדבר ושוב אנשים נהפכו לנכים בזכות רופאים מסוימים. אני התחלתי לקבל טלפונים מאנשים שהתחילו לקבל כסף. למה אני לא הולך על זה. אבל הסוד שלי היה שאני קיבלתי בשנות החמישים כמה אלפי לירות כמי שעבר את המלחמה עם הגרמנים ואז הכל התעורר בקשר לגרמניה וכל אלו שקיבלו סכום חד פעמי, התחילו לדרוש מגרמניה השלמות ודמי הבראה ומשרדים שעסקו בזה, נפתחו מחדש. אני הלכתי למשרד שטיפל בזה והגשתי תביעה להשלמות שמגיעים לי אבל כידוע, כפי שכתבתי

הספור שלי היה מבוסס על שקר⁵⁸ שהתגלה לגרמנים. אז כנראה שכל התיקים הללו הושמדו בגרמניה ועל כל המסמכים שהצגתי לעו"ד של התקבלה תשובה שאין תיק כזה. כאילו שלא קיבלתי מהם שום פיצויים. ניסיתי בפעם השנייה עם עוד מסמכים ושוב התקבלה תשובה שאין בכלל תיק כזה. בינתיים לא הגשתי שום בקשה חדשה שעברתי את המלחמה בסיביר ומגיע לי גם פיצויים ואנשים לא הבינו אותי למה אני לא מגיש בקשה לקבלת פיצויים. הדבר נשכח ונשתתק. לפני כ-5 שנים התעורר מישהו בכנסת וביקש לחדש את החוק ולתת לכמה בטלנים שלא ביקשו פיצויים ולאפשר להם גם לקבל את המגיע להם. שר האוצר אז נבהל, אבל הובטח לו שמדובר על מעט מאוד בטלנים שלא ניצלו את מה שמגיע להם ומן הצדק ומן הדין לתת להם גם את הפיצוי הזה.

השתדלנות עזרה והחוק התחדש והאחרונים קיבלו אף הם הזדמנות להגיש מסמכים ולבקש פיצויים. אני ואחותי רחל שגם היא לא הגישה, מפני שאולי חשבה שמאחר ובזמן המלחמה הייתה צעירה מדי, אינה זכאית לפיצויים אלו. מכל מקום, בהזדמנות האחרונה ניגשנו לעורך דין שטיפל בעניין והגשנו מסמכים ובקשה לפיצויים. הבקשות התקבלו אך אנו קיבלנו דרישות להגיש מסמכים שיעידו על נכות מסוימת. הזכאות לפיצוי נבעה מהיכולת להוכיח פגיעה פרמננטית. הנכות הפופולארית ביותר הייתה נכות של עצבים, עניין שניתן להסבירו כתוצאה של המלחמה. מחלות אחרות לא התקבלו מפני שאדם בגיל מסוים, בדרך הטבע כבר צבר לו "זכויות" בסוגים רבים של מחלות המתלוות לזקנה. גם הניסיון תמך בהיצמדות לחולי עצבים, שכן שהראשונים שקיבלו לפני 30 שנה, קיבלו כולם על בסיס מחלת עצבים ובדרך כלל "הסתיעה" חוות הדעת הרפואית בתשלום לרופאים, עניין שנועד להקל עליהם את כתיבת חוות הדעת לתועלת המבקש.

לי היה רופא ששימש בתפקיד בכיר בבית חולים, אדם טוב אשר ניגשתי אליו לבקש את המכתב המבוקש. הוא פתח את התיק הרפואי שלי ועיין בו. הוא אמר שהוא יודע שרופאים נותנים חוות דעת רפואית עבור תשלום, אבל הוא

---

⁵⁸ מעניין שאבא סבור שזה היה שקר. האם זו רק שאלה של סעיפים שהגרמנים החליטו לכלול בחוקי הפיצויים?! הרי הגרמנים באכזריותם המוטרפת של פתיחת מלחמה והשמדת יהודים, גרמו לשנות סבל רבות ולכך שהמשפחה תרד מנכסיה והוריו ימותו בגיל צעיר (סביב סוף הארבעים שלהם) ואחיו הבכור ייהרג ואח נוסף יסבול ממחלות קשות וילך לעולמו בגיל צעיר יחסית. מי הם לא הם זכאים לפיצויים על כל האובדן!!

לא שייך לסוג הרופאים הזה. גם העובדה שביליתי בבית חולים זמן רב בשל מחלה אחרת, אינה מזכה אותי בכניסה לקטגוריה הזאת.

הקשר עם הרופא הזה היה יותר מאשר סתם קשר בין רופא לחולה. בעבר נתתי לו את ספרי העוסק בפרשת השבוע וכן לאחר ששוחחנו מספר פעמים ביקש לקרוא גם את ספר המשפחה. אני איני זוכר את הפרטים, אך לבסוף קיבל את הספרים והמשכנו לשוחח מעת לעת. בין היתר סיפר לי שיש להם חוג רופאים, המתכנסים פעם בשבוע ודנים בענייני יהדות ובתנ"ך והוא רוצה לצרף אותי לחוג הזה. לי לא היה עניין מיוחד בחוג כזה ובסוף ירדנו מהעניין. לגבי בקשתי הנוכחית הוא היה בדילמה גדולה. לאחר מחשבה ממושכת אמר לי כי לא יוכל לכתוב מכתב כזה העומד בסתירה לאתיקה המקצועית ולמצפוני, אבל ביקש זמן על מנת שיחשוב איך יוכל לעזור לי.

העניין התעכב זמן רב ובינתיים רחל כבר קיבלה אישור לפיצויים ואף קיבלה צייק ראשון. בסופו של דבר הודיע לי הרופא שהוא הכין לי מכתב ואני הגשתי את המכתב באיחור רב. עברו מספר חודשים מאז שרחל כבר קיבלה כסף ואצלי אין קול ואין עונה. ניסיתי להתקשר למשרד פעם או פעמיים ואין תגובה. הם לא יודעים, לא קיבלו שום תשובה מהוועדה. כשיקבלו יודיעו לי.

לאחר המתנה ממושכת למדי, קיבלתי גם אני, בסופו של דבר, הודעה, שאושרו לי פיצויים באותו סכום כמו לרחל וכן שילמו לי על כמה חודשים למפרע כך שלא הפסדתי שום דבר. מזה כארבע שנים אני מקבל מידי חודש, כאלף שקלים. לא אכחיש כי בהחלט נעים לקבל מידי חודש סכום כסף קבוע לעת זקנה, כך שמבחינה כלכלית אין לי על מה להתלונן בעזרת ה' ולקוות רק לבריאאות.

26. הבית בכפר סבא

כיום אנחנו גרים בכפר סבא. לפני כ-19 שנה עברנו מקרית חיים לשכונה בשם הדרים במזרח העיר, רכשנו את הדירה הזאת בנובמבר 1985 ב-50% ממחירה המקורי. במקום \$90,000 שהחברה חשבה לקבל נאלצה למכור את הדירה ב-\$44,000. היה אז משבר גדול במכירת דירות לאחר שעצרו את האינפלציה הדוהרת ואלף שקלים ישנים הפכו ל 1 שקל חדש ואנשים היו

לחוצים לשמור על מה שנשאר להם לאחר כל הזעזועים והתהפוכות שליוו את תהליך עצירת האינפלציה⁵⁹.

החברה שבנתה את שכונת הדרים הייתה לחוצה מבחינת נזילות ונאלצה לחתוך מחירים ואנחנו קנינו בזול והם פשטו את הרגל. עברנו לגור בהדרים. הדירה הייתה טובה מאד, אבל הסביבה מבחינה דתית לא התאימה לנו. מרגע שהגיע שבת החלו כל השכנים לעסוק, מי בשיפוץ הבית ומי בתיקון הרכב, כך שאם כל השבוע היה מדובר בשכונה שקטה דווקא בשבת הפכה להיות פעלתנית ורועשת.

בתחילה היינו המשפחה הדתית היחידה בשכונה ולאחר מכן נוספה עוד משפחה. ממול שכונת הדרים הייתה שכונת יוספטל הוותיקה יותר, שנחלקה לשתי שכונות: האחת הוותיקה של הרומנים והשנייה החדשה של הרוסים ובכל אחת מהן היה בית כנסת. יכולתי לבחור בין בית הכנסת של הרומנים ובין בית הכנסת של הרוסים, אבל לא מצאתי סיפוק באף אחת מהם. שני בתי הכנסת היו דלים מאד באווירה מכל היבט שהוא. אני התפללתי בעיקר בבית הכנסת של הרומנים, אבל מאחר וגם שם לא נהייתי והשכונה בכללותה הייתה מאד לא דתית, עלה בנו רעיון של עזיבה והתחלנו להתעניין במכירה ובקנייה.

מצאנו קונה היה מוכן לשלם לנו \$70,000 ובמקביל, מצאנו דירה קרוב למרכז כפר סבא, בה אנו גרים עד היום. מחירה של הדירה עמד על כ- \$100,000. מכיוון שהדולר עמד אז על 1.6 ₪ לדולר והיה יציב לאורך זמן, חסרו לנו 48,000 ₪. למרבה המזל נפתחו אז קופות הגמל בהם חסכנו, משכתי את הסכום החסר מהקופות והתכוננו לעבור לגור בעיר.

אבל העניינים מסתבר לא היו פשוטים כלל ועיקר. כשאנו רכשנו את הדירה ביוני, הבניין עמד על תילו והיה צורך לסיים רק כמה דברים בתוך הבית. אנו היינו בטוחים שעד חודש אוקטובר או נובמבר נהיה בוודאות בתוך הדירה החדשה וליתר ביטחון הבטחתי לקונה של דירתנו כי נוכל למסור לו את הדירה שלנו עד הראשון לינואר.

בינתיים, התברר כי מאז רכשנו את הדירה חלה האטה של ממש בבנייה עד שדומה היה שדבר לא מתקדם. אני שהתיידדתי עם הקבלן, החלתי לשוחח

---

⁵⁹ המדד של חודש מאי 1985 חודש ביצוע התוכנית הכלכלית היה 27.5% ואנשים לא קיבלו עליו כל תוספת יוקר. המדד של אותה שנה הגיע לכ-450%.

עימו על השלמת הבנייה ואז התברר לי שבכוונתו להפסיק את הבנייה ולדרוש מכל קונה עוד \$10,000. לדבריו חברת החשמל דרשה ממנו סכום עתק מעל ומעבר לתוכניותו והדולר לא זז כמה שנים והוא שקיווה שההסכמים הצמודים לדולר יכסו לו חלק מההתייקרויות השוטפות מצא את עצמו מול שוקת שבורה. למעשה היה מדובר בשלישיית אחים קבלנים ולא בקבלן יחיד. האח הדומיננטי היה ששון ואני בינתיים התחלתי להרגיש שאנחנו עלולים להיכנס לבעיה משלנו שכן מועד מסירת הדירה הלך והתקרב ועדיין לא הייתה לנו דירה להיכנס אליה. אמנם יכולנו לקחת דירה בשכירות חודשית, אבל הבעיה הייתה כפולה, גם הוצאה כספית לא מבוטלת וגם מעבר דירה פעמיים על כל הטרחה והעלויות הכרוכים בדבר.

הקבלן הסביר לי את מצבו והבהיר לי שהוא עומד להפסיד על הבניין כ- \$300,000 והוא לא יודע מה לעשות. הוא דיבר מהלב ואני האמנתי לו. אבל מתוך הידידות שנוצרה בינינו הוא הסכים לסיים את הדירה שלי על מנת שאוכל לפחות להכניס את החפצים שלנו. להתגורר בדירה לא היה אפשרי מאחר ולא היה מים זורמים ולא חשמל. הסכמתי עמו כי מה שיוחלט לגבי כולם, אקבל גם על עצמי, גם אם יהיה כרוך בתוספת מחיר. בקיצור, לקראת ה-1/1/89 פינינו את דירתנו בשכונת הדרים והעברנו את החפצים לדירה החדשה. הקבלן קיים את מה שהבטיח, הכל היה מסודר ונקי. מזל אחר היה לנו, נבע מכך שהדירה אינה רחוקה מהתחנה המרכזית של אגד ושם היו לנו שירותים ומים זורמים. כך חיינו במשך מספר חודשים. התקיימנו על אוכל יבש, השתמשנו בשירותי התחנה המרכזית ונסענו למשפחה בשבתות.

בתחילת חודש אפריל נכנס לבניין שכן צעיר שידע כיצד ניתן להתחבר לחשמל וכך הייתה לנו הקלה גדולה. אחריו המשיכו להיכנס דיירים נוספים כאשר הקבלן דורש מהם תוספות על כל מיני תוספות. ומאחר ורובם התרצו ושילמו הוא השלים את עבודות האינסטלציה ועד יוני היה לנו גם מים זורמים. הוא גם דרש ממני עוד כסף שהסתכם בכמה אלפי שקלים, סכום שהיה נמוך בהרבה ממה שביקש מאחרים. עד יולי הבית אוכלס ב-16 דיירים מתוך ה-27 שהוא כולל. 11 הנוספות היו שייכות לבעל הקרקע שלא היה מעוניין למכור אותם אלא להשכיר אותם. מכירת הדירות הייתה גורמת לו רווח הון גדול ומחייבת אותו בתשלומי עתק למס הכנסה. מאז ועד היום יש תחלופה גדולה בדירות האלה אם כי חלקן כבר נמכרו מאז.

מערכת היחסים בין השכנים בבית היא סבירה ופותרים בעיות וויכוחים בהסכמה. בבית יש 6 קומות ובכל קומה יש 4 דירות מלבד הקומה השביעית שם יש 3 דירות גדולות יותר. בקומה זו גר אחד בשם דודו שהיה אנטי דתי מובהק. ניתן לומר שזו דתיים ודווקא אתו יצא לנו להתיידד. לא ממש ידידות קרובה, אך בכל מפגש אקראי החלפנו כמה מילים בידידות. כשאביו מת, לא הסכים בשום אופן לסדר מניין לעילוי נשמת אביו ולו פעם אחת. במקרים אחרים בהם נרשמו פטירות בניין, נהגנו לסדר לפחות מניין אחד ועד 7 ימים במקרים אחדים.

אף על פי כן היותו אנטי דתי לא פגעה בידידות שלנו על פני השטח אם כי כנראה שורשיה לא היו עמוקים ביותר כפי שהתברר בהמשך.

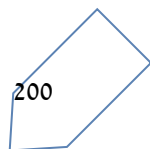
בבית התקינו לכל דירה מקום חנייה יחיד. מאחר ואנחנו לא משתמשים ברכב, מסרתי לאחד השכנים את החנייה שלנו ובלבד שיקפיד שכאשר אבקש ממנו לפנות את החנייה בעת שאחד הילדים עתיד להגיע, הוא יפנה את המקום.

פעם קרה שאף אחד לא היה אמור להגיע בשבת ואני לא ביקשתי לפנות את המקום. מיכאל הגיע והעמיד לרגע את הרכב לרוחב באופן שחסם את כלי הרכב שחנו במקום שלנו ובמקום של הדירה השכנה. במקרה השכן נכנס וביקש שנזיז את הרכב מאחר והוא רוצה לצאת מבלי שהיו לו טענות מיוחדות, שהרי היינו ביחסים טובים.

והנה הופיע בחצר מר דודו והחל מחרף ומגדף את מיכאל שירד להזיז את הרכב. הוא צעק בין היתר "אבא שלך מקבל מספיק כסף בעבור המקום". מיכאל בחר שלא לענות לו שכן לא רצה להזיק יותר ליחסי השכנות שלא היה לו מושג על טיבם, אבל הלז המשיך לצעוק ולקלל.

העובדות הן שלא מכרנו את המקום ולא השכרנו אותו, אלא נתנו אותו כחלק מיחסי שכנות טובים והשכן שקיבל את המקום היה מביא מעת לעת מתנות עד שביקשנו ממנו להפסיק ואז החליט להביא מידי פעם בקבוק קוניאק.

למען האמת, ההתפרצות הזאת של השנאה גילתה את פרצופו האמיתי, שהרי שנים לא עשינו לו כל רע ולכאורה היינו מיודדים. זמן קצר לאחר המקרה המתואר, נפגשנו במוצאי שבת ואמא החלה להטיף לו מוסר על

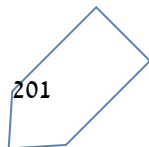

התפרצותו. תגובתו הייתה כלפיה שהיא בדיוק כמו אמא של יגאל עמיר שרצח את רבין. לא פחות ולא יותר. כאן גם אני לא שתקתי והבהרתי לו את דעתי עליו, אך הוספתי בליבי, והלוואי שהקב"ה לא יעניש אותו כגמולו, שהרי הגזים בהתנהגותו. שנה לאחר המקרה, האיש שהיה כבן 50 ובריא מאוד חלה בסרטן ומת בתוך זמן קצר.

התחלתי את סיפורי ב- 1939 עם פרוץ מלחמת העולם השנייה עת הייתי בן 17 פחות חודש וכאן אסיים את סיפורי. נולדתי ב-ט בתשרי תרפ"ג ערב יום כיפור. את ילדותי עברתי בעיירה בפולניה בשם בילגוריי. על רוב מאורעות ילדותי כתבתי כבר בספר המשפחה ואין מה להוסיף. עברתי הרבה מאד בחיים ובכל מחשבותיי, בכל התקופות הקשות והפחות קשות, ידעתי שהמטרה העליונה שלי היא להגיע לארץ ישראל. אין שום תחליף לארץ ישראל נחלת אבותינו. שהרי הקב"ה הבטיח לנו כי בתום כל הגלויות נחזור לארץ. באתי לארץ ישראל בחוסר כל ועברתי בארץ תקופות לא קלות. אבל בסיכום אני יכול להעיד שזכיתי ליותר מאשר קיוויתי. זכיתי לאישה טובה ממשפחה טובה, זכיתי לילדים שאני יכול להתפאר בהם ולנכדים נחמדים וגם לנינה מתוקה. כך שאני יכול לומר שההשגחה העליונה הייתה בעזרתי כל ימי חיי והיום בשנת תשס"ה, הגעתי לגבורות ומתפקד בעזרת ה' כאחד האדם ללא מגבלות מיוחדות. אז אני יכול לומר שאינני יודע במה זכיתי, אבל זכיתי ואני מבקש מהקב"ה אשר לא עזב חסדו ממנו כל ימי חיי, שיזכני בשיבה טובה לי ולאימכם שנוכה ביחד להרבה הרבה נחת מכם ומכל המשפחה.

יום רביעי ה' חשון תשס"ה 20/10/2004

אבא השלים את ספרו זה בסמוך ליום הולדתו ה-82

נספח : מאין הגיע "טייר"

הסיפור הלא יאמן שסיפר מיכאל בנו של שמואל ז"ל

יום אחד פנה אל מיכאל מישהו שציין כי מקור משפחתו הוא גם בסביבת בילגוריי ושאל אותו אם הוא יודע מה מקור השם טייר.

אנחנו כמו רבים אחרים, ייחסנו את השם טייר למילה הגרמנית-אידישאית – יקר, שמלבד קבוצה קטנה במזרח פולין, לאף אחד לא היה שם משפחה דומה. היחידים עם שם דומה היו יוצאי צפון אפריקה עם דגש על תוניסיה.

ואז סיפר לו סיפור מדהים :

שם המשפחה חייט מוכר בקרב יהדות צפון אפריקה ובמקרים אחדים גם בקרב יהדות המזרח, אבל בעיקר צפון אפריקה. המילה חייט בצרפתית הינה Tailleur.

בהגייה הצרפתית לא שומעים את האות L והמילה נשמעת כמו טייר במלרע. ולכן יש כל כך הרבה יוצאי צפון אפריקה שהייתה אזור בשליטה והשפעה צרפתית עם השם טייר, אלה שחיפשו שם מצורפת ולא את המילה העברית, כפי שיש הרבה אנגלוסקסים עם השם Tailor.

ובכן, אחת מהמשפחות בתוניס שאימצה את השם חייט Tailleur היגרה אי אז בסוף המאה השמונה עשרה או תחילת המאה ה-19 מתוניס למרסיי, עיר הנמל הדרומית הגדולה בצרפת, שם התרכזו הרבה מהיהודים שהיגרו מצפון אפריקה.

בשנת 1812 החליט נפוליון לפלוש לרוסיה בראש היגרנד ארמה⁶⁰ שמנה כ- 600,000 איש מחציתם חיילים צרפתים. אחד החייליים האלה היה אותו טייר שגוסי לצבאהמסע לכיבוש רוסיה התגלה כפלופ. הצבא לא היה מצויד היטב לאקלים הרוסי, הדרכים לא היו נוחות ולא אפשרו אספקה והגודל של רוסיה היווה מלכודת בעצמו בשל קווי אספקה ארוכים מדי וכאמור בתנאים קשים ולכך נוספה מדיניות ה"אדמה החרוכה" של הרוסים, שגרמה לכך שאמנם נפוליאון כבש את מוסקבה, אבל נותר בלי אספקה עם חיילים שמתו ממחלות, רעב וקור.

---

⁶⁰ בתרגום מילולי הצבא הגדול

הטייר שלנו, הבין בשלב די מוקדם שהעסק הזה לא הולך להסתיים בטוב והחליט שהוא מוותר על הכבוד להיות בין מאות אלפי הקורבנות שנועדו לפאר את מורשתו של נפוליון, וערק מהצבא בעת שזה התארגן בגבול בין פולין לאוקראינה, לא רחוק מלובלין או אם תרצו בילגוריי. זה היה אחד האזורים של ההתארגנות הלוגיסטית של צבא נפוליאון שכלל שם כוחות צרפתיים ופולנים, בדרכו צפונה.

הבחור כאמור ברח, ומצא מחסה בבית כנסה באותה עיירה קטנה ושם שכב לישון. בבוקר כשהגיעו מתפללים הם נבהלו לראות חייל צרפתי במדיו ישן שם, אבל עד מהרה הוא הוכיח להם שהוא משלהם. הוא הראה את יכולתו לקרוא בסידור ולהתפלל.

הקהילה אימצה אותו ומאז 1912 בערך ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה 1939, הוא הצליח להעמיד צאצאים שהסתכמו ככל הנראה בכמה מאות שנשאו את השם הלא שכיח בפולין – טייר.

אפשר לקבל את הסיפור ואפשר לא, אבל לטייר שסיפר את זה למיכאל, לא הייתה שום סיבה לספר אגדות ולא שום רווח או מוטיבציה מיוחדת למעט המגע עם בן משפחה רחוק.

אנו יודעים שיש משפחות ששומרים על זיכרון יותר מאחרים ואולי הודות לאותו ענף של טייר, אנו יודעים על מקורותינו לפחות 200 שנים לאחור.